

**ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI
YATIRIM BELİRLEYİCİLERİNİN ÇEKİM
MODELİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ**

Abdullah KARAKUŞ

**Yüksek Lisans Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR
2019
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Abdullah KARAKUŞ

ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM
BELİRLEYİCİLERİNİN ÇEKİM MODELİ ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR

ERZURUM - 2019

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğretim Üyesi Dilek ÖZDEMİR danışmanlığında, Abdullah KARAKUŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 27 / 12 / 2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. İKTİSAT Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Ö.Selçuk EMSEN

İmza:

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Serap BEDİR KARA

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Dilek ÖZDEMİR

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
TABLolar DİZİNİ	X
TEŞEKKÜR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. YABANCI YATIRIM KAVRAMI.....	3
1.1.1. Portföy Yatırımları	3
1.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar	4
1.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER KAVRAMI	6
1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM TÜRLERİ	7
1.3.1. Ortak Girişim veya Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirket	7
1.3.1.1. Çin’de Ortak Girişim veya Tam Mülkiyete Dayalı Şirket	8
1.3.2. Şirket Birleşmeleri ve Satın Alma.....	9
1.3.2.1. Çin’de Şirket Birleşmeleri ve Satın Alma	10
1.3.3. Stratejik Ortaklıklar	10
1.3.4. Çin’de Uygulamada Olan Diğer Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri	11
1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	13
1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TERCİH EDİLME	
NEDENLERİ	16
1.6. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI AÇIKLAYAN TEORİLER	18
1.6.1. Tam Rekabet Varsayımı ile Oluşturulan Teoriler	19
1.6.1.1. Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi.....	19
1.6.1.2. Portföy Çeşitliliği Kuramı	20
1.6.1.3. Piyasa Büyüklüğü Hipotezi	20
1.6.2. Eksik Rekabet Koşulları Varsayımı ile Oluşturulan Teoriler	21

1.6.2.1. Ürün Hayat Evreleri Teorisi	21
1.6.2.2. İçselleştirme Teorisi	22
1.6.2.3. Oligopolistik Tepki Teorisi	23
1.6.2.4. Dunning'in Eklektik Kuramı veya OLI Paradigması.....	24
1.7. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER....	25
1.7.1. Politik Faktörler.....	25
1.7.1.1. Politik İstikrar	26
1.7.1.2. Vergi Politikaları	26
1.7.1.3. Özelleştirme Politikaları	27
1.7.1.4. Ticaret Politikaları	28
1.7.1.5. Uluslararası Anlaşmalara Taraf Olma	28
1.7.2. Ekonomik Faktörler.....	30
1.7.2.1. Ekonomik İstikrar	30
1.7.2.3. Döviz Kuru	31
1.7.2.4. Dış Açıklık.....	31
1.7.2.5. Piyasa Büyüklüğü.....	32
1.7.2.6. Hammadde Kaynakları	32
1.7.2.7. İşgücü Maliyeti	33
1.7.2.8. Taşıma Maliyetleri.....	33
1.7.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	34
1.7.3.1. Yatırım Teşvikleri.....	34
1.7.3.2. Şeffaflık (Yolsuzlukları Engelleme).....	34
1.7.3.3. Altyapı	35
1.7.3.4. Ülke Riski	35
1.7.3.5. Sosyo-Kültürel Yapı	36
1.8. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EV SAHİBİ ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ	37
1.8.1. Sermaye Birikimi Üzerindeki Etkisi	38
1.8.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi	39
1.8.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi	40
1.8.4. Yönetim Bilgisi Üzerindeki Etkisi	40
1.8.5. Teknoloji Üzerindeki Etkisi	41

1.8.6. Ücretler Üzerindeki Etkisi.....	41
1.8.7. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ

2.1. ÜLKE ADININ TARİHİ VE KAPSAMI.....	45
2.2. ÜLKENİN COĞRAFI VE DOĞAL KAYNAKLARI	45
2.3. ÜLKENİN NÜFUSU DİN VE DİL YAPISI	46
2.4. ÜLKENİN YÖNETİMİ VE SİYASİ YAPISI	48
2.5. ÜLKE EKONOMİSİ VE EKONOMİK YAPI.....	49
2.6. ÇİN'İN BÜYÜK YÜKSELİŞİNİN HİKÂYESİ	51
2.6.1. İmparatorluk Döneminde Çin ve Çin Ekonomisi.....	53
2.6.2. Çin'de Cumhuriyet Dönemi	58
2.6.2.1. Çin Halk Cumhuriyeti Dönemi	60
2.6.2.1. Mao Döneminde Çin	61
2.6.2.2. Deng Xiaoping Döneminde Çin (1976-1997)	63
2.6.2.3. 1997'den Günümüze Çin Ekonomisi	66
2.7. ÇİN'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖNEMİ	67
2.7.1. Deneme Dönemi (1979-1983).....	68
2.7.2. Büyüme Dönemi (1984-1991)	69
2.7.3. Zirve Dönemi (1992-1993)	69
2.7.4. Uyum Dönemi (1994-2000).....	70
2.7.5. Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliği Sonrası Dönemi (2001 ve Sonrası)	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİM MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İNCELENMESİ

3.1. LİTERATÜR ÖZETİ	74
3.1.1. Uluslararası Ölçekte Yapılan Çalışmalar	74
3.1.2. Çin Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar.....	77

3.2. ÇEKİM MODELİNİN ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM	
BELİRLEYİCİLERİNE UYGULANMASI	80
3.2.1. Çekim Modeli Kavramı ve Doğrudan Yabancı Yatırım Akışı Analizi.....	80
3.2.2. Yöntem	89
3.2.3. Ampirik Bulgular	91
 SONUÇ	 97
KAYNAKÇA	101
ÖZGEÇMİŞ.....	110

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM BELİRLEYİCİLERİNİN
ÇEKİM MODELİ ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ****Abdullah KARAKUŞ****Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Dilek POLAT ÖZDEMİR****2019, 110 sayfa****Jüri: Prof Dr. Ö. Selçuk EMSEN
Doç. Dr. Serap BEDİR KARA
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR**

Doğrudan yabancı yatırım genel bir tanımla, yatırımcı bir firmanın kendi ülkesi dışında bir ülkede yeni bir firma kurma, mevcut bir firmayı satın alma, bir firma ile birleşme, bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla ortaklık kurma gibi yöntemlerle yapılan ve ev sahibi ülkeye teknoloji, girişimcilik, yönetim ve organizasyon becerisi getiren uzun dönemli yatırımdır. Günümüzde yaşanan ekonomik krizlere rağmen gücünü koruyabilen Asya ülkelerinin özellikle de Çin'in ekonomik gücüne yabancı yatırımları ülkesine çekerek ulaşması, bu başarının üzerine çalışma yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca gelişmekte olan ve 1978 Reformlarına kadar içine kapanık bir ülke iken ülkesine çektiği doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde dünyanın en büyük ikinci ekonomik gücü konumuna gelen Çin'in Türkiye için önemli bir model olması da bu çalışmanın yapılmasında etkili olmuştur.

Çin'e yapılan DYY'leri belirleyen faktörlerin, 1998-2017 dönemi ele alınarak çekim modeli çerçevesinde analiz edildiği çalışmada, bağımlı değişken olarak doğrudan yabancı yatırımlar, bağımsız değişken olarak ise kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla, ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe, reel efektif döviz kuru, finansal özgürlük, serbest ticaret anlaşması, komşuluk ve aynı dili konuşma değişkenleri belirlenmiştir. Yapılan analiz sonucunda, KBGSYH'daki artış, serbest ticaret anlaşması yapma, finansal özgürlük ve aynı dili konuşmak DYY'leri arttırırken, mesafedeki ve reel efektif döviz kurundaki artış ise doğrudan yabancı yatırımları negatif etkilediği, komşuluk ilişkisinin ise DYY'ları etkilemede anlamsız olduğu bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Çin ve Türkiye için daha fazla DYY çekebilmek adına uygulanabilecek politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çin, Türkiye, Doğrudan Yabancı Yatırım, Çekim Modeli

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****THE ANALYSIS OF DETERMINANTS OF THE FOREIGN DIRECT
INVESTMENT IN CHINA THROUGH THE GRAVITY MODEL****Abdullah KARAKUŞ****Advisor: Assist. Prof. Dr. Dilek ÖZDEMİR****2019, Page: 110****Jury: Prof. Dr. Ö. Selçuk EMSEN****Assoc. Prof. Dr. Serap BEDİR KARA****Assist. Prof. Dr. Dilek ÖZDEMİR**

Foreign direct investment is a long-term investment made by an investor firm such as establishing a new firm in a country other than his own country, acquiring an existing firm, merging with a firm, and establishing a partnership by increasing the capital of a firm, also bringing technology, entrepreneurship, management and organization skills to the host country. The fact that Asian countries, which can maintain their power despite the current economic crises, reach the economic power of China by attracting foreign investments to their country, makes it necessary to work on this success. In addition to developing and 1978 far into the reform withdrawn a through foreign direct investment that pulled the country while the country the world's second largest economic power in position to come to be an important model for China's Turkey has also been effective in making this work.

In the study, in which the factors determining the FDI's to China were analyzed within the framework of the draft model, taking into account the 1998-2017 period, foreign direct investments as dependent variables, gross domestic product (GDP) per capita as an independent variable, the distance between capitals of countries, real effective exchange rate, financial freedom, free trade agreement, neighborhood and speaking the same language were determined. As a result of the analysis, while the increase in GDP per capita, making a free trade agreement, financial freedom and speaking the same language increase the FDI's, the increase in the distance and the real effective exchange rate negatively affects foreign direct investments, and the neighbor relationship is meaningless in affecting the FDI. The findings can be applied in order to attract more FDI to China and Turkey line with policy suggestions have been made

Keywords: China, Turkey, Foreign Direct Investment, Gravity Model

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
ASEAN	: Doğu Asya Uluslar Birliği
Ar-ge	: Araştırma Geliştirme
Bkz	: Bakınız
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
ÇKM	: Çin Kültür Merkezi
ÇKP	: Çin Komünist Partisi
ÇKPMK	: Çin Komünist Partisi Merkez Komite
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DSTM	: Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Sanayi ve Ticaret Yönetim Genel Müdürlüğü
DTEB	: Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Birliği
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICSID	: International Centre for Settlement of Investment Disputes (Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi)
KBGSYH	: Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
M.S.	: Milattan Sonra
MIGA	: Multilateral Investment Guarantee Agency (Uluslararası Yatırımlar Garanti Ajansı)
M.Ö.	: Milattan Önce
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OBOR	: İpek Yolu Ekonomik Kuşağı
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
s.	: sayfa
SDOK	: Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sözleşmeye Dayalı Ortaklık İşletmesi Kanunu

- SDOKUN : Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sözleşmeye Dayalı Ortaklık İşletmesi
Kanunu Uygulama Normları
- SKOK : Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sermayeye Katılımlı Ortaklık
İşletmesi Kanunu
- SKOKUY : Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sermayeye Katılımlı Ortaklık İşletmesi
Kanunu Uygulama Yönetmeliği
- SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
- ŞİÖ : Şangay İşbirliği Örgütü
- TYSİK : Çin Halk Cumhuriyeti Tümüyle Yabancı Sermayeli İşletme Kanunu
- UNCTAD : United Nations Conference On Trade And Development (Birleşmiş Milletler
Ticaret ve Kalkınma Konferansı)
- vd : Ve diğerleri
- YİD : Yap-İşlet-Devret
- yy. : Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Çin'in Merkezi Devlet Organlarının Şematik Yapısı	49
--	----

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönemde Yapılan Yatırımlar	14
Tablo 1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörlerin Sınıflandırılması	37
Tablo 2.1. Çin ‘deki Bazı Eyaletlerin Nüfusları ve Kişi Başına Düşen Milli Gelirleri..	50
Tablo 2.2. Çin Tarihindeki Dönemler/Hanedanlar ve Hükmettikleri Dönem.....	52
Tablo 3.1. Modele Dahil Edilen Ülkelerin (1998-2017 Döneminde Kesintisiz Çin’e Yatırım Yapan Ülkeler) Gruplar Halinde Gösterimi.....	88
Tablo 3.2. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları.....	89
Tablo 3.3. Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları	92
Tablo 3.4. Birim Kök Test Sonuçları	92
Tablo 3.5. LR Testi Sonuçları	93
Tablo 3.6. Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları.....	94
Tablo 3.7. Arellano, Froot, Rogers Dirençli Tahmin Sonuçları.....	95

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamı hazırlama sürecinin her aşamasında, değerli bilgi ve önerileri ile beni yönlendiren, hiç bir yardımı esirgemeyen büyük bir anlayışla , yoğun akademik çalışmaları arasında bana zaman ayırarak destek olan, saygıdeğer tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Dilek ÖZDEMİR'e,

Tez çalışmamın olgunlaşmasına değerli fikirleri ile katkıda bulunan saygıdeğer Prof. Dr. Ö.Selçuk EMSEN ve Doç.Dr. Serap BEDİR KARA'ya,

Hayatımın hiç bir anında beni yalnız bırakmayan, her zaman maddi-manevi desteklerini gördüğüm anneme ve babama, en yakın dostlarım olan kardeşlerime ve üç yıldan fazla süredir her anlamda yanımda olan, çalışmayı tamamlama konusunda beni motive eden hayat arkadaşım eşime ve ilk göz ağrım oğluma,

Sonsuz teşekkür ederim.

Erzurum - 2019

Abdullah KARAKUŞ

GİRİŞ

Dünyadaki en eski uygarlıklardan biri olan Çin, 4000 yıllık tarihiyle ve insanlık tarihinin büyük bir kısmında süper güç olarak önemini korumasıyla dikkatleri üzerine toplamayı başarmış bir ülkedir. Doğu Asya'daki, Asya Kaplanları olarak anılan komşularından farklı olarak daha hızlı ve daha planlı bir şekilde gelişen Çin, Doğu Asya Gelişme Modeli sayesinde günümüz ekonomisinin süper gücü olmuştur. “İleri Doğru Büyük Atılım” ve “Kültür Devrimi”nin enkazı altında kalmış olan ekonomiyi tekrardan canlandıran ve devletin ilgi odağını politikadan ekonomiye çevrilmesini sağlayan 1978’de Deng tarafından gerçekleştirilen “Dışa Doğru Atılım- Açık Kapı Politikası” ile ticaret ve sermayenin önündeki engelleri kaldıran Çin, Dünya Bankası verilerine göre 1978’den 2018’e kadar olan dönemde %9,5 büyüme oranına ulaşabilmiştir.

Çin ekonomisinin komşularından daha hızlı büyümesinin en temel sebebi, 1978 yılı itibari ile ülkeye gelmeye başlayan doğrudan yabancı yatırımlar (DYY)’dır. UNCTAD verilerine göre, 1978’de neredeyse sıfır - Sovyet Rusya’nın yaptığı ideolojik yatırım ve yardımlar sayılmayınca- olan doğrudan yabancı yatırımlar, 2018 itibari ile 139 milyar USD’a yükselmiştir. Bu rakama, 1997 yılında İngiltere’den Çin’e geçişi sağlanan Hong Kong’un verileri (114 milyar USD) de eklendiğinde, Çin dünyanın en fazla yatırım çeken ülkesi haline gelmektedir.

Bugüne kadar, Çin’e yapılan yatırımlar, birçok açıdan ele alınmasına rağmen bu yatırımların belirleyicilerini ele alan çalışma sayısı Türkçe literatürde pek fazla değildir. Bu bağlamda, literatüre katkı sağlama amacıyla hazırlanan çalışmada, DYY’lerin belirlenmesinde etkili olan faktörlerden, KBGSYH (Kişi Başına Düşen Gayrisafi Yurtiçi Hasıla), mesafe, reel efektif döviz kuru, serbest ticaret anlaşması yapma, finansal özgürlük, aynı dili konuşma, komşuluk gibi olgular incelenmiş ve bu faktörlerin Çin’in ekonomik başarısına katkısı büyük olan DYY’leri hangi oranda etkilediği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu inceleme ile “ Çin’in DYY’leri ülkesine çekebelimek için hangi politikaları uygulaması gerekir ve ülkemiz için alınabilecek dersler nelerdir? ” sorusuna cevap aranmıştır. Özellikle ülkemiz açısından ekonomik büyümenin sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için ülkedeki yatırımların da yeterli olmadığı düşünülünce Çin’in

DYY'leri ülkesine çekme konusundaki başarılı politikalarından ders alınmalı ve uygulamaya konulmalıdır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Global anlamda DYY'lerin öneminin artması ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerin bu yatırımlardan aldığı payın artması ile ekonomik dengelerin değişmesi sonrasında daha çok gündeme gelen DYY konusu ele alınmaktadır. DYY'lerin kavramsal çerçevesi, tarihsel gelişimi, ekonomiye olan etkileri, tercih edilme nedenleri gibi konular yanında çalışmanın dördüncü bölümünde yapılan analizin temelini oluşturan DYY'lerin ev sahibi ülke açısından belirleyicileri bu bölümde incelenmiştir.

İkinci Bölümde, Çin'in genel tanıtımı, siyasi ve ekonomik tarihi ana hatları ele alınmıştır. Çin'in başarı hikâyesini bilmenin bugüne ışık tutacağı düşüncesiyle bugüne kadar gerçekleşen önemli olaylar özet bir şekilde bu bölümde aktarılmaya çalışılmıştır.

Son bölümde ise, önce Dünya geneli ve Çin özelinde, yapılan yatırımların ekonomiye etkisini ve bu yatırımların belirlenmesinde etkili olan faktörleri inceleyen çalışmalara odaklanan literatür taramasına yer verilmiştir. Ardından Çin'e yapılan yatırımların belirleyicileri 1998-2017 yılları arasında kesintisiz yatırım yapan 43 ülkenin veri seti kullanılarak çekim modeli çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan analizde, hem yatırımcı-kaynak ülkenin hem de Çin'in GSYH'sı ile birlikte, ülkelerin başkentleri arasındaki mesafe, reel efektif döviz kuru, serbest ticaret anlaşması yapma, finansal özgürlük, komşuluk ve aynı dili konuşma gibi değişkenlerin DYY'leri hangi oranda etkilediği irdelenerek analiz sonuçlarından elde edilen bulgular çerçevesinde Çin'in DYY'leri ülkesine çekebilmedeki başarısını devam ettirebilmesi için izlemesi gereken politika önerilerinde bulunulmuştur. Ayrıca “Ülkemizin de DYY'ler açısından cazip bir ülke haline gelebilmesi için hem Çin'in hangi politikalarını örnek alması gerekir ? ” konusuna da değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Yabancı yatırım kavramı, türleri, tarihsel gelişimi ve yabancı yatırımların tercih edilme nedenlerinin anlatıldığı bu bölümde, doğrudan yabancı yatırımları açıklayan teoriler ve belirleyen faktörler ele alınmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomilerine etkileri de incelenmiştir.

1.1. YABANCI YATIRIM KAVRAMI

Yabancı yatırım ifadesi, bir ülkede bulunan sermaye stokuna, başka bir ülkenin sahip olması veya bu sermayeye ek katkıda bulunması olarak tanımlanabilir. ¹ Literatürde farklı tanımlamalar görülse de dikkat çeken bir nokta, uluslararası hukuk metinlerinde yabancı yatırımın kavramının tanımlanmasının yapılmamasıdır. Hatta ICSID (Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkların Çözüm Merkezi) Sözleşmesi, MIGA (Çok Taraflı Yatırım Garanti Kuruluşu) Sözleşmesi gibi sözleşmelerde bir tanım yapmaktan özellikle kaçınılmıştır.²

Yabancı yatırımlar genel olarak portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

1.1.1. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları, yatırımcıların hisse senedi veya tahvil satın alma işlemiyle gerçekleştirdikleri yatırımlardır. Hisse senetleri, yatırımcı tarafından satın alınan pay nispetinde şirketin kârından hem pay hem de ortaklık hakkı sağlamaktadır. Tahviller ise tahvil sahibinin ödünç verdiği fonlar karşılığında bir faiz getirisi sağlayan borçlanma senedidir ve hisse senedi gibi ortaklık hakkı vermez.³

¹ Rıdvan Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, 7.Baskı, Beta BasımYayın, İstanbul 2013, s.755.

² Bilgin Tiryakioğlu, *Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması*, Dayanır Hukuk Yayınları, Ankara 2003, s.9.

³ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2015, s.651.

1.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırım (DYY) için genel bir tanım olarak, yatırımcı bir firmanın kendi ülkesi dışında bir ülkede yeni bir firma kurma, mevcut bir firmayı satın alma, bir firma ile birleşme, bir firmanın sermayesini artırmak yoluyla ortaklık kurma gibi yöntemlerle yapılan ve ev sahibi ülkeye teknoloji, girişimcilik, yönetim ve organizasyon becerisi getiren uzun dönemli yatırım tanımı yapılabilir.⁴

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)'nin yaptığı tanıma göre DYY; bir yatırımcının yerleşik olduğu ekonomiden farklı bir ekonomideki girişimi kontrol etmesi şeklinde gelişen uzun dönemli bir yatırım şeklidir.⁵ Bir başka kaynağa göre DYY, kişi ya da kurumların yabancı bir ülkede kalıcı çıkar sağlama hedefini yansıtmaktadır. Kalıcı çıkar, yabancı sermaye yatırımcısı ile yapılan yatırım arasındaki uzun dönemli bağımlılık şeklinde ifade edilebilir.⁶

Aslında, yerleşik olduğu ekonomiden farklı bir ekonomiye yatırım yapmada, daha ucuz emek pazarlarına girmek ve yatırım yapılan ülkenin yerel kaynaklarının kullanılması yoluyla daha fazla kâr elde etme amacı bulunmaktadır.⁷

Geniş anlamda doğrudan yabancı yatırım, “yatırımcının bir yabancı ülke işletmesi veya kuruluşunun sermayesini sürekli kontrol etme hareketidir”.⁸Sermayeyi kontrol etmenin derecesi bakımından Uluslararası Para Fonu’na göre bir yatırımcı ilgili teşebbüs hisselerinin en az %10’unu dolaylı yatırım (portföy yatırımıyla) elde etmişse, bu yatırım doğrudan yatırım olarak sayılmaktadır.⁹ Bu oran birçok ülke tarafından kabul edilmiştir. Örneğin, Türkiye’nin yabancı yatırım mevzuatında benzer yaklaşım görülmektedir ve

⁴ Karluk, 2013, s.756.

⁵ OECD, *Benchmark of Foreign Direct Investment*, 3.Baskı, Paris 1996.

⁶ Hayrettin Demircan, *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2003, s.1.

⁷ Tiryakioğlu, s.9.

⁸ 傅梦孜: 世界直接投资——发展, 理论与实践, 北京, 1998。 (Fu Mengzi: *Dünyada Doğrudan Yatırımlar – Gelişim, Teori ve Uygulama*, Pekin 1998), s.3.

⁹ IMF, IMF Publishes 2001, <https://www.imf.org/en/Publications/Manuals-Guides/Issues/2016/12/30/Coordinated-Portfolio-Investment-Survey-Guide-second-edition-15523>, (E.T. : 11.12.2019)

mevzuatta bu oran %10 olarak belirlenmiştir.¹⁰ Çin'in yabancı yatırım mevzuatında ise dolaylı yatırım hangi orana ulaşırsa doğrudan yatırım sayılacağı konusuna ilişkin hüküm bulunmasa da ilgili yatırımın doğrudan ya da dolaylı olmasına bakılmaksızın yatırımcının kontrol ettiği hisse %25'e ulaştığında, doğrudan yatırıma yönelik teşvik tedbirleri uygulanmaktadır.

Doğrudan yatırımlarda yabancı yatırımcı, yatırım yaparken teknoloji ve yönetim bilgisini de ev sahibi ülkeye getirir. Yatırımcının yalnızca şirket sermayesinin oluşumuna katkıda bulunması yeterli olmamaktadır. Yatırımını değerlendirerek ilgili şirketin üretim ve hizmet sunumu gibi ticari faaliyetlerine de katılması gerekmektedir. Hali hazırda bu özelliği taşıması sebebiyle, ev sahibi ülke için doğrudan yatırımlar dolaylı yatırımlara göre daha değerlidir. Çin'deki konu ile ilgili mevzuatlarda ve doktrinde, aksi belirtilmedikçe, genellikle “yabancı yatırım” ifadesi doğrudan yabancı yatırımı tanımlamak için kullanılır. Eğer “doğrudan yabancı yatırım” ifadesi kullanılmışsa, ilgili yatırımı dolaylı yatırımlardan ayırma gereksinimi duyulmuş demektir.

Yapılan yabancı yatırımın, emek yoğun ya da sermaye yoğun sektöre dönük olması, ev sahibi ülkeye farklı getiriler sağlamaktadır. Emek yoğun sektörlere yapılan yatırım, ev sahibi ülkede birim sermaye başına elde edilen istihdamı sermaye yoğun sektörlere yapılan yatırıma göre daha çok artırırken sermaye yoğun sektörlere yapılan yatırım ise, sermaye yoğunluğu yüksek sektöre yöneldiği için büyümeye daha fazla katkıda bulunmaktadır.¹¹

Bir firmanın ürettiklerini yabancı bir piyasada geliştirebilmesi 4 temel yöntemle olur;

- Kendi ülkesinde ürettiği malları ihraç etme
- Ürün veya üretim sürecinin lisansını verme
- Ürünü ilgili ülkede kurulacak iştirakler vasıtasıyla piyasaya çıkarma

¹⁰ Türkiye'nin 17.6.2003 tarihli ve 24141 sayılı RG ile yayınlanan 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile menkul kıymet borsalarından mevcut bir Şirketin sermayesinin belirli bir oranına veya belirli niteliğe sahip hisselerinin alınması suretiyle gerçekleştirilecek yatırımlar kanun anlamında doğrudan yatırım olarak kabul edilmiştir. Kanunun 2. maddesine göre, yabancı yatırımcı tarafından kanunda sayılan değerler kullanılarak “... menkul kıymet borsalarından en az %10 hisse oranı ya da aynı oranda oy hakkı sağlayan edinimler yoluyla mevcut bir Şirkete ortak olmayı...” da doğrudan yabancı yatırım olarak tanımlanmıştır. Bkz. Rifat Erten, *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, Ankara, 2005, s. 90.

¹¹ Zeki Tuğrul Göver, *Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi*, TC Başbakanlık ve Hazine Müsteşarlığı, 2005, s.74

- Kontrolü ve denetimi kendi ülkesindeki yöneticilere ait olacak şekilde üretimi ilgili ev sahibi ülkede yapma yoluyla.

Bu yöntemlerden 3. ve 4. maddeler doğrudan yabancı yatırımları kapsamaktadır. 1. Maddeden 4. Maddeye doğru gidildikçe, firmanın daha fazla kaynakla yabancı ülkede aktif olduğu ve daha fazla riske açık olduğu görülmektedir. Bu risk sebebiyle doğrudan yabancı yatırımların genelde riskleri en aza indirme ve üretim sürecinde tecrübeli olan Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

1.2. ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER KAVRAMI

Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ), yerleşik olduğu ülke dışında diğer ülkelerde-en az iki ülkede şubeler sahibi olan ve bu şubeler üzerinde elinde tuttuğu sermayeye nispetle gayri maddi haklar dâhilinde denetim hakkına sahip olan, gelişmiş yönetim anlayışına sahip farklı uyruklara mensup çalışanları bir araya getirerek istihdam eden şirketler olarak tanımlanabilir.¹²

ÇUŞ kavramı, ilk kez Maurice Bye tarafından 1958 yılında kullanılmasıyla gündeme gelmiştir. Türkiye’de 1977 yılından beri kullanılan terim, ele aldığımız ülke olan Çin’de ise 1978’ de başlayan dışa açılım politikası sonrasında kullanılmaya başlamıştır. 1990’lı yıllara gelinceye kadar yaygın olarak görülmeyen ÇUŞ’ların, piyasa ekonomisine geçişin hızlandığı bu yıllarda yönettiği yatırım projeleri arttıkça konuya olan ilgi artmıştır. Bu kapsamda, ÇUŞ lar da Çin ülke sınırları içerisinde yönettiği yatırımları daha iyi yönetebilmek amacıyla şirketler, holdingler kurmaya başlamıştır. Bu şirketlerin kurulmasına izin veren hükümet bu konuya ilişkin ilk düzenlemeyi 1995’te Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Bakanlığı (DTEB) tarafından yayınlanan, “Yabancı Yatırımcının Holding Şirket Kurmasına ilişkin Genel Hükümler” ile yapmıştır. 2004’te ise DTEB yerine kurulan Ticaret Bakanlığı tarafından geçici hüküm niteliğindeki bu düzenleme kaldırılmış yerine “Yabancı Yatırımcıların Holding Kurmasına İlişkin Hükümler” yayınlanmıştır.

Konuya ilişkin yapılan çalışmalar incelendiği zaman, günümüzde dünya genelindeki doğrudan yabancı yatırımların çoğu ÇUŞ’lar tarafından

¹² Esat Çam, “Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt, 45, Sayı 14, 1987, 93-120, s.96

gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda ÇUŞ'lar özellikle yüksek üretim verimliliğine sahip olmasıyla yurtdışına açılarak dünya pazarında üretim ve pazarlama faaliyetleri göstermektedir. ÇUŞ'lar tarafından yapılan yatırımların ekonomiye katkılarını; teknoloji, yönetim birikimi ve pazarlama bilgisi transferi olarak belirtebiliriz. Bunlar dışında, yatırım yapılan ev sahibi ülkeye , milli gelir artışı ve ödemeler bilançosunda olumlu etkileri söz konusudur. Milli gelir artışının istihdama olumlu etkisi ve yeni yatırımlarla birlikte istihdam alanlarının artışı da dolaylı bir katkı olarak değerlendirilebilir. Günümüzde, ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırımların büyük bir kısmını yapan ÇUŞ'ların, en çok avantaj sağlayabileceği ülke olarak Çin diğer ülkelerden ayrılmaktadır.¹³

1.3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM TÜRLERİ

Çok uluslu veya münferit bir şirket yurtdışına yatırım yapmaya karar verirken, dış piyasaya giriş yöntemini de belirlemelidir. Aynı şekilde ülkeler de bu konuyla alakalı çıkardıkları düzenlemelerle bu giriş yöntemlerini önceden belirleyebilmektedir. Genel kabul gören yöntemler; ortak girişim, şirket birleşmeleri ve stratejik ortaklıklar şeklinde sıralanabilir. Bu bölümde bu yöntemler ele alınarak ayrıca Çin'deki uygulamalarına da değinilecektir.

1.3.1. Ortak Girişim veya Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirket

Doğrudan yatırıma esas olan sermayenin yarısından az ya da en az %10'luk payın başka bir şirkete ait olmasına ortak girişim denir.¹⁴ Bu şekilde kurulmuş olan bir şirketle yabancı yatırım yapılabileceği gibi bir kural ülkelerde görülebilmektedir. Bu kural sayesinde ev sahibi ülke hükümeti, yerel firmanın yabancı firma ile ortaklık kurarak, yabancı firmanın bilgi ve deneyimlerinden faydalanması amacını gütmektedir.¹⁵

Ortak Girişim yöntemiyle birlikte ele aldığımız tam mülkiyete dayalı bağlı bir şirket kurma yöntemi ise, yabancı bir firmanın yatırım yapacağı ülkede tıpkı bir şube gibi yerel

¹³ Ayşe İrmış, Ö.Selçuk Emsen, *Kapitalizmin Küreselleşme Ağı: Düğümler ve İlmekler*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2018, s.286.

¹⁴ Karluk, 2013, s.287.

¹⁵ Seyidoğlu, s.651.

bir şirket kurarak piyasaya girmesidir. Şubeden farklı olarak tüzel kişiliğe sahip bu şirketin yönetimi ana merkez üzerinden gönderilen kişiler tarafından sağlanmaktadır.

Tam Mülkiyete Dayalı Bağlı Şirket Kurma yöntemine göre daha yararlı bir yatırım yöntemi olan Ortak Girişim yöntemi daha az tercih edilmektedir. Özellikle ortaklık kurulan yerel firmanın yerel konularda çözüm üretme noktasında yararı olacağı muhakkaktır. Fakat karar aşamasında yerel firmanın ülke çıkarlarını yabancı firmanın ise ana merkez firmanın çıkarlarını düşünerek karar vereceği durumlarda sorunlar baş gösterme ihtimali dolayısıyla bu girişimin daha az tercih edilmesi söz konusudur.¹⁶

1.3.1.1. Çin’de Ortak Girişim veya Tam Mülkiyete Dayalı Şirket

Çin ekonomisi için her iki yöntem açısından bakıldığında zaman, ortak girişim yöntemi yani Çinli- Yabancı Ortaklığı yöntemi genel kabul gören durumdur. Bu tip ortaklıklar da ortaklığın dayandığı esas farklılığına göre; Çinli-Yabancı Sermayeye Katılımlı Ortaklık (Sino Foreign Equity Joint Venture) ve Çinli-Yabancı Sözleşmeye Dayalı Ortaklık şeklinde iki farklı şekilde olmaktadır.¹⁷

Çinli-Yabancı Sermayeye Katılımlı Ortaklık işletmesi, SKOK (Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sermayeye Katılımlı Ortaklık İşletmesi Kanunu) ve bu kanuna dayanılarak düzenlenen SKOKUY (Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sermayeye Katılımlı Ortaklık İşletmesi Kanunu Uygulama Yönetmeliği) ile incelenmektedir. SKOK’un ilk maddesine göre, bu tür işletmeler; yabancı şirket, işletme ve diğer ekonomik kuruluşlar veya gerçek kişilerinin eşitlik ve karşılıklılık ilkesine uygun şekilde Çin hükümetinin onayı çerçevesinde Çin sınırları içerisinde , Çinli şirket, işletme veya diğer ekonomik kuruluşlarla birlikte kurdukları işletme şeklidir.¹⁸Bu tür şirketler için yasal örgütlenme olarak limited şirket kabul edilmiş olup onay alarak kurulduğu an itibarıyla Çin tüzel kişisi statüsüne kavuşan şirket, Çinli şirket olarak kabul edilir.¹⁹

Çinli-Yabancı Sözleşmeye Dayalı Ortaklık işletmesi, SDOK (Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sözleşmeye Dayalı Ortaklık İşletmesi Kanunu) ve bu kanuna

¹⁶ Seyidoğlu, s.721.

¹⁷ Abulikemu Abudureymu, *Çin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Hukukunda Yabancı Yatırımın Ülkeye Girme Yöntemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Özel Hukuk Bilim Dalı, İstanbul 2015, s.63.

¹⁸ SKOK, madde 1

¹⁹ SKOKUY, madde 2

dayanılarak düzenlenen SDOKUN (Çin Halk Cumhuriyeti Çin-Yabancı Sözleşmeye Dayalı Ortaklık İşletmesi Kanunu Uygulama Normları) ile ele alınmaktadır. SDOK'un ilk maddesine göre bu tür işletmeler, yabancı ülke işletmeleri ve diğer ekonomik teşebbüslerin veya gerçek kişilerin eşitlik ve karşılıklılık ilkesine uygun şekilde, Çin işletmeleri veya diğer ekonomik teşebbüsleriyle Çin sınırları içinde ortak kurulan sözleşmeye dayalı ortaklık işletmeleridir. Sermayeye Katılımlı Ortaklık İşletmesi ile bu türdeki işletmeler arasında, kuruculara ilişkin hükümler, kazanç paylaşımı gibi konularda benzerlik göstermektedir. Ancak iki işletme türü arasında örgütlenme biçimi, yönetim şekli, kâr paylaşımı gibi acılardan farklılıklar vardır. Özellikle bu konularda sözleşmeye dayalı ortaklık işletmesi, daha fazla serbestlik sunmaktadır.

Ayrıca literatürde tam mülkiyete dayalı bağlı bir şirket kurma şeklinde tanımlanan yöntem de Çin'de kabul görmektedir. Bu yöntemle kurulan şirketler TYSİK (Çin Halk Cumhuriyeti Tümüyle Yabancı Sermayeli İşletme Kanunu) ve bu kanuna dayanılarak düzenlenen TYSİKUN (Çin Halk Cumhuriyeti Tümüyle Yabancı Sermayeli İşletme Kanunu Uygulama Normları) ile ele alınmaktadır. TYSİK in 1.maddesine göre bu tür bir işletme; Çin'in ilgili kanunlarına göre Çin sınırları içerisinde kurulan tüm sermayesi yabancı ülke yatırımcısına ait olan işletme şeklindedir. Yabancı ülke işletmeleri ve diğer ekonomik kuruluşların Çin sınırları içindeki şubelerini kapsamadığı ayrıca belirtilmiştir.

1.3.2. Şirket Birleşmeleri ve Satın Alma

Şirket birleşmeleri, yabancı ülkede yatırım yapmak isteyen bir şirketin o ülkedeki bir şirketi satın alarak ya da birden çok şirketin aynı çatı altında birleşerek faaliyetlere devam etmesi olarak tanımlanabilir. Şirket evlilikleri olarak da adlandırılan bu yöntemde, biri yabancı diğeri yerli olan iki firma eşit koşullar altında birleşip tek bir firma gibi faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra bir yabancı şirketin ev sahibi ülkedeki bir şirketi satın alması durumunda yabancı şirket diğer yerli şirketin tüm hisse senetlerini ya da çoğunu satın alması yoluyla şirketi kendi bünyesine alması söz konusudur.

Bu tip yatırımlar ev sahibi ülkenin sermaye stokunda bir değişikliğe neden olmasa da teknoloji ve yatırım bilgilerini transfer etmesi ve ÇUŞ'ların dış pazarlama kanallarından faydalanılması yönünden ülke ekonomisine olumlu etkileri

bulunmaktadır.²⁰ Ortak girişimden farklı olarak bu türde, birleşme sonunda her iki firmanın ya hem hukuki hem ekonomik bağımsızlıkları yok olacak şekilde yeni bir firma kurulmalı ya da bir firmanın bu bağımsızlığı devam ederken diğer firmanın hukuki ve ekonomik bağımsızlığı yok olmalıdır.

1.3.2.1. Çin’de Şirket Birleşmeleri ve Satın Alma

Şirket birleşmeleri konusu Çin’de de kabul gören bir yatırım şeklidir. Konuyla ilgili Çin’deki ilk düzenleme 2003 yılında DTEB tarafından yapılmış bu tarihe kadar konunun özel olay denetimi şeklinde yönetilmesi durumu geçici de olsa kurallara bağlanmıştır.²¹ 2006 yılında ise bu geçici hükümler kaldırılarak Yabancı Yatırımcıların Yurtiçindeki İşletmelerin Satın Almasına İlişkin Hükümler uygulamaya konulmuştur. 2006 yılındaki düzenlemenin ikinci maddesinde, birleşmelerin olabileceği dört yöntem belirtilirken (İki yöntem satın alma iki yöntem de varlıkları satın alma ile ilgili yöntemler), bu yöntemlerin tanımı yapılmıştır. Bu konuyla ilgili önemli bir nokta olarak, Çin’de tescil edilip kurulan yabancı yatırımlı şirket ve holdingler Çin işletmesi hatta bazen Çin tüzel kişisi kabul edilmelerine rağmen, birleşme ve satın alma yoluyla kurulan yabancı yatırımlı şirketler yabancı yatırımcı olarak değerlendirilmekte yabancı yatırımcı teşvikleri ve kurallarına tabi tutulmaktadır.

1.3.3. Stratejik Ortaklıklar

Stratejik ortaklıkta, genel olarak yaygın olan yöntem iki şirketin hisse senetlerini birbirleriyle değiştirmesi şeklinde olmaktadır. Sadece hisse senedi değişimi, portföy yatırımı olarak değerlendirileceğinden ayrıca şirketler mal ve hizmet üretimi maksadıyla ortak bir girişim kurdukları takdirde doğrudan yabancı yatırım olarak değerlendirilecektir. Bir diğer ortaklık şekli ise iki şirketin ortak pazarlama ve hizmet anlaşmaları yaptığı ve bir firmanın belirli piyasalarda diğerini temsil ettiği şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu tür ortaklıklar daha çok otomobil, elektronik, telekomünikasyon ve uçak sanayi alanlarında görülmektedir. Bu ortaklık sayesinde, sadece yerel piyasada değil aynı zamanda ihracat yoluyla veya bu tür bir ortaklık kurarak uluslararası pazarlarda da üretim

²⁰ Seyidoğlu, s.650.

²¹ Yabancı Yatırımların Yurtiçindeki İşletmelerin Satın Almasına İlişkin Geçici Hükümler, 2003

gerçekleştirebilmektedir.²² Özellikle araştırma ve geliştirme maliyetlerinin fazla olduğu ve piyasaya giriş konusunda zamanlamanın önemli olduğu ileri teknoloji ürünleri için uygun olan ve tercih edilen bu yaklaşım, yatırım harcamalarında çok fazla bir artışa sebep olmasa da yerli ortağın iç piyasadan sağladığı sermaye ile yabancı ortağın teknoloji transferi ile ülke ekonomisine katma değer üretmektedir.

Çin’de genel olarak görülmeyen bu yöntem, mevzuatta da yer verilmemektedir.

1.3.4. Çin’de Uygulamada Olan Diğer Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

Yap-İşlet-Devret: Yukarıda ele alınan genel geçer yöntemler dışında doğrudan yabancı yatırım türlerinden Yap-işlet-devret (YİD), Çin’de yeni gelişen bir yöntemdir. YİD genel tanımıyla, bir şirketin kamu idaresine ait bir projenin yatırımını ve finansmanını üstlenerek, sözleşmece belirlenen süre boyunca işletmesine ve buradan gelir sağlamasına daha sonrasında da tesisi devlete yahut kamu kurumuna eksiksiz ve çalışır şekilde, borçları ödenmiş bir halde devretmesine imkân tanıyan modeldir.²³ Bu model genelde altyapı işlerinde kullanılır. Genelde tekel sektör konumunda olan altyapı sektöründe yatırım yapabilmenin şartları ev sahibi ülke tarafından bir yasa ile belirlenmektedir. Fakat Çin’de henüz bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele alan yasa bulunmamaktadır. 1995’te DTEB’in yayınladığı tebliğ (YİD Şeklinde Yabancı Yatırım Çekmeye İlişkin Konular Hakkında Tebliğ) ve aynı yılda üç konseye bağlı olarak oluşturulan birim tarafından çıkarılan tebliğ (Denenecek Yabancı Yatırımcı Özel İzin Projelerinin Onayı ve Yönetimine İlişkin Konular Hakkında Tebliğ) konuyla ilgili düzenlemeler içermektedirler.

Çinli-Yabancı İşbirliğinde Enerji Kaynaklarını Geliştirme: Çin Hukukuna uygun bir şekilde yabancı bir şirketin Çin şirketleriyle işbirliği yaparak Çin sınırlarında bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarını geliştirmesi bir diğer doğrudan yabancı yatırım yöntemidir. Çin’deki petrol rezerv zenginliği dolayısıyla petrol sektöründe yapılacak yatırımlar özel düzenlemelerle ele alınmaktadır. Bu konuyla alakalı düzenlemeler; Devlet Konseyinin 1982’de yayınladığı Deniz Petrolü Yönetmeliği ve 1993’te çıkarılan Kara Petrolü Yönetmeliği’dir. Bu düzenlemelerde petrol kavramı ile petrol ve doğalgazlar

²² Karluk, 2013, s.787.

²³ Kürşat Yerlikaya, *Yap- İşlet-Devret Modeli Hukuki Mahiyeti ve Vergilendirilmesi*, Ankara 2002, s.26-27.

kastedilerek konu ele alınmıştır. Sadece devlet yönetiminde olan Çin Ulusal Deniz Petrolü Şirketi, Çin Petrol ve Doğalgaz Şirketi ve Çin Petrol ve Kimya Grubu şirketleri yabancı yatırımcılarla işbirliği yaparak deniz ve kara petrolü kaynağının aranması, kaynak açılması ve kaynağın işletilmesinden sorumludur. Bu üç şirketin yabancı şirketlerle işbirliği yaparak söz konusu kaynakları geliştirme yetkisi vardır ki bu şirketler dışında hiç bir şirket konu ile ilgili yetki sahibi değildir.

Şube Açma: Yabancı şirketlerin Çin’de şube açma yoluyla ticari faaliyete katılması Çin’deki bir diğer DYY yöntemidir. Şubelerin önemli özellikleri Çin tüzel kişisi olmamaları ve tamamıyla bir yabancı ülke teşekkülü olarak değerlendirilmesidir. Bu yatırım türüyle ilgili düzenleme Çin’de 2005 yılında kabul edilen ÇSK’nın on birinci bölümünde “Yabancı Şirket Şubeleri” başlığı altında yer almaktadır. Bu hükümler içerisinde yabancı şirket şubelerinin tanımı yapılmamış sadece kanunun 192.maddesinde yabancı şirket için, yabancı ülke hukukuna göre Çin sınırları dışında tescil edilen şirket olarak tanımı bulunmaktadır. Yabancı şirketler için olduğu gibi şubeler için de kurulmadan önce onay zorunluğu vardır. Ana şirket adına işlemleri yürütme yetkisine sahip olan şubeler, Çin tüzel kişisi statüsüne sahip değilken ticari faaliyet yürütebilirler ancak hukuki sorumluluk ana şirkete aittir.

Temsilcilik Ofisi Açma: En hızlı ve ucuz yöntem olması sebebiyle, Çin’de yatırım yapacak yabancıların, şube veya resmi teşebbüsleri kurmadan önce iş geliştirebilme maksadıyla başvurduğu yöntemdir. Konuyla ilgili önce 1983’te DSTM (Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Sanayi ve Ticaret Yönetim Genel Müdürlüğü) tarafından Temsilci Ofisleri Yönergesi yayınlanmış, daha sonra 2010’da Devlet Konseyi tarafından Temsilci Ofisleri Yönergesi yayınlanarak ele alınmıştır. Çin hukuk doktrininde pek önemsenmeyen yöntem çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Yapılan düzenlemelerde bu ofisler için kuruluş kaydından önce onay zorunluğu getirilmişse de 2010 yılındaki düzenleme ile bu zorunluluk kaldırılmış sadece açıkça ele alınmış durumlar için getirilen istisnai bir işlem haline getirilmiştir. Bu sebeple Çin’de temsilcilik ofisi açma genel olarak onay sistemi uygulanmayan tek yatırım yöntemidir. Temsilcilik Ofisi yönetmeliğine göre, temsilcilik ofisinin ülkede devam etme süreci ana işletmenin ülkede devam etme süresini geçemez. Eski yönetmelikte bir yıl ile sınırlandırılan temsilci ofislerinin ülkede kalma süresi ihtiyaç olduğu takdirde uzatılması gerekiyorken yeni

yönetmelikte bu sınır kaldırılarak yine temsilci ofisi yöntemine bir kolaylık daha sağlanmıştır.

1.4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ

20.YY’da yaygınlaşmaya başlayan yabancı yatırımlarla alakalı ilk uygulamalar 1800’lü yıllarda görülmeye başlanmıştır. Portekiz, İspanya, İngiltere ve Hollanda gibi sömürge politikasını benimsemiş ülkeler üretim süreçleri için hem hammadde ihtiyaçlarını karşılamak hem de sömürülen ülkede şirketler kurarak üretilen malların yerel veya uluslararası piyasaya sunmak için başlattıkları bu süreç, doğrudan yabancı yatırımların ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Sanayi devrimi sonrası dönemde, iktisadi bakımdan anlamlı noktaya ulaşan uluslararası sermaye akımları görülmeye başlanmıştır. Sanayileşen ülkelerde özellikle İngiltere’de o güne kadar görülmemiş bir sermaye birikimi söz konusu olmuştur.²⁴ Bu dönemde sanayileşen ülkelerde biriken sermaye, yeni yatırım bölgeleri aramaya başlamıştır. Yatırım bölgesi olarak ise, Avrupa sanayisinin ihtiyacı olan hammadde, ucuz işgücü, yeraltı-yerüstü doğal kaynak yönlerinden zengin olan, dönemin az gelişmiş ülkeleri seçilmiştir. Ancak geleneksel bir yaşantı içerisinde olan, sanayi devrine ayak uyduramayan ve gelişemeyen Asya ve Afrika ülkelerine yapılan yabancı yatırımlar, toplam yatırım içinde düşük bir seviyede kalmıştır.²⁵

Tablo 1.1’de Birinci Dünya Savaşı Öncesi belirli ülkelerin ve diğer ülkelerin yaptığı toplam yatırımlar gösterilmektedir.

²⁴ Kenan Bulutoğlu, ‘‘100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye’’, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1970, s.47

²⁵ Bulutoğlu, s.48

Tablo 1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönemde Yapılan Yatırımlar

Kaynak Ülke	Yapılan Yatırım (Milyar USD)	Yatırımın toplam yatırım içindeki yüzdelik payı	Yatırım Yapılan Bölge	Yapılan Yatırım (Milyar USD)	Toplam Yatırım İçindeki Payı
İngiltere	18,6	41,7	Avrupa	12,0	26,9
Fransa	9,0	20,7	Kuzey Amerika	10,5	23,5
Almanya	5,8	13,0	Güney Amerika	8,5	19,1
ABD	3,5	7,8	Asya	6,6	14,8
Diğer Ülkeler	7,7	17,3	Diğer Ülkeler	7,0	15,7
Toplam	44,6	100		44,6	100

Kaynak: Uras Güngör, Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları, 1978, s.31.

Tabloda da görüleceği üzere Birinci Dünya Savaşı öncesinde yapılan yatırımlarda hem kaynak ülke hem de ev sahibi ülke olarak Avrupa’nın hâkimiyeti söz konusuydu.

Birinci Dünya Savaşına katılmayan fakat savaş sonrasında yükselen ekonomisi ile 20. yüzyılda sermayenin merkezi olan Avrupa’ya rakip olacak kadar büyüyen ABD, savaş sonrasında yaptığı yatırımlarla dikkatleri üzerine çekmiştir. 1929 Buhranı’na kadar sanayileşmiş ülkelere doğru yapılmış olan sermaye akışı genelde portföy az da olsa doğrudan yatırım şeklinde görülmüştür. Hem 1929 yılında patlak veren ekonomik kriz hem de takip eden yıllarda Türkiye’deki Milli Mücadele, Çin’de Sun Yat Sen Hareketi ve Rusya’daki ihtilal gibi milliyetçi hareketler, bu ülkelerde yatırım yapmayı planlayan yatırımcıların tedirgin olması, bu yıllardaki yabancı sermaye hareketleri durgunlaştırmıştır.²⁶ Daha sonra yabancı sermaye akışının neredeyse durduğu görülmüştür. Örneğin, Amerika 1921-1929 yılları arasında yaptığı yatırımların %82’sini 1930-1938 yılları arasında geri çekmiştir ki bu oran 5 milyar USD’ye yakın bir sermaye miktarıdır.

İkinci dünya savaşı yıllarında dolaylı yatırım şeklinde gerçekleşen sermaye yatırımları, savaş sonrasında özellikle çok uluslu şirketlerin artmasıyla doğrudan yatırım

²⁶ Uras, s.31.

şeklinde gerçekleşerek dünya ekonomisine etki edecek seviyeye ulaşmıştır.²⁷ Bu yıllardaki yabancı sermaye akışı, Batı Blokundaki ülkelerin (ABD ve Avrupa Devletleri) sağladığı yardımlar ve krediler, yine bu ülkelerdeki şirketlerin yaptığı dış yatırımlar ve Doğu Blokundaki ülkelerin (Çin, Sovyet Rusya, Yugoslavya) sağladığı yardımlar ve krediler şeklinde olmuştur. Eğer 18.YY'ın başından itibaren yapılan yatırımların amacının üretim için gerekli olan faktörlerin temini olduğu ve yatırımdan ziyade sömürge amacı taşıdığı düşünülürse, tam anlamıyla doğrudan yabancı yatırımların etkin olduğu yılların ÇUŞ'ların geliştiği bu dönemdeki yapılan yatırımlarla geliştiği söylenebilir.

DYY'lerin küreselleşme sürecinde, teknolojik gelişmeyi artıran ve sınırları ortadan kaldıran tarihsel bir işlevi bulunmaktadır. Küreselleşme sürecinin son dönümü olarak ifade edilebilecek içinde bulunduğumuz dönemde yani 1970'lerde uluslararası şirketlerin ekonomik güç haline gelmesi ve dışa kapalı ekonominin en büyük temsilcisi SSCB'nin dağılmasıyla başlayan bu dönemde, ulus devletler ekonomik gelişme politikasını gerçekleştirmek amacıyla gümrük duvarlarının zayıflamasını-bölgesel ve küresel bütünleşmeler yoluyla- kabul etmiştir. Klasik liberal politikaların tekrar güç kazandığı bu ekonomik model sayesinde 1980'lerin başından itibaren DYY'ler daha fazla tercih edilmiştir. Yine bu dönemde Çin ilk kez kapılarını yabancı sermaye için açmıştır. SSCB'nin 1991 yılında yıkılmasıyla birlikte Doğu Bloku ülkelerinde gelişmeye başlayan ülkelere krizler, politik kargaşalar söz konusu olduğu için DYY'ler birçok engelle karşılaşmıştır

Gelişmekte olan ülkeler için ise 1990'lı yıllarda artış gösteren DYY'ler özellikle üç ülke/bölge üzerinden gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği (AB) Avrupa'da, Japonya Asya'da ve ABD Latin Amerika'da en çok yatırıma sahip olmuştur. Son yıllarda ise bazı gelişmekte olan ülkeler bulundukları bölgelerin DYY kaynağı konumuna gelmiştir.²⁸ Bu ülkelere Asya'da Çin ve Hindistan, Latin Amerika'da Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkeler örnek olarak verilebilir. Özellikle son yıllarda artan küreselleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkeler için en istikrarlı ve en önemli uluslararası sermaye akımı haline gelen DYY'ler, hizmet sektörüne yönelmeye başlamış ve bu şekilde ev sahibi ülkelerin hizmet sektöründe ulaşmaya çalıştıkları hedeflere katkıda bulunmaktadır.

²⁷ Fulya Kıvılcım, Küreselleşme Olgusu ve Çok Uluslu Şirketlerin Küreselleşme Süreci Üzerindeki Rolü, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt 5, No 2, 2013, 1-16, s.4.

²⁸ Karluk, 2013, s.775.

Son olarak DYY konusu ile ilgili günümüz verileri için her yıl yayınlanan UNCTAD Dünya Yatırım Raporu'na bakılabilir. 2019 yılında yayınlanan rapora göre, Dünya genelinde DYY akışı, 2018 yılında bir önceki yıla göre 1,3 trilyon USD (oran olarak %13) gerilemiştir.²⁹ Gelişmiş olan ülkelere doğru yapılan DYY'lerde %27'lik bir düşüş yaşanırken, gelişmekte olan ülkelerde bir önceki yıla göre %2 artış olmuş ve gelişmiş olan ülkelerdeki yatırımlarda yaşanan sert düşüş nedeni ile gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların payı %54'e yükselmiştir. Bu durum da literatürde de belirtildiği ve yapılan çalışmalarda gözlemlendiği gibi genelde şirketlerin yatırım yaparken kârını arttırabileceği gelişmekte olan ülkeleri daha çok seçtiğini göstermektedir.

Gelişmekte olan ekonomiler arasında Asya özellikle Doğu Asya ülkelerine yapılan yabancı yatırımlar 512 milyar USD şeklinde gerçekleşmiş, bir önceki yıla göre %4 artarak ilgili ülkeleri dünya genelinde en çok yatırım yapılan ülkeler hâline getirmiştir.³⁰ Bu ülkeler arasında da en çok yatırım alan ülke ise çalışmada ele alınan ülke olan Çin'dir. 139 milyar USD'lik bir yatırımı ülkesine çekmeyi başaran Çin, Hong Kong'a yapılan 114 milyar USD'lik kısım da hesaba katıldığında en yakın rakibi olan ABD'yi de geçerek 2018 yılında da dünyanın en çok yatırım alan ülkesi olmuştur.³¹

DYY'lerin Dünya genelinde sektörel dağılımı incelendiğinde, 2013 yılına kadar en çok yatırım sanayi sektörüne yapılırken, bu durum 2017 yılına kadar değişmiş ve 2018 yılında da en çok hizmet sektörüne doğru yatırım yapılmıştır.³²

1.5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TERCİH EDİLME NEDENLERİ

Doğrudan yabancı yatırımların tercih edilmesi nedenleriyle alakalı literatürde birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda; ekonomik, davranışsal ve stratejik nedenler üzerinde daha çok durulmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların tercih edilme sebepleri genel olarak aşağıdaki gibi özetlenebilir.³³

²⁹ World Investment Report 2019 (WIR 2019), UNCTAD, s.2.

³⁰ WIR 2019, s.3.

³¹ WIR 2019, s.4.

³² WIR 2019, s.39.

³³ Seyidoğlu, 2015, s.653-656.

- **Hammadde:** Dünya üzerinde hammadde kaynakları dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Bu da özellikle hammadde işletilmesine yönelmiş üretim tesisleri için hammadde zengini ülkelere yatırım yapmayı gerektirmektedir.
- **Aktarılamayan Şirket Bilgileri:** Şirketler üretim yaparken sahip oldukları teknik ve üretim sürecine ait bilgi ve birikimlerini anlaşmalarla satmak yerine, piyasasına girmek istediği ülkede doğrudan yatırım yaparak ilgili ülkede üretim yapma yolunu seçebilmektedir.
- **Üretim Faaliyetlerinin Tek Çatı Altında Birleştirilmesi:** Üretimin kaynağı olan girdilerin temini ve bu girdilerin işlenmesi gibi tüm işlemlerin tek bir ülkede birleştirilmesi hem yönetim anlamında hem de maliyet anlamında faydalar sağlamaktadır. Bu sebeple şirketler ev sahibi ülkede tüm faaliyetlerini yürüteceği bir doğrudan yatırım yaparak her iki anlamada avantaj elde etmeyi amaçlamaktadır.
- **Şirket Unvanının, Marka Değerinin Korunması:** Ülke sınırları içerisinde veya ülke dışında kalite üretim ile marka değerine ulaşmış şirketler, markanın kullanım hakkını başka bir şirkete lisans anlaşmasıyla vermek yerine, aynı kaliteyi her yerde sağlayabilmek amacıyla yurtdışındaki üretimi bizzat kendisi gerçekleştirmek isteyebilir. Bu sebeple de şirketler doğrudan yatırım tercih ederek üretimin tüm sürecini kontrol altına almış olur.
- **Ürünün Hayat Evreleri Teorisi:** Ülke içinde pazar sınırına ulaşmış şirketler, kâr artışının sürekliliği amacıyla ilgili ürününün daha az bulunduğu ve farklı sermayelerin daha az girdiği pazarlara girmek için yatırım yapmaktadır.
- **İthalatçı Ülkenin Tarife ve Kota Uygulamalarından Kaçınma:** Özellikle hakim olduğu piyasada gümrük tarifeleri gibi ithalat ve ihracat kısıtlayıcı uygulamalar sonrasında gücünü kaybetme riskine karşılık şirketler, pazar payını korumak ve bu kısıtlamalardan korunmak amacıyla doğrudan yatırım tercih etmektedir.
- **Yurtiçinde Uygulanan Kısıtlamalardan Kaçınma:** Kamu sağlığı veya çevreyi koruma amacıyla yasal düzenlemelere sahip ülkelerde şirketlerin üretimi kısıtlanabilmektedir. Bu tür yasal düzenlemelerin daha az olduğu ülkelerde üretim yaparak bu kısıtlamalardan daha az etkilenmek isteyen şirketler doğrudan yatırımı tercih etmektedir.

- **Müşterileri Takip Etme Güdüsü:** Özellikle bankalar ve danışmanlık şirketleri müşterilerini gittikleri ülkelerde de takip etmek ve müşterinin yanında olmak isteği ile ilgili ülkede yatırım yapmaktadır.
- **Oligopolcü Piyasa Düzeni:** Büyük şirketlerin bir piyasaya hakim olması durumunda bir şirket eğer yurtdışında yatırım yaparsa diğer şirketler de yurtdışındaki yeni piyasayı bu şirkete kaptırmamak adına bu ülkede yatırım yaparak ilgili piyasada da rakip olurlar. Bu şekilde yeni piyasada da oligopol bir piyasa düzeni ortaya çıkmaktadır.
- **Yatırımların Uluslararası Çeşitlendirilmesi Amacı:** Şirketler üretimlerini tek bir piyasa ile sınırlandırdığı zaman, likiditesinde istikrarsızlık yaşama riski söz konusu olmaktadır. Ayrıca şirketlerin portföyünde bulunan hisse senedi, tahvil gibi değerli kağıtlardan kaynaklı faiz riski, pazarlama riski, bilgi eksikliğinden kaynaklanan riskler de mevcuttur. Tüm bu risklerden kaçınabilmek adına şirketler yurtiçinde ürün farklılaştırması ile yurtdışında da yeni yatırımlar yapmayı tercih etmektedir.

1.6. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI AÇIKLAYAN TEORİLER

DYY'nin nedenlerini açıklamaya yönelik ilk teorik çalışmalar Adam Smith, J. Stuart Mill ve Torrens'e kadar eski olsa da konuyu ele alan ilk kişilerden birisi Ohlin (1933)'dir. Ohlin'e göre bir ülkeye yatırımları çeken temel faktör, gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek kârlılık ve bu yatırımları daha düşük faizle finanse edebilme imkânıdır. Bunlara ek olarak ticari engellerin azalması ve hammadde kaynaklarının ulaşılabilirliği de önemli etkenlerdendir.³⁴

1950'li yıllarda yaygın olarak yapılmaya başlayan doğrudan yabancı yatırımlar hem klasik hem de neo klasik iktisat kuramları tarafından yeterince ele alınmamıştır. Konuyla ilgili teorik çalışmalar 1960'dan sonraki yıllarda yeni nesil iktisatçılar tarafından yapılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların ne olduğu ve neden yapıldıkları sorusunun cevabını bulmaya yönelik teoriler öne sürülmeye başlanmıştır.

³⁴ Marcelo, Braga, Nonnenberg ve Mendonça, M. J. C. D. , "The Determinants Of Foreign Direct Investment In Developing Countries", (çevrimiçi), 2004, www.anpec.org.br/encontro2004/artigos/A04A061.pdf, E.T. : 09.01.2020, s.3.

Bu bölümde, DYY'leri açıklamak üzere öne sürülen teoriler, tam rekabet ve eksik rekabet varsayımı ile oluşturulmasına göre sınıflandırılarak ele alınacaktır.³⁵

1.6.1. Tam Rekabet Varsayımı ile Oluşturulan Teoriler

Faktör ve mal piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerli olduğu varsayımına dayanan klasik teoriye göre DYY konusunu ele alan teoriler; Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi, Portföy Çeşitliliği Kuramı, Üretim Düzeyi Hipotezi ve Pazar Büyüklüğü Hipotezi şeklindedir.

1.6.1.1. Getiri Oranlarındaki Farklılık Teorisi

Teoriye göre sermayenin getiri oranının görece düşük olduğu bir ülkeden daha yüksek olan bir ülkeye doğru yapılan sermaye aktarımları ilgili dönem başında beklenen reel getiri oranlarını eşitleme eğilimindedir. Aktarılan sermayenin marjinal getirisinin marjinal maliyete eşit olduğu noktada yatırım kararının verileceğini kabul eden teoriye göre, bu kararlar risk yansızlığıyla alınmaktadır. Risk yansızlığı ise bir yatırımcının yatırım kararı verirken kendi ülkesi de dahil olacak şekilde bir ülkede yapacağı yatırım kararını diğer ülkede yapacağı yatırım kararına tam ikame kabul etmesidir. Riskin yansızlığını göz önünde bulunduran yatırımcı, yapılacak yatırımın nisbi getirisi düşük olacak ülkeye değil de görece daha yüksek getirisi olacak ülkeye yatırım kararı alacaktır.³⁶

Teoride belirtilen, DYY ile yatırımın getirisi arasındaki pozitif ilişkiyi test etme amacıyla yapılan çalışmaların sonucunda iki değişken arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde gösteren verilere ulaşılamamıştır. Bu durumun sebebi ise, teorinin temel varsayımında sermayenin getirisinin düşük olduğu ülkeden yüksek olan ülkeye doğru yapılacağı belirtilmesine rağmen tam tersinin geçerli olmadığı belirtilmesidir. Hâlbuki gerçek hayatta görülen sermaye hareketleri eş zamanlı ve iki yönlü olarak gerçekleşmektedir.

³⁵ Lütfü Öztürk, Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 7, 2004, 110-128, s.114.

³⁶ Seyidoğlu, s.68.

1.6.1.2. Portföy Çeşitliliği Kuramı

Getiri oranlarındaki farklılık teorisinden farklı olarak bu teoride, yatırımcı başka bir ülkeye yatırım kararı verirken nisbi getiri oranının dışında yatırım riskini de göz önünde bulundurmaktadır.³⁷

Tobin'in 1958 ve Markowitz'in 1952 ve 1959 yıllarındaki çalışmalarında öne sürülen portföy seçimi kuramının temelinde geliştirilen bu teoriye göre, DYY'ler sermayenin nisbi getiri oranıyla pozitif, doğrudan yatırımın içerdiği riskle ise negatif bir ilişki içerisinde. ³⁸ Uluslararası sermayenin yatırım kararları yatırımın nisbi getirisine ve yapılması düşünülen yatırımın riskine göre son halini alacaktır.

Bu kuramın test edilmesine yönelik yapılan deneye dayalı çalışmalar sonucunda, kurama çok zayıf destek veren veriler elde edilmiştir. Teori, yapılan çalışmalarda her ne kadar doğrulanamasa da tamamen geçerliliği ortadan kalkmıştır denemez. Kuramla ilgili son olarak belirtmek gerekir ki DYY'leri açıklamaya yönelik bu teoride Çok Uluslu Şirketlerin DYY'lerde en büyük pay sahibi olmasının sebepleri açıklanmamıştır.

1.6.1.3. Piyasa Büyüklüğü Hipotezi

Bu hipoteze göre, ev sahibi ülkeye yapılan DYY'lerin hacmi ilgili ülkenin pazar genişliğine bağlıdır. Pazar büyüklüğünü ölçmek adına iki yöntem kullanılmaktadır; Ya ilgili ülkede üretim faaliyetini gösteren Çok Uluslu bir şirketin yaptığı hasılat veya üretim miktarı, ya da ilgili ülkenin yurtiçi hasılası göz önüne alınarak değerlendirilir.³⁹

Ölçek ekonomilerinin işleyişine olanak sağlayacak kadar büyüyen bir ülke ekonomisi DYY akımlarının ilk hedefi konumuna gelir. Büyüme, şirketleri ülkeye çektiği sürece ev sahibi ülkedeki büyüme oranı, yabancı üreticiler tarafından yapılan yatırımları uyaracak ve piyasa büyüklüğü belirli bir noktaya ulaştığında, ilgili ülkeye doğru DYY'ler

³⁷ Khalid, Sekler, and Vezanzones-Varuodakis, Marie- Ange, Trade and Foreign Exchange, Liberalization, Investment Climate and FDI in the MENA Countries", *World Bank MENA Region Working Paper Series*, No:39, 2004, s.4

³⁸ Öztürk, s.115.

³⁹ Imad, A. Moosa, "Foreign Direct Investment : Theory, Evidence and Practise", Palgrave Macmillan, New York 2002, s.27.

artacaktır.⁴⁰ Yapılan çalışmalarda, piyasa büyüklüğü ile DYY arasındaki pozitif etkileşimin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin Hao (2005) çalışmasında, Banara ve White'ın ABD'nin Avrupa'da yaptığı doğrudan yabancı yatırımlar ve bu yatırımların pazar paylarına ilişkin yaptıkları çalışmalarının sonucunda DYY ile piyasa büyüklüğü arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit edildiğini ifade etmektedir.⁴¹

1.6.2. Eksik Rekabet Koşulları Varsayımı ile Oluşturulan Teoriler

Tam rekabet koşulları varsayımı ile oluşturulan teorilerde, uluslararası piyasalarda mal ve hizmet akışının herhangi bir ek maliyete katlanmak zorunda olmadan gerçekleştirilebileceği varsayımı ile rasyonel bir girişimcinin kârını maksimize etmek için tek bir ürün için üretim yaparak toplam hasılasını en yüksek seviyeye çıkarabileceği yere doğru yatırım yapacağını belirtmektedir. Tam tersine 1929 Buhranından sonra gelişen iktisat okullarına göre, uluslararası piyasada mal ve hizmet akışında ek bir maliyetin söz konusu olacak ve piyasaların özellikle uluslararası piyasada eksik rekabet koşulları geçerli olmaktadır. Bu varsayıma dayanarak DYY'ler açıklanmaya çalışılmıştır.

1.6.2.1. Ürün Hayat Evreleri Teorisi

Ürün hayat evreleri teorisi, Raymond Vernon tarafından 1966 yılında teknolojik gelişmelerin uluslararası ticarete etkisini ele aldığı Uluslararası Yatırım ve Ürün Döngüsünde Uluslararası Ticaret (International Investment and International Trade In the Product Cycle) isimli çalışma ile ortaya konmuştur.⁴² Neo-klasik faktör donatımı teorisinin oligopostik piyasa şartlarında uluslararası üretim için uygulanmış şekli olan teoriye göre, ülkeler ellerinde bulunan faktör donanımlarını teknoloji veya yeni teknikler kullanarak geliştirebilir. Bu teoride ayrıca üretim ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye

⁴⁰ Selçuk Emsen, Kemal Değer, *Geçiş Ekonomileri ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Dinamikleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 953, s.56.

⁴¹ Hao, Qian, *Competition and Allocation For Foreign Direct Investment: The Role of Country Size Production Efficiency and Market Structure*, (Doktora Tezi), Southern Illiounis Üniversitesi 2005, Carbondale, USA, s.2 den alıntı olarak, Bandra, V. And White, J. " US Direct İntestment and Markets in Europe, " *Economia Internazionale*, 1968, 117-133.

⁴² Raymond, Vernon, " *International Investment and International Trade in the Product Cycle* ", The Quarterly Journal of Economics, vol.80, no .2, may 1996, 190-207.

bilgi ve iletişim maliyetleri ve teknolojik gelişmeleri ekleyerek konuya yeni bir boyut kazandırılmıştır.

Teoriye göre bir ürün ilk icadıyla kitlesel üretim arasında farklı evrelerden geçmektedir. Bu evreler; yenilik, olgunlaşma ve standartlaşma olarak sıralanabilir. Teori genel olarak 4 temel varsayın üzerine kurulmuştur ; ⁴³

- Tercihler ülkelere göre farklılık gösterir
- Üretim sürecinin nitelendirilmesi ölçek ekonomileriyle olur
- Yerel sınırlara gelen bilgi akışı sınırlandırılır
- Ürünler şirketler tarafından üretim ve pazarlama tekniklerinde değişiklik yapılarak geliştirilebilir.

Bu teoriye göre DYY'lerin yapılma sebebi, yenilikçi bir şirketin teknolojik açıdan üstünlüğünü ve tekeli konumunu koruma amacıdır. Fakat genelde şirketler bu teorideki evrelerin oluşumunu beklerken ÇUŞ'lar bu devrelerin işlemlerini beklemez önceden tahminler yaparak bu akışı hızlandırma yoluna giderler.

1.6.2.2. İçselleştirme Teorisi

Vernon'un ürün hayat evreleri teorisinin eksikliklerini içselleştirme ile çözülebileceğini savunan P.J. Buckley ve M. Cason tarafından öne sürülen teori J.H. Dunning ve A.M.Rugman tarafından da geliştirilmiştir. Bu teoriye göre yurtdışındaki pazarlarda var olan düzensizlik ve risk ortamı, yatırımcıları bu pazarlara DYY yoluyla içselleştirmeye yöneltir.⁴⁴

İçselleştirme teorisine göre DYY bir yabancı şirketin o ülke içinde yapacağı yatırımdan elde edeceği kazancın dış ticaretten elde edeceği kazançtan daha büyük olacağını düşündüğü zaman gerçekleşir. Burada ilgili şirket piyasada fiyatları belirleme zorluğundan ötürü ticaret aracılığıyla meydana gelecek işlemlerin yüksek maliyetler çıkarabilme riskine karşın bu tip işlemleri kendi bünyesinde içselleştirme yoluna gider. Böylece hem daha az maliyete katlanmak durumunda olur hem de yaptığı yatırımda daha

⁴³ Edwin, L ve Lai, C., "Competition For Foreign Direct Investment In The Product Cycle", Japan and World Economy, Vol.13, 2001, 61-81, s.70.

⁴⁴ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü*, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s.22.

fazla avantaj elde etmiş olur. Öyle ki bu yöntemle şirket içsel bir piyasa ortamını oluşturarak ilgili piyasadaki haksız rekabetin olumsuzluklarından daha az etkilenmiş olacaktır. Şirketin yapacağı yatırımdaki optimal ölçek ise daha fazla içselleştirmenin getireceği marjinal fayda ile marjinal maliyetin eşitlendiği noktadır.

Teori aslında yatırımcı şirketlerin yatırım yaptığı uluslararası piyasada karşılaşabileceği aksaklıklar, düzensizlikler ve riskler gibi olumsuz durumlardan kaçınma amacıyla üretim yaptıkları piyasaları içselleştirmeleri şeklinde özetlenebilir.

1.6.2.3. Oligopolistik Tepki Teorisi

Teorinin ilk savunucusu F.T.Knickerbocker'a göre, özellikle gelişmiş ülkelerdeki DYY'ler, oligopolistik bir tepki sonucunda oluşur. Teoriye göre şirketler pazar paylarını artırmak için yeni bir ülkeye yatırım yaparlar. Bu yatırım sonrasında, yatırımı yapan şirketle rekabet içerisinde olan oligopol şirketler de pazar paylarını korumak ve yeni pazarı rakiplerine bırakmamak için aynı ülkede yatırım yaparlar. Bu şekilde gerçekleşen yatırımlara liderin takip edilmesi, lideri izle de denilmektedir.⁴⁵

İktisat yazınında konu ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda teorinin vurguladığı oligopol piyasadaki şirketlerin yaptıkları dış yatırımlarda birbirlerini takip etme eğiliminde olduğu ön kabulünü destekleyen sonuçlar elde edildiği ifade edilmiştir. Örneğin 1978 yılında Graham'ın yaptığı çalışmada, ABD ve Avrupa menşeli ÇUŞ ları incelemiş ve sonuç olarak bu şirketlerin arasında “gözdağı değiş tokuşu” adını verdiği bir mekanizmanın var olduğu ve oligopolistik teorinin geçerli olduğu ifade edilmiştir. Bunun dışında Ito ve Rose; Yu ve Ito'nun 1988 ve Terpstra ve Yu'nun 1988 yılı çalışmalarında ABD'deki firmaların sektörel boyutta oligopolistik tepki kuramını destekler sonuca ulaştığını, Ball ve Tschoegl'in ise konuya ilişkin güçlü bir kanıt elde edemediğini ifade etmiştir.⁴⁶

⁴⁵Frederick, T. , Knickerbocker, “Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise”. *The International Executive*, Vol. 15, No:2, Spring 1973, 7-9.

⁴⁶ITO, Kiyohiko, ROSE, Elizabeth L., “Foreign Direct Investment Location Strategies in the Tire Industry”, *Journal of International Business Studies*, Vol. 33, No: 3,Third Quarter 2002, 594-595.

Son olarak teoriye göre oligopolistik bir piyasada faaliyet gösteren bir şirketin doğrudan yatırım yaptığı bir ülkeye diğer şirketlerin de yatırım yapması ev sahibi ülkedeki yatırımların artmasını sağlamakta ekonomisini olumlu anlamda etkilemektedir.

1.6.2.4. Dunning'in Eklektik Kuramı veya OLI Paradigması

Duning, Eklektik kuramını daha önceki teorilerin birleşimi şeklinde oluşturmuştur. Teorinin ortaya çıkış sebebi önceki teorilerin yabancı yatırımları ve bu yatırımların yer seçimi konusunu yeterli şekilde açıklayamamasıdır. Daha önce uluslararası üretim konusyla ilgili öne sürülen 3 teorinin konuyu kısmi olarak açıkladığını öne süren Duning, daha genel ve sistematik bir teori olarak “Eklektik Paradigma”yı öne sürmüştür.⁴⁷

1977 yılında yaptığı çalışmasında Duning, önce ABD ve İngiltere’deki imalat sanayisinin işgücü verimliliklerini karşılaştırarak ABD deki verimliliğinin İngiltere’ye göre 2 ila 5 kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Duning’e göre bir şirketin yurtdışında üretim yapabilmek için aynı anda üç şartın yerine gelmesi gerekir.⁴⁸ Bunlar;

- Yatırımı yapacak olan şirketin maddi (teknolojiler ve ürünler) ya da gayri maddi (patent ve markalar) mal ve becerileri olmalıdır ki üretim yapmayı planladığı ülkedeki bilgi ve tecrübeye sahip yerli şirketler de rekabet edebilsin.
- Şirketin yatırım yapabilmesi için kendi ülkesinde üretip ihraç etmek yerine ev sahibi ülkede yapacağı üretimden daha karlı olması gerekir.
- Şirketin başka bir ülkede yatırımı tercih etmesi için yatırımın lisanslamadan kiralamadan veya becerilerini satmadan daha çok kârlı olması gerekir.

Bu kapsamda, Duning’in OLI paradigması; Mülkiyet (Ownership- O), Konum (Location- L) ve içselleştirme (Internalization- I) avantajlarının özetidir. Bu sebeple bu

⁴⁷ Barros Francisco, Castro, “*Foreign Direct Investment in the European periphery: The Competitiveness of Portugal*”, University of Leeds Unpublished PhD Thesis, 2000, s.20.

⁴⁸ Dunning, J. H. (2001). “The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future”. *International Journal of Economics of Business*, Vol. 8, No. 2, 73-90.

yaklaşım, mülkiyet, yer seçimi ve içselleşme kelimelerinin İngilizce karşılıklarının baş harflerinden hareketle OLI paradigması denilmektedir.⁴⁹

Eklektik paradigmaya yapılan eleştirilerden en önemlisi, çok fazla değişkene sahip olmasıdır. Dunning ise bu durumu kabul ederek, DYY'lerin arkasındaki nedenlerin genel bir teoride birleştirme çabasının sonucu olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

1.7. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

DYY'lerin ev sahibi ülkeye yapılmasına etken olan birçok faktör olabilmektedir. Yatırım yapacak olan şirketler yatırım kararı alırken öncelikli amaç olarak kâr artışı sağlayacak olan tercihlerde bulunurlar. Fakat elbette tek etken bu ekonomik amaç değildir ayrıca ev sahibi ülkenin politik, kurumsal ve hukuki, sosyo-kültürel koşullarını da göz önünde bulundurarak yatırım kararı alınmaktadır. Diğer bir deyişle, bir yatırımcı şirketin kendisini güvende hissettiği ve kârını artırabileceği en uygun ülkede yatırım yapmayı tercih edeceği beklenir.⁵¹

DYY leri belirleyen faktörler bu bölümde, 1998 Dünya Yatırım Raporunda olduğu gibi üç başlık halinde incelenecektir.⁵² Bunlar;

- Politik Faktörler
- Ekonomik Faktörler
- Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

1.7.1. Politik Faktörler

Yatırımcı şirketler yatırım yapacağı ülkeler için öncelikle güvenli ve hukuk devleti olma özelliğine dikkat etmektedir. DYY'leri etkileyen politik faktörler denince sadece

⁴⁹ Beata Smarzynska, Jarvorcik, "The composition of foreign direct investment and protection of intellectual property rights: Evidence from transition economies", European Economic Review, Volume 48, 2004, s: 41.

⁵⁰ Castro, s.21.

⁵¹ Karluk, 2013, s.764.

⁵² UNCTAD, WIR 1998.

dar anlamda politik istikrar faktörü değil aynı zamanda ilgili hükümetin politikalarında tutarlılık, yapılan reformlar ve bunların sürekliliği de düşünülmelidir.⁵³

Politik faktörler başlığı altında; politik istikrar, vergi politikaları, özelleştirme politikaları, ticaret politikaları ve uluslararası anlaşmalar yer almaktadır.

1.7.1.1. Politik İstikrar

Bir ülkenin uyguladığı ekonomik ve siyasi politikalar doğrudan yabancı yatırımlar için büyük önem arz etmektedir. Özellikle ekonomik ve siyasi olarak sürdürülen istikrar doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekmede önemli bir faktördür. Koalisyon hükümetlerinde yaşanan politik kutuplaşmalar, bu hükümetlerin değişim hızının yüksek olması, ekonomik anlamda da olumsuzluklara sebep olmaktadır. Nitekim böyle bir atmosferde ulusal paranın değer kaybetmesi, şirketler için stokların erimesi ve beklenen kâr oranının azalması gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. İstikrarsız ve yapılacak yatırımla ilgili güvenceye sahip olmayan, bir ülkede sadece yabancı yatırımcı değil yerli yatırımcı dahi üretimi azaltacak farklı ülkelerde yapma kararı alacaktır.

Ayrıca yine yatırım kararı planlanan ülkede hükümetin yabancı yatırımcılara karşı tutumları ve düşünceleri de yatırım kararını etkilemektedir. Bunun dışında ülkeye yatırım yapacak ÇUŞ'ların ilgili ülkenin uyguladığı rejim ve politikalara uyum sağlayıp sağlayamayacağı da yatırım kararını etkileyen bir diğer faktördür.⁵⁴

1.7.1.2. Vergi Politikaları

Devlerin ek gelir sağladığı ve birtakım fonları finanse ettiği vergi politikaları kamu harcamalarının finansmanı konusunda etkin ve adil olmayı gerektirmektedir. Özellikle de uluslararası piyasayla bütünleşme ve yatırım çekmek isteyen ülkeler, vergi politikalarını uygularken hassas davranmaları gerekmektedir.

DYY'lerle ilgili alınan teşvik kararları ve buna bağlı olarak düzenlenen vergi mevzuatı, ev sahibi ülkeye yatırım yapma kararını etkileyen bir diğer önemli faktördür.

⁵³ Sevinç, Tekeli, *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği: 1996-2006*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007, s.27.

⁵⁴ S.Ayaz, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü., 2018, s.60-61.

Özellikle gümrük muafiyeti, ithalat vergisinde muafiyet, serbest ekonomik bölgelerin kurulması, çifte vergilemesin önüne geçilmesi gibi birçok politika yabancı yatırımları artıracaktır. Öte yandan hükümetin, yatırım izni ve tescil, sektörel kısıtlamalar, idari engeller gibi sıkı politika uygulamaları yabancı sermaye akışını olumsuz yönde etkilemektedir.⁵⁵

DYY yapan şirketler uygulanan teşvikler veya mevzuatın dışında alınan verginin türüne, faaliyetlerinin nasıl ölçüleceğine verginin hesaplama sistemine , kendi ülkesi ile ev sahibi ülkede uygulanan vergi sistemine, verginin adil olup olmadığına ve vergi mevzuatının anlaşılabilir olup olmasına da dikkat etmektedir.⁵⁶

1.7.1.3. Özelleştirme Politikaları

Özelleştirme politikaları da tıpkı DYY gibi 1980’li yıllardan sonra önem kazanmaya başlamış, hızlı bir şekilde küreselleşen ve serbest ekonomiye geçiş yapan ülkeler tarafından 1990’lı yıllardaki uygulamalar ile önemi daha da artmıştır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde uygulanan özelleştirme politikaları, yabancı yatırımcının ulusal piyasaya girmesini amaçlamaktadır.

Özelleştirme genel olarak, kamu kesiminin elinde bulunan kaynağı, gerçek veya tüzel kuruluşlara devretme yoluyla, ilgili kaynağın daha etkin ve verimli kullanılması kamu işletmelerinin düşük performansları artırma amaçlarıyla uygulanan bir politikadır. Özelleştirme kavramı ile ilgili seyreden birçok bilim dalının kapsamına girmesi sebebiyle kesin ve genel kabul gören bir tanımı bulunmasa da özel sektör tarafından yürütülebilecek tüm alanlardan, kamu kesiminin çekilmesi, devletin klasik fonksiyonları ile alakası bulunmayan ekonomik işletmelerin özel sektöre satılması, devletin işletmede başarılı olamadığı ekonomik birimlerin yine özel sektöre devredilmesi şeklinde ifade edilebilir.⁵⁷

Küreselleşmenin artmasıyla beraber, özelleştirme politikaları, birçok ülkenin ekonomik açıdan gündeminde yer almaktadır. Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin daha

⁵⁵ Nina Bandelj, “*Embedded Economies: Social Relations As Determinants of Foreign Direct Investment in Central And Eastern Europe*”. *Social Forces, The University Of North Carolina Press*, Vol.81, No:2, 2002, 409-444, s.416.

⁵⁶ Ayaz, s.58.

⁵⁷ Muharrem Afşar, *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Özelleştirme Verimlilik İlişkisi*, 1998, s.182

fazla DYY çekme başarısı, birçok gelişmekte olan ülkenin uyguladığı özelleştirme programları sayesinde olmaktadır.⁵⁸

1.7.1.4. Ticaret Politikaları

Bir şirketin yatırım kararını etkileyen faktörlerden biri de ülkede uygulanan ticaret politikalarıdır. Ticari engellerin olmadığı bir ülkede yatırım yapmak ilgili şirkete birçok açıdan avantajlar sağlayacaktır. Literatürde konuyla ilgili her ne kadar ticari engeller ile DYY'ler arasında ilişki olmadığını öne süren çalışmalar (Culem in 1988, Mundell 1957 yıllarındaki çalışmalar) olsa da genel olarak ticari engellerin kaldırılmasının DYY leri olumlu anlamda etkilediği kabul edilmektedir.

Ticari kısıtlamalar çoğu zaman, ev sahibi ülkeye ihracat yerine DYY yoluyla yapılmasını teşvik etmektedir. Nitekim, ihracat yoluyla yapılacak ticaret, ilgili ülkede üretim yapmaktan daha kârlı gözüktüğü de hem ilgili ülkeye yapılacak nakliyat maliyetinden kaçınma hem de ev sahibi ülke kaynaklarının kullanılması ile üretim faktörlerinin maliyetinin düşmesi ile DYY daha kârlı bir yöntem olmaktadır. Bunun yanında korumacılık tedbirlerinin uygulandığı ülkeler tercih edildiği zaman daha da kârlı hale gelmektedir. Çünkü yatırımcı şirket, ilgili koruma tedbirleri sayesinde iç piyasaya dönük üretim yaparak yüksek olan gümrük vergileri karşısında avantajlı konuma yükselecek, rekabet gücünü artıracaktır.⁵⁹

1.7.1.5. Uluslararası Anlaşmalara Taraf Olma

Uluslararası anlaşmalar, DYY'lerin korunması ve teşvik edilmesi amacıyla yapılan, anlaşma taraflarına birtakım yükümlülükler getiren anlaşmalardır.⁶⁰ DYY akışında artış sağlamayı hedefleyen uluslararası anlaşmalar, yabancı yatırımcıların yatırım kararı verirken dikkat ettikleri en önemli faktör belki de bu konudur. Nitekim yatırımcılar, dünya ticaret sistemine entegre olmuş ve DYY'leri koruyan uluslararası

⁵⁸ Burcu Özcan, Ayşe Arı, *Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, Sayı:12, 2010, 65–88, s.71.

⁵⁹ Türksoy, Emen, *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri ve Vergileme*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.18.

⁶⁰ Karluk, 2013, s.768.

anlaşmalara taraf olmuş ülkelere yatırım yaparak bir nevi yatırımlarını güvence altına almak istemektedir.

Genellikle çok taraflı olan bu tür anlaşmaların bazıları; Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) gibi bölgesel anlaşmalardır.

Bölgesel anlaşmalar dışında DYY'lerin uluslararası standartlarını belirleme ve koruma ile yapılan yatırımların koruma altına alınabilmesi amacıyla oluşturulan MIGA ve Uluslararası Tahkimin DYY konusundaki etkin kurumu ICSID anlaşmaları da bu konudaki önemli iki uluslararası anlaşmadır.⁶¹

➤ **MIGA (Multilateral Investment Guarantee Agency)**, Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı, 1988 yılında kurulan ve Türkiye'nin de bulunduğu 29 kurucu üyeye sahip olan bir kuruluştur. Kuruluşun genel amacı, gelişmekte olan ülkelerde yapılan DYY'lerin döviz kısıtlamaları ve konvertibilite gibi ekonomik değişmelerin neden olduğu transfer zorluğu, siyasi istikrarsızlık , millileştirme ve sözleşmelerin feshedilmesi gibi yaşanabilecek olumsuzluklara karşı mücadele etmektir.⁶² 2017 yılı itibariyle 4.8 milyar dolarlık özel sektör yatırımına ve borç veren kuruluşa garanti vermektedir.⁶³

➤ **ICSID (International Centre for Settlement of Investment Disputes)**, Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi, Dünya bankası bünyesinde oluşturulmuş daha sonra 1966 yılında bağımsız bir örgüt konumuna gelen uluslararası bir örgüttür. Türkiye'nin 1987 yılında üye olduğu örgütün genel amacı üye ülkelerde faaliyet gösteren kuruluşlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların çözümüne ortam sağlamaktır.⁶⁴ Çin ise 1993 yılında bu örgüte üye olmuş, anlaşmanın bazı maddelerini kabul etmezken, merkezin taraf ülkelerin yetki alanına girme maddesini kabul ederek örgütün ülkesinde çıkabilecek anlaşmazlıklarda arabulucu olmasının yolunu açmıştır.⁶⁵

⁶¹ Dündar, E., “Uluslararası Ticaret Hukukunda Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Çok Uluslu Şirketler İncelemesi”. *Marmara Üniversitesi Öner Dergisi*, Sayı 11, No:41, 2014, 273-282, s.273.

⁶² Karluk, 2013, s.770.

⁶³ Miga tarihçesi, <https://www.miga.org/history>, (E.T. :29.12.2019)

⁶⁴ Birol Efe, *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği* , Yayın no:120, İzmir: İzmir Ticaret Odası, 2002, s.66.

⁶⁵ Icsid hakkında, <https://icsid.worldbank.org/en/Pages/about/default.aspx>, (E.T. : 29.12.2019)

Bu bölümde ele alınmış olan uluslararası anlaşmalar yoluyla daha güvenli bir biçimde doğrudan yatırım yapan yatırımcılar, istikrarlı bir ekonomik yapı garantisini aldıklarından dolayı yatırımlarını daha uzun vadeli planlayıp gerçekleştirerek ev sahibi ülke ekonomisine daha çok katkıda bulunmaktadır.⁶⁶

1.7.2. Ekonomik Faktörler

DYY'leri belirleyen ekonomik faktörler başlığı altında; ekonomik istikrar, enflasyon, döviz kuru, dışa açıklık, piyasa büyüklüğü, hammadde kaynakları işgücü maliyeti ve taşıma maliyetleri ele alınmaktadır.

3.7.2.1. Ekonomik İstikrar

Bir ülkedeki üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarıyla finans piyasalarındaki fiyatların genel düzeyde istikrar içerisinde olmasına ekonomik istikrar denilmektedir . Ekonomik istikrarla alakalı en önemli argümanlardan biri olan enflasyon oranıdır. Bu oran para arzındaki baskıyı incelemek amacıyla dikkate alınmaktadır.⁶⁷

Ekonomik istikrar olgusunda ayrıca bütçe açığı, faiz oranı, dış açıklık gibi makro değişkenlere de dikkat edilmektedir. İlgili değişkenlerdeki istikrarsızlık durumu sadece yabancı yatırımcılar için değil yerli yatırımcılar için de yatırım kararı verme sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. Yabancı bir yatırımcı ekonomik istikrarsızlık durumunda farklı bir ülkeyi seçebileceği gibi yerli yatırımcı da güven ortamı olmadığı için üretimini farklı ülkede yapma kararı verebilmektedir. Dolayısıyla ekonomik istikrarla yatırımlar arasındaki ilişki doğru orantılıdır diyebiliriz.⁶⁸

⁶⁶ Mutlu, M., *Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ülke Ekonomisine Katkıları ve Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.24.

⁶⁷ Recep Tarı, Hanife Bıdırdı, *Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri: 1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz*, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24, 2009, 253-268, s.256.

⁶⁸ Ayaz, s.58.

1.7.2.3. Döviz Kuru

DYY'leri etkileyen en önemli faktörlerden biri olan döviz kuru ile DYY arasındaki ilişki ilk kez 1970 yılında Aliber tarafından ileri sürülmüştür.⁶⁹ Aliber toplam DYY'lerin dünya üzerindeki dağılımı farklı para alanları ve aksak döviz piyasaları ile açıklanabileceğini ifade ettiği “para alanı” teorisiyle hem 1950 ve 1960'lardaki DYY'leri hem de çok uluslu şirketlerin varlığını açıklama konusunda gayet başarılı olmuştur.⁷⁰

DYY'leri gelir ve maliyet yönlerinden etkileyen döviz kurunun yükselişi ile birlikte ihracata yönelik üretim yapan yatırımcı üretim ve ithal girdi yerine yerel girdi kullanmaya yönelirse yatırımcıların ihracatı ve kârı artacaktır ki bu duruma döviz kurunun gelir etkisi denir. Tam tersi olarak yine döviz kurunun yükselişi sonucunda ihracata yönelik üretim yapan yatırımcı üretimini ithal girdiye bağımlı bir şekilde gerçekleştirirse, maliyetleri yükseleceğinden ihracatı ve kârı düşecektir ki bu duruma da döviz kurunun maliyet etkisi denir. Burada da döviz kurunun yükselişi ile maliyetler arasında negatif bir yönde ilişki söz konusudur.⁷¹

1.7.2.4. Dışa Açıklık

Genellikle literatürde ekonominin açıklık konusu ele alındığında ticaretin (ithalat+ihracat) GSYH'ye oranı olarak ifade edilmektedir. Ekonominin açık olması DYY'ler üzerinde yatırımın türüne bağlı olarak etki yapmaktadır. Eğer DYY'lerin yapılma amacı pazar arayışı ise ticari kısıtlamalar DYY üzerinde olumlu yönde etki yapacaktır. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar da bu durumu kanıtlayıcı sonuçlara ulaşmıştır. DYY ile dışa açıklık arasında pozitif bir ilişki olduğu ifade edilmiş, ülkelerdeki dışa açıklık durumu arttıkça bu ülkeye giren DYY'lerin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır.⁷²

⁶⁹ Karluk, 2013, s.766.

⁷⁰ Robert, Z. Aliber, “A Theory of Direct Foreign Investment”. *The International Corporation*, 12-36.

⁷¹ Sevda, Yapraklı, “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 21, No:2, 2006, 23-48. s.29.

⁷² Yapraklı, s.30.

1.7.2.5. Piyasa Büyüklüğü

Ülkesine daha fazla DYY gelmesini amaçlayan gelişmekte olan ülkeler için genellikle en önemli konunun piyasa büyüklüğü olduğu söylenebilir. Piyasa büyüklüğü kavramıyla iç piyasanın yeterli seviyede talep hacmine sahip olması ifade edilmektedir. Bu olgu ülke tarafından sağlandığı takdirde yabancı yatırımcılar ilgili ev sahibi ülkeye ihracat yapmak yerine piyasaya daha fazla hakim olarak kâr marjını artırmak amacıyla DYY yapmayı tercih edebilmektedir.⁷³ Bir başka ifadeyle, ülkelerin ekonomi piyasaları büyüdüğü nispette DYY'lerin de ilgili ülkelerde artışı söz konusu olacaktır.⁷⁴

1.7.2.6. Hammadde Kaynakları

Doğrudan yabancı yatırımların ilk örnekleri olan 19.yy'daki uygulamalarda, yapılma amaçları gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu hammaddeyi sağlamaktır.⁷⁵ Bir başka deyişle bu uygulamalarda hammaddenin ucuz ve bol olduğu ülkelere yapılan yatırımlar söz konusuydu ki bu yatırımlar üretim maliyetlerini düşürmeye kâr artırma amacıyla yapılmaktaydı .

Yatırımcı şirketlerin ana ülkesinde olmayan ya da kısıtlı olan kaynakları elde etme amacıyla ülkesi dışına yatırım yapmalarına kaynak ya da varlık arama denilmektedir. Burada bahsedilen kaynaklar; doğal kaynaklar, işgücü veya hammadde gibi üretim girdileridir. Özellikle hammadde kaynaklarının dünya üzerinde dengeli bir şekilde dağılmaması sebebiyle, yatırım kararı üzerinde kaynak zenginliği önemli bir etkiye sahiptir. Bu olgunun farkında olan gelişmekte olan ülkeler yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla sahip olduğu hammaddeyi geliştirme ve tercih edilmesi için tanıtma çalışmaları yapmaktadır. Böylece sermaye açısından sınırlı kaynağa sahip ülkeler yabancı yatırımlar için cazibe merkezi haline gelmektedir.⁷⁶

⁷³ Bilal, Özel, *Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.46.

⁷⁴ Buckley, PJ, Clegg, LJ, Çapraz, A., Liu, X., Voss, H. ve Zheng, P. (2010), “Çin Dışa Dönük Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri: Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım”, *Çin ve Dünya Ekonomisi, Palgrave Macmillan, Londra*, 81-118, s.93.

⁷⁵ Dunning, J. H. (2001). “The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future”, *International Journal of Economics of Business*, Vol. 8, No. 2, 73-90.

⁷⁶ Kinoshita, Y., Campos, N. F. (2002). “The Location Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies”. *Centre for Economic Policy Research, CEPR*, s.4.

1.7.2.7. İşgücü Maliyeti

Yatırımcılar doğrudan yatırım yapma kararı alırken, üretim maliyetlerini azaltabilme amacıyla bazı durumlarda gelişmiş ülkelerden ziyade gelişmekte olan ülkeleri seçme eğiliminde olmaktadır. Nitekim gelişmiş ülkelerdeki eğitimli işgücü daha fazla maliyete sebep olabilirken gelişmekte olan ülkelerde eğitimli işgücü daha düşük ücretlerden sağlanabilmekte ve böylece işgücü maliyetlerinin azalmasını sağlamaktadır⁷⁷. Özellikle emek yoğun üretim yapan şirketler için eğitimli işgücüne gerek olmayabileceğinden ucuz işgücünün bulunduğu ülkelerde yatırım yapmak bu anlamda maliyetleri azaltacak ve kârı artıracaktır. Elbette sadece ucuz işgücü tek başına kâr marjını artırmaya yetmez nitelikli/ eğitimli işgücü, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayacağından çoğu zaman nitelikli işgücü şirketin kârını daha çok artırmaktadır. Fakat özellikle emek yoğun üretim gerçekleştirilen sektörlerde işgücünün niteliğinden ziyade ucuz olmasına dikkat edilir ki bu sebeple yatırımcılar Çin gibi ülkelerde yatırım yaparak fason üretim ya da sürümden kazanma şeklinde üretim yapma yoluna gitmektedir. Esasında ücret- verimlilik- doğrudan yabancı yatırım üçlü ilişkisi, J.M.C. Rollo'nun şu sözleriyle özetlenebilir: “ Düşük ücret seviyesinde yüksek kaliteli işgücü bulunabiliyorsa bu yabancı sermaye için anahtar faktör olacaktır.”⁷⁸

1.7.2.8. Taşıma Maliyetleri

Yatırımcılar için taşıma ve ulaşım maliyetleri yatırım yapılacak ülke seçiminde önem arz etmektedir. Yatırımcı şirketin ana ülkesi ile yatırım yapılacak ev sahibi ülke arasındaki uzaklık taşıma maliyetlerini etkileyeceğinden, ilgili yatırımcı ya bu maliyetlerden kaçınmanın bir yolunu bulmalı ya da yatırımdan vazgeçmelidir. Doğrudan yatırımların temel amacının kâr marjı olduğu düşünülünce, yatırımcı şirketler taşıma maliyetinin daha az olacağı ülkeleri tercih edecektir .⁷⁹

⁷⁷ James, Walsh, P. Yu, Jiangyan, “Determinants of Foreign Direct Investment: A Sectoral and Institutional Approach”. *International Monetary Fund*, No.10-187, 2010, s.4.

⁷⁸ Erol, Çakmak , Sevdâ Gümüş, “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 60-01, 2005, 60-72. s.61.

⁷⁹ Karluk, 2013, s.767.

1.7.3. Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler

Yatırım ortamına ilişkin faktörler de doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler arasındadır ve bu faktörler; yatırım teşvikleri, şeffaflık, ülke riski, alt-yapı ve sosyo-kültürel yapıdır.

1.7.3.1. Yatırım Teşvikleri

Yatırım teşvikleri, ev sahibi ülkenin hükümeti tarafından belirlenmiş, şirketlerin yatırım kararlarını ve bu şirketlerin yatırım davranışlarını yönlendirmek maksadıyla yapılan iyileştirmeler ve belirlenmiş konularda sağlanan avantajlar şeklinde ifade edilebilir. Bu teşvikler genelde yatırımcı şirketlerin maliyetlerini ve piyasadaki riskleri azaltıcı etkiye sahip mali rejim çalışmalarıdır.⁸⁰

DYY'leri ülkesine çekebilmek için ülkenin uyguladığı teşvikler genel olarak şunlardır;⁸¹

- Kurumlar vergisi üzerinde yapılan muafiyetler
- Hızlandırılmış amortisman yöntemi
- Hammaddenin kullanımı, ihracatı ve ithalatında vergi indirimi veya muafiyeti
- Özel kur uygulamaları
- Sübvansiyonlu krediler
- Pazarda imtiyaz sağlamak
- Ülke içi satışlara vergi indirimi
- Gümrük vergilerinde yapılan indirim veya muafiyetler

1.7.3.2. Şeffaflık (Yolsuzlukları Engelleme)

Yolsuzluk, devletin kamu kazanımlarının özel ve bireysel çıkarlar için kullanma veya kâr elde etme için kötüye kullanma şeklinde ifade edilebilir.⁸² Yolsuzluğu engelleme anlamında şeffaflık şartını yerine getirmek, kamu kurumlarının kamu yararı için

⁸⁰ Cass, F., “Attracting FDI to Transition Countries: The Use of Incentives and Promotion Agencies”, *Transnational Corporations*, 16 (2), 2007, 77-122, s.80.

⁸¹ Hasan, Gürak, “Küreselleşme Nereye Götürüyor?”, *Verimlilik Dergisi, MPM*, 2, 2003, 1-22, s.15.

⁸² WDR, 1997, s.102.

çalışmasını sağlayıp kamu çalışanlarının haksız kazanç elde etmesini engellerken ayrıca piyasanın etkin işlemesine piyasaya olan güvenin artmasına da katkı sunmaktadır.

Literatürde genel olarak yolsuzluğun DYY üzerinde olumsuz etkisi olduğu ifade edilmektedir. Özellikle ekonomik anlamda belirsizliğe sebep olan yolsuzluğun var olduğu bir ülkeye yatırım yapmak isteyen şirketler “nereye, hangi miktarda ve hangi üretim faktörleri kullanılmalı” sorusuna net cevap bulamayacağı için bu ülkeye yatırım yapmayı tercih etmeyecektir.⁸³

1.7.3.3. Altyapı

DYY’leri etkileyen bir başka önemli faktör, alt-yapı konusudur ki genellikle gelişmiş ülkelerde altyapının iyi durumda olması ülke ekonomisine olumlu anlamda katkı sunarken, yabancı yatırımlar için de maliyetin azalmasına katkı sunmaktadır.⁸⁴

Alt-yapı olarak aslında hem ülkenin fiziksel altyapısı hem de ülkenin yönetim ve finansal altyapısının iyi durumda olması kast edilmektedir. Ülkede her anlamda kötü işleyen bir alt-yapı yabancı yatırımların hatta yerli yatırımların dahi azalmasına sebep olacaktır.

1.7.3.4. Ülke Riski

Yatırımcıların DYY kararını etkileyen bir diğer faktör ev sahibi ülkenin içinde bulunduğu risk ortamıdır. Bu risk sadece dar anlamda siyasi istikrarı değil aynı zamanda ekonomi ve sosyal politikalarının da istikrarı dikkate alınarak ölçülmektedir. Uluslararası kuruluşlar tarafından bazı ölçütlere göre ülkelerin sosyo ekonomik açıdan güvenli olup olmadığı tespit edilmekte ve bu konuya ilişkin rapor düzenlenmektedir. DYY’ler açısından ülkelerin riskini ölçen önemli endekslerden biri AT-Kearney- Global Business Policy tarafından yayınlanan Doğrudan Yabancı Yatırım Güven Endeksi dir. Bir diğer endeks ise Credit Default Swap (CDS)- Kredi Temerrüt Takası dır. İlk olarak 1995 de J.

⁸³ Başar, S., “Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Üzerindeki Etkileri”. *İktisat, İşletme ve Finans, Bilgesel Yayıncılık*, 19 (222), 2004, 66-76, s.66-72.

⁸⁴ Rehman, A., Ilyas, M., Alam, H.M., Akram, M., “The Impact of Infrastructure on Foreign Direct Investment: The Case of Pakistan”. *International Journal of Business And Management*, 6(5), 2011, 268-276, s.269.

Morgan tarafından ekonomi literatürüne kazandırılan CDS, gerçek ya da tüzel bir kişinin alacaklısına olan finans kredi borcunu ödeyememe riskine karşılık alacaklının belirlenmiş bir bedel ödeyerek bu risk için sözleşme ile teminat almasıdır.⁸⁵ Yabancı yatırımcılar tarafından izlenen CDS değerleri, yatırım tahminlerinde ülke riskini ölçme ve buna göre yatırım kararı alma konusunda da oldukça önemlidir.⁸⁶

1.7.3.5. Sosyo-Kültürel Yapı

Yazılı olmayan kurallar bütünü olarak tanımlanabilecek sosyo-kültürel yapı, içerisinde alışkanlıkları, gelenekleri, yaşam tarzını, eğitimi, ahlaki ve etik değerleri ve iş hayatına ilişkin davranışları barındırmaktadır. Bu açıdan ülkenin sosyo-kültürel yapısı da DYY yatırım kararını etkileyen önemli bir faktör konumundadır. Nitekim yatırımcı bir şirket genellikle yatırım kararı verirken kendi iş ve sosyal ortamına en yakın olan ve gittiğinde kendisini yabancı hissetmeyeceği ülkeyi tercih etme eğilimindedir. Bunun yanı sıra yatırımcı şirketler yatırım yapmayı düşündüğü ülkenin sosyo-kültürel yapısını da bilmek isteyecektir. Nitekim bu bilgi sayesinde ilgili ülkenin ihtiyaçlarını bilip bu ihtiyaçlara göre üretim yapacak piyasada diğer rakiplerine üstünlük sağlayarak kâr marjını artıracaktır.⁸⁷

DYY'leri belirleyen faktörler Tablo 1.2'de özetlenmiştir.

⁸⁵ Başarır, Ç., Keten, M., “Gelişmekte Olan Ülkelerin CDS Primleri ile Hisse Senetleri ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon İlişkisi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 2016, 369-380, s.370.

⁸⁶ Esra, Kılıcı, N., “CDS Primleri ile Bir Ülkenin Ekonomik ve Finansal Değişkenleri Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6 (12), 2017, 145-154, s.153.

⁸⁷ 55. Dipnot

Tablo 1.2. Doğrudan Yabancı Yatırımları Belirleyen Faktörlerin Sınıflandırılması

Etken Grupları	Ev Sahibi Ülkedeki Yatırımları Belirleyen Faktörler	
I-Politik Etkenler	• Ekonomik, siyasi ve sosyal istikrar • Pazara giriş ve faaliyetlere ilişkin kurallar • Yabancı kaynaklı şirketlere anlaşma standartları • Pazarların işlevi ve yapısına ilişkin politikalar • DYY'lere yönelik uluslararası anlaşmalar • Özelleştirme politikaları • Ticaret politikası ve DYY ile ticaret politikalarının uyumu • Vergi politikası	
II-Ekonomik Faktörler	Yatırım Stratejileri	Faktörler
	Piyasaya Yönelme	• Piyasa hacmi ve kişi başı milli gelir • Piyasa büyüklüğü • Bölgesel ve küresel piyasalara erişim • Ülkeye özgü tüketici tercihleri • Piyasaların Yapısı
	Kaynağa/Stratejik Varlığa Yönelme	• Hammadde • Düşük ücretli vasıfsız işgücü • Uzmanlaşmış işgücü • Teknolojik, yenilikçi ve yaratılmış diğer varlıklar • Fiziki altyapı (Hava alanı, liman, yollar, enerji ve iletişim)
	Etkinliğe Yönelme	• Kaynakların ve varlıkların maliyeti, işgücünün verimliliği • Diğer girdi maliyetleri • Bölgesel entegrasyon anlaşmalarına üyelik
III-Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	• Yatırım yaratan faaliyetler ve yatırım yapmayı kolaylaştırıcı politikalar • Yatırım teşvikleri • Maliyetler (Yolsuzluk, İdarenin Etkinlik Durumu) • Sosyal Olanaklar • Yatırım sonrasında ilişkin hizmetler	

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report 1998

1.8. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EV SAHİBİ ÜLKE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

Bu bölümde DYY'lerin ülke ekonomisine etkileri incelenecek büyümeye etkisi ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Nitekim DYY'ler gittiği ev sahibi ülkenin ekonomisini birçok yönden etkilemekte ve çoğu çalışmada da belirtildiği üzere ülkenin büyümesine ve kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.

1.8.1. Sermaye Birikimi Üzerindeki Etkisi

Genel tanımıyla sermaye birikimi, bir üretim faktörü kullanılarak belli bir zaman diliminde mal ve hizmet üretme kapasitesidir. Kullanılan üretim faktörü emek yoğun dahi olsa sermaye stoku olmadan üretim gerçekleştirmek zor olacaktır. Sermaye stoku olarak; bina, makine ve teçhizat gibi faktörler sayılabilir. Ayrıca barajlar gibi alt yapı koşulları ve konut yatırımları da sermaye stoku kapsamına alınabilir. Sermaye stoku her ne kadar genelde, üretimde kullanılan ya da ihtiyaç duyulan fiziksel varlıklar olarak kabul edilse de araştırma geliştirme (AR-GE), eğitim, sağlık harcamaları da sermaye stoku portföyleri arasında sayılmaktadır.

DYY ile ülkeye gelecek olan sermayenin tamamı nakdî sermaye olmayabilir. Üretim için ihtiyaç duyulan bina ve teçhizatlar fiziksel sermaye olarak, yönetim anlayışı ve bilgisi de fiziksel olmayan sermaye olarak ülke ekonomisine katkı sunabilmektedir. Bazı durumlarda her ne kadar ÇUŞ'lar yapacakları yatırım ile ilgili sermayenin tamamını yanında getirmeyip yurtiçi tasarruflardan sağladığı ve ülke ekonomisine pek katkısı olmadığı gibi durumlar söz konusu olsa da genel olarak yapılan yatırımların, ev sahibi ülkenin ekonomisine olumlu katkı sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler fakirliğin kısır döngüsünden çıkabilmek amacıyla yatırımları artırıp gelir düzeyini yükseltebilmek için sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple yabancı yatırımcıların DYY'ler yoluyla ev sahibi ülke ekonomisine sağladıkları sermaye birikimi, ilgili ekonomilerde son derece önemli bir rol oynamaktadır.⁸⁸

Yabancı yatırımcıların ülkeye getireceği teknoloji ve bilgi transferleri yoluyla ülkedeki yan sanayilerin gelişmesine katkı sunmaktadır.⁸⁹ Ayrıca eğer yatırımcı şirket ülkeye yaptığı yatırımda yerel bir şirketle ortaklık kurduğu takdirde, ilgili şirket üzerinden yerli tasarrufa dolayısıyla sermaye birikimine katkı sunacaktır. Bunun yanı sıra yabancı şirketin yatırımla alakalı aldığı teşviklerle yerli şirketlere göre avantajlı konuma geçmesi yerli yatırımları azaltacaktır. Burada Buffie'nin 2012'de yaptığı çalışmaya da değinmek gerekir. Bu çalışma sonucunda ev sahibi ülkeye yapılan yabancı yatırımın, korunmakta

⁸⁸ Nazan, Ö.F., Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye, Tc Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Uzman Tezi, Ankara 1992, s.15.

⁸⁹ Levent, Çinko, "Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri", *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 2009, 26(1), s.7.

olan iç piyasaya dönük üretim yapan sektörlerde yerel yatırımları azaltıcı etkiye sahip olduğu, ihracata dönük sektörlerde yerli yatırımları teşvik ederek daha fazla gelir ve istihdama sebep olduğu ifade edilmiştir.⁹⁰

1.8.2. İstihdam Üzerindeki Etkisi

DYY'ler ev sahibi ülkenin üretim kapasitesini ve reel yurtiçi üretim miktarını artırmak yoluyla ülkenin istihdamının genişlemesine ve böylece işsizliğin azalmasına katkıda bulunmaktadır.⁹¹ DYY'ler ev sahibi ülkelerde yeni iş alanları açmakta ve tercih edilen sanayi kolunda da istihdamı artırıcı rol oynamaktadır. Nitekim yapılan yatırım gıda veya endüstri gibi emek yoğun bir sektöre doğru olduğu takdirde sadece istihdam açısından bakıldığında ülke ekonomisini olumlu etkilemektedir. Fakat gelişmekte olan ülkelerin genellikle ileri teknoloji transferi sağlama amaçları istihdamı artırma politikası ile çelişmekte ve yüksek işsizlik oranlarına sebep olabilmektedir. Yine de yapılan yatırımda emek faktörünün kullanılma oranına göre ekonomiye olumlu etkisi söz konusu olacaktır.

DYY'lerin ev sahibi ülkenin istihdamı üzerindeki etkisi ile ilgili ülkenin gelişmiş veya gelişmekte olmasına göre farklılıklar gösterebilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelere değil de gelişmekte olan yükselen ekonomilerde yapılan DYY'lerin istihdama etkisi daha fazla olmaktadır. Bu durumun sebebi ise şirketlerin gelişmekte olan ülkelere emek yoğun sektörlerde üretim gerçekleştirmeyi tercih etmesidir. Örneğin çalışmada ele alınan ülke olarak Çin'de 2003 yılı verilerine göre toplam işgücünün %10'luk kısmı yani 23,5 milyon insan ülkeye gelen yabancı şirketlerde istihdam edilmektedir.⁹²

Ayrıca ülkeye gelen yabancı yatırım türü ile istihdam arasında da doğrudan ilişki vardır. Öyle ki yeşil alan yatırımları ile oluşan yeni binalar, yapılan fiziki yatırımlar için ev sahibi ülkenin işgücünden istifade edilirken satın alma ve birleşme şeklinde yapılan yabancı yatırımlarda aynı durum söz konusu olmayabilmektedir. Mevcuttaki tesislerin satın alınması dışında yeni yatırımlar yapılmadığı takdirde istihdamda yapılacak yeniden yapılanma sonucunda işgücünde azalmalara dahi sebep olabilir.

⁹⁰ Meliha, Ener, "Doğrudan Yabancı Yatırımın Gelişmekte Olan Ülkelerde Yerli Yatırım Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, s.2

⁹¹ Seyidoğlu, 2013, s.645

⁹² UNCTAD, 2003, s.192

1.8.3. Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

DYY'ler ev sahibi ülkeye döviz girişi sağladığı gibi, uzun dönemde ülkedeki artan yabancı menşeli üretim, ara ve hammadde girişleri yoluyla ithalatı ikame de etmektedir. Ayrıca ihracatı tetikleyici etkisi sayesinde ilgili ülkenin ödemeler dengesine olumlu katkıda bulunmaktadır.

DYY'lerin ödemeler dengesi üzerindeki etkileri, finansal akım ve ticari akım şeklinde iki başlıkta incelenmektedir.⁹³

➤ **Finansal akım etkisi;** DYY'nin olumsuz etkisine örnek olarak gösterebilecek bu etkiyle ilgili, DYY'nin gerçekleşmesi sonucunda ülkeye sermaye girişleri olurken yatırımcı ÇUŞ'ların elde ettiği kazancı yine ev sahibi ülkede yatırıma dönüştürdüğü takdirde ülke için çifte kazanç olacaktır. Fakat DYY ile elde edilmiş olan kazancın yatırımcı şirket tarafından merkez ülkedeki ana şirkete transfer edilmesi durumunda ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir.

➤ **Ticari akım etkisi;** DYY ile ev sahibi ülkeye artan sermaye girişleri ülkenin ihracatına olumlu etkisi bulunmaktadır. Ev sahibi ülkedeki şirketler yatırımcı ÇUŞ'lar ile ticari ilişkiler kurması ve bu şirketlerin parçası olduğu merkez şirketlerden parça, hammadde veya nihai mal satın alınması durumunda ev sahibi ülkenin ihracatında ve ticaret hacminde artış söz konusu olacaktır.

1.8.4. Yönetim Bilgisi Üzerindeki Etkisi

DYY'ler ev sahibi ülkeye sermaye ve teknolojik yenilikler dışında yönetici, mühendis veya mimar gibi nitelikli personeller de beraberinde getirmektedir. Getirilen bu nitelikli personellerden, yerli firmalar yeni bilgiler özellikle yönetim bilgisi konusunda yeni uygulamalar öğrenmektedir. Özellikle ülkeye gelen ÇUŞ'lar sermaye ve teknoloji transferi yanında özellikle yönetim bilgisi ile ilgili bildiği teknikleri de yanında getirmektedir. Nitekim ev sahibi ülkeler de yatırımcılardan ülkede yapılan AR-GE çalışmalarına, yerli firma çalışanlarının modern yönetim anlayışına entegre edilmesi

⁹³ Uras, s.66.

eğitimlerine katkıda bulunmalarını bekler, bu beklenti ile daha çok yabancı yatırımın gelmesini ister.⁹⁴

1.8.5. Teknoloji Üzerindeki Etkisi

Teknoloji genel olarak yeni bir ürün ortaya çıkarmak ya da halihazırda var olan ürünleri nisbi olarak daha ucuz ve kaliteli şekilde üretmek amacıyla hizmet eden her çeşit bilgi, beceri ve süreçler şeklinde tanımlanabilir. Bu bilgilerin elde edilmesi de AR-GE (Araştırma-Geliştirme) çalışmaları ve bilimsel bilgi birikimiyle bağlantılıdır.⁹⁵

Gelişmekte olan ülkelerdeki AR-GE çalışmaları için imkanların kısıtlı olması sebebiyle ilgili ülke ya yurtdışındaki bilgiyi veya ürünü kopyalayarak ya da doğrudan yabancı yatırımları ülkesine çekerek bu bilgi ve ürünlere ulaşmaya çalışacaktır. Elbette gelişmekte olan ülkeler teknolojik bilgi ve ürün sağlama işlemi için kendi öz kaynakları yeterli ise AR-GE çalışmaları ile bu bilgilere ulaşip yeni yatırımlar için ülkeyi cazip hale getirecektir. Fakat aksi durumda, ülkeye yabancı yatırım çekmek için elindeki imkanları da kullanarak gelen yatırımlardan yeni teknolojiler ve ürünlerin bilgisine ulaşma yolunu tercih edecektir. Özellikle bu duruma, günümüzde teknolojik gelişme anlamında zirvede olan fakat önceleri bu teknolojileri sadece kopyalayan veya ülkelerine gelen yabancı yatırımlardan teknolojik bilgiye ulaşan G.Kore, Japonya, Tayvan ve Çin gibi Doğu Asya ülkeleri örnek olarak gösterilebilir.

İşgücü yoluyla transfer denilen teknoloji transferi aslında en yaygın teknoloji transferi yoludur. Nitekim yerel işgücünün önce ülkeye gelen yabancı şirketlerde çalışıp sonrasında yerel şirketlere ilgili teknolojiyi aktarması şeklinde gerçekleşen bu transfer hem en kolay hem de en ucuz teknolojiyi ülkeye getirme yöntemidir.⁹⁶

1.8.6. Ücretler Üzerindeki Etkisi

DYY'leri ülkesine çekmeye çalışan gelişmekte olan ülkelerde, yerli sermayenin yaptığı yatırımlar kısıtlı olduğundan dolayı işsizlik azaltılamamaktadır. Böyle

⁹⁴ Seyidoğlu, 2013, s.645.

⁹⁵ Seyidoğlu, 1998, s.743.

⁹⁶ Magnus Blstrom, Ani Kakko, *Human Capital and Inward Capital*, CEPR Working Paper, Ocak 2003, Sayı 167, s.30.

durumlarda işsizliğin çözümü için yabancı yatırımlardan yardım beklenilmektedir. Nitekim DYY'lerin, ev sahibi ülkelerde hem kendi yaptıkları yatırımlarla hem de yan sanayileri teşvik ederek işsizlik sorununun çözümünde olumlu etkiye sahip olabilmektedir.⁹⁷ İşsizliğin azalması öncelikle işçilere ödenen ücrete de bağlı olduğundan özellikle ülkeye gelen yabancı şirketler hem ilk etapta ev sahibi ülke ekonomisi hakkında bilgi sahibi olmadığı için hem de çalışanlara verilecek eğitimlerle aktarılan yönetim ve ileri teknoloji bilgilerinin rakip firmalara aktarılmaması için çalıştırılacak işçilere yüksek ücret verileceğinden ülkedeki ücretler dengesine de olumlu manada katkıda bulunacaktır. Ayrıca yine ilgili yatırımcı şirket, ev sahibi ülkedeki yasal düzenlemeler veya merkez şirketin baskıları gibi zorunluluklar ya da ev sahibi ülke vatandaşları ile iyi ilişki kurabilmek amacıyla işgücüne yüksek ücret ödeme yoluna gidebilmektedir.

1.8.7. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

DYY'lerin ev sahibi ekonomiler özellikle de gelişmekte olan ekonomiler için olumlu etkileri sebebiyle ekonomik büyümeye de olumlu etkilerinin olduğuna dair literatürde görüş birliği bulunmasa da genel olarak ekonomik büyüme için DYY'lerin motor etkisine sahip olduğu kabul edilmektedir. Yapılan çalışmaların bazılarında yabancı yatırımın ülkeye getirdiği sermaye ve teknoloji yoluyla katma değer ürettiği dolayısıyla bu ülkede sanayileşmeye olumlu etkisinin olduğu belirtilirken bazı çalışmalarda da yabancı sermayeye dayalı sanayileşmenin tam tersi etkiyle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı geciktirdiği ifade edilmiştir.⁹⁸

Genel olarak DYY'ler ev sahibi ülkenin ekonomik kaynak stokunu artırarak büyümeyi doğrudan etkileyen döviz ve tasarruf açığının giderilmesine katkıda bulunmaktadır ve sermaye stokunu artırmak yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Aslında bu bölüme kadar belirtilen DYY'lerin ekonomiyi olan etkilerinin tümü, ev sahibi ülkenin büyümesini tetiklemektedir. Büyüme devam ettiği takdirde de ülkenin kalkınması hızlanmaktadır. Ayrıca DYY'ler ülke ekonomisinin ihtiyacı olan yerli sektörlere girdi ve ara mal temini, verimlilik artışı gibi konularda da katkı sunmaktadır.

⁹⁷ Mehmet, Şahin, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975, s.38.

⁹⁸ Gürak, s.12.

DYY’lerin ekonomik büyümeye katkısı olmadığı aksine kalkınmayı geciktirdiğini ifade eden iktisatçılara göre DYY, teknolojik bağımlılığa sebep olarak ve/veya dışlama etkisi ortaya çıkararak ülke ekonomisini olumsuz etkileyecektir. Özellikle yerli üretimi az olan ve DYY’lere bağımlı bir sanayi ile büyüme söz konusu olsa da ilgili ekonomi eğer gelişmekte olan bir ülkenin ekonomisi ise yerli şirketler “yeni”yi üretmediği durumda kalkınma söz konusu olmayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇİN HALK CUMHURİYETİ

Çin Halk Cumhuriyeti 1 Ekim 1949 yılında kurulmuş olan Doğu Asya'daki geniş bir yüzölçümüne sahip Çin anakarasındaki devlettir. Başkenti Pekin olan devlet için Cumhuriyetin kurulduğu tarih olması sebebiyle 1 Ekim tarihi, 2 Aralık 1949'dan beri Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanan çok önemli bir gündür. Milli bayrağı sol üst köşesinde beş yıldız bulunan kırmızı bayraktır. Bayrağın kırmızı rengi devrimi simgelemektedir. Bayraktaki beş yıldız ise sarı renktedir. Dört küçük yıldızın her bir ucu büyük yıldızın merkezine yönelir. Bu Çin Komünist Partisi (ÇKP)'nin önderliğindeki devrimci halkın büyük birlik ve beraberliğini simgelemektedir.⁹⁹

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin ulusal amblemi başaklarla çevrili Tiananmen Kapısını beş parlayan yıldızın altında tasvir eden, altında ise altın sarısı renginde bir dişli çark bulunan dairenin içindeki alanın ise dairenin altında kavis şeklinde sarkan kurdeleler gibi kırmızı renktedir. Bu iki renk geleneksel olarak uğur ve mutluluğu temsil etmektedir. Burada Tiananmen Çin halkının emperyalizm ve feodalizme karşı mücadelesindeki boyun eğmeyen karakteri sembolize etmekte; dişli çark ve başaklar çalışan sınıfı ve köylüleri temsil etmekte, beş yıldızda da belirtildiği üzere ÇKP önderliğindeki büyük birliği yansıtmaktadır. Çin Marşı da 1935 yılında yazılmış ve devrimci mücadeleyi öne çıkaran sözlerden oluşmaktadır.

Çin, görünürde merkezîyetçidir ama uygulamada ademi merkezîyetçilik yaygındır. Görünürdeki merkezîyetçilik gayet belirgindir; ABD (Amerika Birleşik Devletleri) gibi bir federal yapının aksine merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasında güç paylaşımı söz konusu değildir. ÇKP teşkilatı bütün kademelerde asıl güç sahibidir ve bürokrasiyi kontrol eder. Fakat sahada yaşanan gerçek durumda yerel yönetimler son derece geniş bir etki alanına sahiptir. Ademi merkezîyetçiliğin bir ölçüsü olarak, hükümet harcamalarında devlet seviyesi altındaki harcama oranı kullanılmaktadır. 2004 yılında yapılan bir IMF çalışmasında, 1972-2000 yılları arasında bu oranın demokrasilerde %25 ve diğer yönetimlerde %18'lerde olduğu tespit edilmişken Çin için bu oran 1958-2002 arasında

⁹⁹ ÇKM, İnternet Sitesi: http://www.cinkultur.com/CIN_HAKKINDA/Cin_Hakkinda_Kisa_Kisa/, Erişim Tarihi: 01/09/2018.

%54 olması 2014 yılında da %84'e çıkmış olması bu bağlamda dikkate değer bir noktadır.¹⁰⁰

2.1. ÜLKE ADININ TARİHİ VE KAPSAMI

Çin kelimesinin kendisi Çince değildir. İngilizce China kelimesi muhtemelen Sanskritçe Cina kelimesinden veya Çin hanedanlarından ilk emperyal Qin hanedanından gelmektedir. Elbette Antik Çinliler kendilerine has bazı terimlere sahipti. Çin halkının genellikle Qin, Çu veya Han gibi hanedanların isimleriyle kendisini tanımlaması dışında “Huaxia” ve “Zhang-hua” gibi Çin veya Çinli kavramlarını kuşatıcı Antik Çince kelimelerinde mevcuttu. Günümüzde, Zhang-hua Çin kelimesine uyan en yakın Çince karşılıktır. Yine de Zhang-hua, hem ana kara da bulunan Çin Halk Cumhuriyeti ve Çin Cumhuriyeti iki antik kavramın bir karışımı ile resmi olarak tanınmaktadır.

Çin olarak belirtilen coğrafi sınırlar bugün ana karada olan ÇHC ve Tayvan adasındaki Çin cumhuriyetinden oluşmaktadır. Lakin çalışma boyunca Çin olarak belirtilecek kısım 1949 ÇHC sınırlarıdır. 1949'da kurulan ülkenin resmi adı Zhang-hua Renmin Gangheguo'dur. Tarihi olarak ayrı bir devlet olmasına ve tanınmasına karşın Tayvan üzerinde hak iddia eden ve bunu devlet politikası olarak kırmızı çizgi kabul eden ÇHC Kuomintang yanlılarının kaçtığı ve Çin Cumhuriyeti olarak devlet kurduğu Tayvan'ı kendi topraklarında ve 23. eyaleti olarak görmektedir. Ancak ÇHC Tayvan'ı kontrol etmediğinden Tayvan çalışmaya dâhil edilmemiştir.

2.2. ÜLKENİN COĞRAFİ VE DOĞAL KAYNAKLARI

Çin, 9.596.691 km² genişliğe sahip dünyanın en büyük üçüncü ülkesidir. Ülkenin komşu ülkeleri ile olan sınırlarının uzunluğu 22.177 km iken denizlere olan kıyı uzunluğu 3200 km'dir. Çinin arazi yapısı çok geniş dağlık bölgeleri ve batıdan doğuya dört kademede alçalan geniş, verimli düzlükleri içermektedir. Dağlar kara kesiminin %33'ünü, platolar %26'sını, havzalar %18,8'ini, ovalar % 12'sini ve tepeler %9,9'unu oluşturmaktadır. Ülkede çok sayıda nehir olduğundan dolayı ülke topraklarının %64'ünü havzalar oluşturmaktadır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Pierre Landry, *Decentralized Authoritarianism in China*, Cambridge University Press, 2008, 6-8.

¹⁰¹ ÇKM, http://www.cinkultur.com/CIN_HAKKINDA/Cin_Cografyasi/, Erişim Tarihi: 01/09/2018.

Asya kıtasının doğusunda yer alan Çin topraklarının kuzeyden güneye uzunluğu yaklaşık 5,500km'dir. Çin'in kara sınır uzunluğu batıdan doğuya doğru 22,800 km'dir. 14 ülke ve 2 özel yönetim bölgesi ile sınırları olan Çin'in komşuları; doğuda Kuzey Kore, kuzeyde Moğolistan, kuzeydoğuda Rusya, kuzeybatıda Kazakistan Kırgızistan ve Tacikistan, batı ve güneybatıda Afganistan, Pakistan, Hindistan, Nepal güneyde ise Myanmar, Laos ve Vietnam'dır.

Çin maden yatakları açısından da zengin bir ülkedir. Çin'de bugüne kadar 151 farklı madenin jeologlar tarafından varlığı kanıtlanmıştır. Toplam rezervler açısından dünyada üçüncü sırada olan bu ülkede, dünyadaki bilinen hemen hemen bütün madenler burada bulunmaktadır. Ayrıca kara kaynaklarının bileşimi ve dağılımı açısından üç önemli özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki tür açısından çeşitlilik – örneğin ekili alanlar, ormanlar, meralar, çöller, plajlar bulunmaktadır. İkincisi düzlüklere göre çok daha fazla ormanlık ve tepelik bölgeler ve oldukça fazla yarı kurak alanların bulunmasıdır. Son olarak da dengeli olmayan dağılımı, tarım alanları büyük oranda doğudaki ovalar havzalarında; meralar batı ve kuzeydeki ovalar ve dağlık kesimlerde; ormanlarda en dış kuzeydoğu ve güneybatı bölgelerinde bulunmaktadır.

2.3. ÜLKENİN NÜFUSU DİN VE DİL YAPISI

Dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, bugün 1,4 milyara ulaşan nüfusuyla da dikkat çekmektedir. Dünya topraklarının %7'sine sahip olan Çin'de dünya nüfusunun %21'i yaşadığı için nüfus yoğunluğu dünya ortalamasının üç katıdır.¹⁰² Nüfus 56 etnik gruba ayrılmaktadır ve nüfusun %92'si Han Çinlileri iken %8'i diğer etnik gruplardır. Diğer etnik grupların başlıcaları; Zhong: 17 milyon, Hu: (Müslüman Çinli) 10,6 milyon, Man: 10,4 milyon, Uygur:9,9 milyon, Miao:8,9 milyondur.¹⁰³ Başlıca şehirlerin nüfusları ise; Chongqing: 30,48 milyon, Shanghai(Şangay): 24,20 milyon, Beijing (Pekin) : 21,73 milyon, Tianjin: 15,62 milyon, Guangdong: 10,9 milyon olarak sıralanabilir.¹⁰⁴

¹⁰² Yabuki Susumi and Stephen M. Harner, *China's New Political Economy*, Westview Press, 1999, 10.

¹⁰³ Cri Online, İnternet Sitesi : <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60101.htm>, (Erişim Tarihi: 02/09/2018)

¹⁰⁴ National Bureau of Statistics of China, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexeh.htm>, (Erişim Tarihi: 03/09/2018)

Nüfus 1949'dan itibaren sürekli artan bir seyir izlemiştir. Artan nüfusun önlenmesi amacı ile anayasada aile planlaması bir yurttaşlık görevi olarak kabul edilmiş, nüfus artış hızını azaltmak öncelikli politikalardan biri olmuştur.¹⁰⁵ Hatta 2030 yılına kadar doğal nüfus artışının sıfırlanması hedeflenmektedir.

Tek çocuk politikası kapsamında 1970'li yıllardan beri nüfus artış hızını azaltmak için şehirli ailelerin tek, kırsal kesimdeki ailelerin ise en fazla iki çocuk sahibi olmalarına izin verilmişti. Bu politika, ailelerin tek çocuk olarak erkek çocuk istemeleri ile kız çocuk aldırmanın artışı ve erkek nüfus patlamasına sebep olduğu gibi kadın-erkek dağılımında da dengesizliğe yol açmaktadır. Bu sorunlar, 2016'da iki çocuğa izin verilerek bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Fakat yine de ülkedeki çocuk sayısının düşmesine engel olunamadığı için, Ağustos 2018'de Çin Ulusal Halk Kongresi Daimi Komitesi'ne sunulan yeni kanun tasarısı ile de evlilik, boşanma ile çiftlerin iki çocuk edinme haklarını içeren "aile planlama kanunu"na yönelik tüm içeriklerin kaldırılmasına ilişkin çalışmalar başlamıştır. Bu tasarının Mart 2020'de yapılacak olan Çin Ulusal Halk Kongresi ve Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı'nın yıllık toplantılarında son şeklinin kararlaştırılacağı beklenmektedir.¹⁰⁶

Ülkenin resmi dili olan Çince dışında diğer resmi olarak tanınan diller, Tibetçe, Uygurca ve Moğolcadır. Ülkede halen konuşulmakta olan birçok Çince alt dili olmasına rağmen resmi ağız olarak Mandarin Çincesi olarak kabul edilmektedir. Çin halkının dörtte üçü özellikle kuzey ve batıdakiler, Çinlilerin deyimiyle “Putonghua” (ortak konuşma) ya da “Guoyu” (Milli Dil) olan dilin nispeten tek tip bir biçimini kullanırlar. Çincenin Mandarin ağızı bütün dünyada ortalama dokuz yüz milyon konuşan kişisiyle bugüne kadar en çok konuşulan müşterek yerel dildir.¹⁰⁷ Ülkede böyle bir dil çeşitliliği olmasına rağmen yazı dilini oluşturan karakterler büyük ölçüde ortaktır. Çince karakterler (Çince Hazzi diye isimlendirilir, Basitçe “Çince karakterler” anlamındadır.) M.Ö 221 yılındaki ilk emperyal birleşmeden yüzyıllar önce var olmasına rağmen yazı karakteri olarak emperyal birleşme sonrası standart hale gelmiştir. Bugün en mükemmel sözlükler

¹⁰⁵ S. Sezen, *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*, 1.Baskı, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 2016, s.28.

¹⁰⁶ Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-tek-cocuk-politikasi-kalkmasina-ragmen-cocuk-sayisi-dustu/1372164>.

¹⁰⁷ Charles, Halcombe, *Doğu Asya Tarihi: Medeniyetin Köklerinden 21. Yüzyıla Kadar*, 1.Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2016, s.36.

yaklaşık elli bin farklı karakter kaydederler ki günlük hayatta okur- yazarlık birkaç bin karakteri bilmekle mümkün olmaktadır.

Çin'deki başlıca dinler; Budizm, (Tibet, Han ve güneyden gelen Budizm olmak üzere üçe ayrılır.) Taoizm, İslamiyet, (8 milyondan fazla kişi) Katoliklik, Hristiyanlık, (10 milyondan fazla) gibi dinlerdir ve bu dinlere inananların sayısı 100 milyonu aşmıştır.¹⁰⁸

2.4. ÜLKENİN YÖNETİMİ VE SİYASİ YAPISI

1 Ekim 1949 tarihinde kurulan ÇHC'nin siyasi yapısı tek partili yönetimine dayanmaktadır. Çin Komünist Partisi (ÇKP) ülkenin tek siyasi hâkimidir. 1912 yılında kurulan ÇKP'nin 86 milyonu aşkın üyesi vardır. ÇKP'nin genel sekreteri bu yönde bir yasa olmamasına karşın aynı zamanda devlet başkanı olarak görev yapmaktadır. Prensipte merkeziyetçi olmakla birlikte uygulamada adem-i merkeziyetçilik daha baskındır. Görünürdeki merkeziyetçilik gayet açıktır. ABD gibi bir federal yapının aksine merkezi hükümet ile yerel yönetimler arasında güç paylaşımı söz konusu değildir.¹⁰⁹ Parti teşkilatı bütün kademelerde asıl güç sahibidir ve tüm bürokrasiyi kontrol etmektedir. Bir diğer önemli boyut ise Çin ekonomisi, merkezden planlanan bir komünist ekonomisi iken bile (1956 yılında özel mal varlığın kaldırıldığı yıldan, 1978'deki Deng Xiaopeng'in reform ve açılım dönemine kadar) örnek alınan Sovyetler Birliğinden çok daha az merkeziyetçi olmasıydı.¹¹⁰

ÇHC'nin yürürlükte olan anayasası 1982 yılında onaylanmıştır. Anayasaya göre devletin merkez organları; Ulusal Halk Kongresi (UHK), ÇHC Devlet Başkanlığı, Devlet Konseyi, Merkezi Askeri Komisyon, Yüksek Mahkeme ve Başsavcılıktır. Ulusal Halk Kongreleri üyeleri ÇKP tarafından seçilen temsilcilerden oluşmaktadır.

Devlet yönetiminin en yetkili organı ÇKP Merkez Komitesine bağlı olan Polit Büro Daimi Komitesidir. Daimi Komite hükümetin de üzerine bir kurum olup, ülkeyi ilgilendiren önemli konularda söz sahibidir. Yedi üyeden oluşan Daimi Komitenin

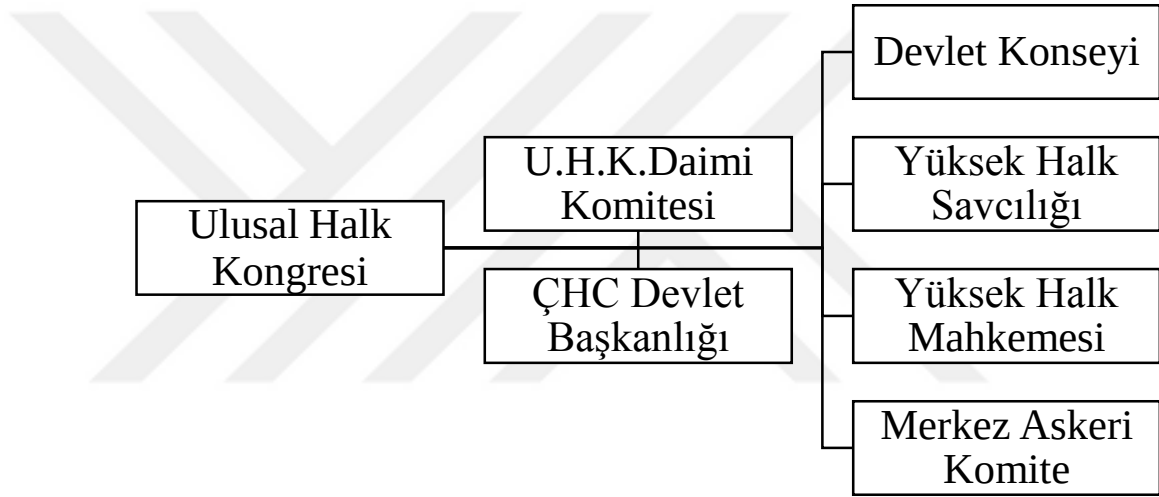
¹⁰⁸ Cri Online, <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60402.htm>, Erişim Tarihi: 02/09/2018.

¹⁰⁹ Arthur R. Kroeber, *Çin Ekonomisi: Herkesin Bilmesi Gerekenler*, 1.Baskı, Buzdağı Yayınları, Ankara 2017, s.17.

¹¹⁰ Kroeber, s.20.

başkanı, devlet başkanıdır. Son gelişme olarak, devlet başkanının görevlerini her biri beş yıl olmak üzere iki dönemle sınırlayan anayasal düzenlemenin kaldırılmasına yönelik teklifi, Mart 2018’de yapılan oylamayla Çin Ulusal Halk Kongresi’nde kabul edilmiştir. Bununla beraber bu karar, şuan görevde olan Çin devlet başkanı Xi Jinping’in azami süresinin dolacağı 2023 yılından sonra da görevde kalmasının, yani “ömür boyu devlet başkanlığının” önünü açmaktadır.¹¹¹

Devlet otoritesinin en yüksek organı olan Çin Ulusal Halk Kongresi ise, kanun yapma, atama ve kaldırma, karar verme ve teftiş etme yetkilerine sahip bir kurumdur. İlk toplantısını 1954’de yapan kongre, bugüne kadar 13 kere toplanmıştır.

Şekil 2.1. Çin’in Merkezi Devlet Organlarının Şematik Yapısı

2.5. ÜLKE EKONOMİSİ VE EKONOMİK YAPI

1949’dan Çin’in ekonomik stratejisini belirlemede hem ülke yönetiminde de olduğu gibi kurumlar ve kişiler öne çıkabilmektedir. Çin’de kurumsal yapının ekonomi politikalarını belirlemedeki rolü oldukça fazladır. Ancak çoğu zaman Çin politik yapısında liderlerin kişilik özellikleri ekonomi politikalarını belirlemede daha fazla önem arz etmektedir. Nitekim özellikle önce Mao, ardından Deng Xiaoping ülkenin ekonomi politikalarını devrimsel kararları ile belirleyebilmiştir.

¹¹¹ BBC Türkçe İnternet Sitesi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43362926>, (Erişim Tarihi:02/09/2018)

Çin'in ekonomik yapısı da diğer dünya ülkelerine hatta sosyalist ülkelere göre birçok yönden farklılıklar göstermektedir. Öncelikle Çin, bürokratik ve otoriter bir tek parti (ÇKP) devletidir. Çin'in ekonomik geçmişini, mevcut durumunu ve geleceğini anlayabilmek için ülkenin eşsiz ve uzun ömürlü bu politik yapısını anlamak bir ön koşuldur.¹¹² Ekonomik yapıda ise merkezi yönetimin özellikle teknolojinin bilhassa internetin imkanlarını ve devlet kontrolündeki düşünce kuruluşlarını ve üniversitelerini kullanarak, kapsamlı bilgi akışı sayesinde sofistike politika oluşturma süreci çok önem teşkil etmektedir. Bu sürecin ön plandaki göstergesi, asıl tasarım amacı olan merkezi ekonomide üretim hedefleri belirlemeyi çok aşarak, en temelden itibaren devamlı bir süreçle temel ekonomi politikalarının belirlenmesi ve karşılaşılan durumlara göre yeniden şekillendirilmesi için kullanılan Beş Yıllık Planlardır.

Çin'in ekonomik yapısı ve temel ekonomik göstergeleri eyaletler bazında incelendiğinde 8 önemli eyalet için, Tablo 2.1'de de görülebileceği üzere, kişi başına düşen milli gelirin bazı eyaletlerde düşük iken bazılarında ise yüksek olması gibi bir eşitsizlik karşımıza çıkmaktadır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi özellikle Şanghay ve Macao nun da içinde bulunduğu Guangzhou gibi eyaletlerin ekonomik faaliyetlere ev sahipliği konusunda tecrübelerinin olmasıdır.

Tablo 2.1. Çin 'deki Bazı Eyaletlerin Nüfusları ve Kişi Başına Düşen Milli Gelirleri

<u>Eyaletler</u>	<u>Hanehalkı Nüfusu (10000 kişi)</u>	<u>Kişi Başına Düşen Gelir (100 Milyon Yuan)</u>
Beijing (Pekin)	1359	28014,9
Shanghai (Şangay)	1455	30633,0
Guangzhou	898	21503,2
Tianjin	1050	18549,2
Haikou	171	1390,6
Xi'an	906	7469,8
Zhengzhou	842	9130,2
Urumqi (Urumçi)	223	2743,8

Kaynak: China Statistical Yearbook 2018, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2018/indexeh.htm>

¹¹² Arthur R. Kroeber, *Çin Ekonomisi, Herkesin Bilmesi Gerekenler*, s.15.

Tablo 2.1'deki verilere göre, Haikou, Xi'an, Zhengzhou ve Urumqi eyaletlerindeki rakamların diğer eyaletlere göre düşük olduğu görülür ki bu durumun bir başka nedeni de, daha sonraki bölümlerde anlatılacak olan ekonomik reformların belirli eyaletlerde uygulanmasıdır. Bu uygulamalar sonucunda özel ekonomik alanlar, açık kıyı şehirleri gibi bölgeler oluşturulmuştur. Bu bölgelerde yasal düzenlemelerle üretim desteklenmiş ve teşvik politikaları uygulanmıştır.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde kullanılan para biriminin resmi adı Renminbi olup "halkın parası" anlamına gelmektedir ve CNY kısaltmasıyla uluslararası piyasalarda tanımlanır. Renminbi para biriminin, birim olarak ismi ise Yuan'dır. Çin yuanı 1 Mart 1953 tarihinde piyasaya sürülmüştür. 1 Ekim 2016 tarihi itibarı ile IMF tarafından Special Drawing Rights (SDR)-özel çekme hakları- sepetine eklenmiş olan Yuan, dünya ekonomisi için önemli rezerv paralar (şimdilik ikinci dereceden rezerv para) arasına girebilmiştir. 2020'ye kadar dünyanın en önemli para birimlerinden biri belki de en büyüğü olabilmek için önemli adımlar atan Çin yönetimi,¹¹³ paranın ilk kullanıldığı ve ticaret yollarıyla zenginlikler ülkesi Çin'in yeniden ekonomik anlamda süper güç olması için çabalamaktadır.¹¹⁴

2.6. ÇİN'İN BÜYÜK YÜKSELİŞİNİN HİKÂYESİ

21.yy'ın şafağında, dünyanın en büyük beş ekonomisini içinde barındıran Doğu Asya'nın kendine has tarihi, kültürü, ekonomisi ve son yüzyılda gerçekleştirdiği reformlarla, politikalarla diğerlerinden ayrılan Çin'in ekonomik büyümesi yakın dönem dünya tarihinin en önemli hikâyelerinden biridir.

M.Ö 4000'lere kadar uzanan Çin tarihini dönemlere veya hanedanlara bağlı olarak gruplayarak, bu dönemlerin ekonomik yapısını incelemek hemen hemen imkânsızdır. Bu

¹¹³Çin Halk Üniversitesi'ne bağlı Uluslararası Para Enstitüsü ile "Bank of Communications"ın hazırladığı raporda, RMB'nin uluslararasılaşma endeksinin 2013 sonu itibarıyla 1, 69'a yükseldiği bildirildi. Yuan'ın (RMB) 2020 yılına kadar ABD doları ve euronun ardından üçüncü büyük para birimine dönüşeceği açıklandı. <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2018/08/05/yuan-donemi>, (Erişim Tarihi: 30.07.2019), Ayrıca bu yeni dönemin ilk adımların Adana'da atılmış durumda. <https://www.haberturk.com/cinle-ticarete-dolar-yerine-yuan-donemi-basladi-2126818-ekonomi>, (Erişim Tarihi: 30.07.2019)

¹¹⁴ Bu adımlara örnek olarak 2018 de Türkiye ile yapılan anlaşma gereğince Yuan hem Çinli turistlerin hem de Çinli şirketlerin ödeme biçimi olarak kabul edilmesi gösterilebilir. Bunun için 2017 yılında Türkiye pazarına giren Bank of China ile Çin Endüstri ve Ticaret Bankası (ICBC) çalışmalarını hızlandırdı. Enerjide de Çinlilerle yapılması planlanan ve 30 milyar dolarlık yatırım öngörülen 3. Nükleer Santrali ihalesinin yuanla yapılacağı belirtiliyor.

imkânsızlığın sebeplerinden ilki; Çin tarihi söz konusu olduğunda neredeyse yüzün üzerinde irili ufaklı hanedanın bazen müstakil bazen de aynı zaman diliminde varlık göstermiş olmalarıdır. İkinci zorluk ise, Çin olarak bilinen coğrafyanın sürekli bir değişim içinde bulunmasıdır.

Egemen hanedanlara bağlı olarak, Çin coğrafyası neredeyse 1400'lü yıllara gelene kadar istikrara kavuşmamış ve engin Doğu Asya topraklarında bir bölgeden bir bölgeye geçerek belirsizliğini korumuştur. Çin tarihindeki dönemleri ve hanedanları Çin siyasi ve ekonomi tarihindeki önemlerine göre aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür;

Tablo 2.2. Çin Tarihindeki Dönemler/Hanedanlar ve Hükmettikleri Dönem

Xia Hanedanı	M.Ö.2100-1600
Shang Hanedanı	M.Ö.1766-1045
Zhou Hanedanı	M.Ö.1046-256
Savaşan Devletler Dönemi	M.Ö.481-221
Qin Hanedanı	M.Ö.221-207
Han Hanedanı	M.Ö.206-M.S 220
Üç Krallıklar ve Altı Hanedanlıklar Dönemi	220-580
Suei Hanedanı	581-618
Tang Hanedanı	618-907
Beş Hanedanlar denilen Anarşi Dönemi	907-960
Song Hanedanı	960-1276
Yuan Hanedanı	1276-1368
Ming Haneedanı	1368-1644
Qing Hanedanı	1644-1911
Çin Cumhuriyeti	1911-1949
Çin Halk Cumhuriyeti	1949-

Kaynak: Charles Halcombe'un Doğu Asya Tarihi isimli kitabından alınan verilere istinaden yazar tarafından oluşturuldu.

2.6.1. İmparatorluk Döneminde Çin ve Çin Ekonomisi

Çin medeniyetinin, Taş Devrinin sonlarında ortaya çıkıp M.Ö. yaklaşık 2000 yılının başlarında çok başarılı bir Bronz Çağı Medeniyeti geliştiren ve günümüze kadar hiçbir kesinti yaşamadan dünyadaki varlığını sürdüren en eski medeniyet olduğu söylenmektedir.¹¹⁵ Bu hanedanlıkların en eskisi Xia (Husia) Hanedanlığı (M.Ö.2100-1600) olup, gerçekten var olduğuna yönelik çok az kanıt bulunduğu için bir bakıma mitolojik nitelik taşır. Bir sonraki dönem olan Shong Hanedanlığı dönemine ilişkin olarak (M.Ö.1760-1122) kehanet kemiklerinin kullanılması da dâhil olmak üzere başka bazı kriterler gün yüzüne çıkarılmıştır. Ardından ilk yılları Konfüçyüs tarafından altın çağ olarak adlandırılan Zhou Hanedanlığı (M.Ö.1046-256) gelir. Bu Hanedanlıkların hiçbiri Qin Hanedanlığı kadar büyük bir alana hükmetmemiştir.

Çin tarihini bölümlere ayırırken genellikle, ilk imparatorun küçük beylikleri bir araya toplayarak bir imparatorluğa dönüştürdüğü M.Ö.221 yılı başlangıç tarihi olarak alınır.¹¹⁶ M.Ö.221'deki ilk imparatorlukta bu beyliklerin Qin devleti altında birleşmesinden sonra, daima merkezileşmiş tek bir emperyal yönetim altında birleşme fikri kesin olarak yerleşmiştir. Qin Hanedanı öncesindeki uzun savaş döneminde ekonomik yapılanma tamamıyla savaş mantığı üzerine kurulmuştur. Qin Hanedanına mensup olan Cheng(Şi Huangdi) tahta geçişiyle birlikte ilk kez merkezi bir birlik altında yeni reformlar yapılarak Çin birliğinin temelleri atıldı. Bu dönemde tarımsal üretim yalnızca beslenmeye, sanayi üretimi ise dokumacılığa indirgendi. Bu dönemdeki bir başka gelişme, Çin Seddi'nin ilk nüvesini teşkil edecek ve daha sonraki ekleme ve tamiratlarla 15.yy'da son şeklini alacak kuzey duvar sınırının M.Ö.214 yılında göçebe Türk kavimlerinin saldırılarını engelleme amacıyla inşa edilmesi olmuştur. M.Ö.210 yılına gelindiğinde imparator Şi Huangdi'nin ölümünün ardından ortaya çıkan siyasi karışıklıklar sonrasında sıradan birisi olan Liu Bang diğer grupları bertaraf ederek imparator sıfatıyla tahta oturdu. Böylece M.Ö.206 ile M.S.220 yılları arasındaki uzun dönemde Çin'i idare edecek olan Han Hanedanlığı dönemi başlamıştır.

¹¹⁵ Halcombe, s.20.

¹¹⁶ J. N. Wasserstrom, *21.Yüzyılda Çin: Çin Hakkında Bilmek İstedığınız Her Şey*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, 47.

Hanların iktidarında idari sistem daha da gelişmiş, ölçü ve tartıda birlik, yazı dili ve kanunlar oluşturulmuştur. Feodal sistem parçalanıp toprak alınmaya başlandığı zaman köylerde büyük bir tabaka değişimi meydana gelmiştir. Böylece eski asilzadeler kaybolmuş onların yerini zenginleşerek, toprak satın alan ve şehirde yaşayan bir tabaka ile miras yiyen ve hazır tarlaları büyüten köylüler almıştır.¹¹⁷

Han Hanedanlığı dönemi Çin için çok önemli bir dönemdir. Dönemin bu denli önemli olmasının nedeni, bu hanedanın imparatorlarının ve üst düzey general ve yöneticilerinin halkın arasından çıkan kişiler olmasıdır. Merkezin gücü ilk yıllarda fazla olsa da zaman içinde yavaş yavaş örselenmiş, merkez-kaç güçler tarımsal arazilerin büyük bir bölümüne el koymuşlardır. 2000 yıllık Çin tarihinin neredeyse tamamında bu merkez-kaç güçler ekonomik ve siyasal yapı üzerindeki seçkin konumlarını sürdürerek ve Çin merkezi yönetiminin uğraşmak zorunda kaldığı temel problemi olarak ortaya çıkacaklardır. Han döneminde Çin ekonomisinin temeli zirai üretime dayanmakta olduğu göz önüne alındığında bu problemin büyüklüğü daha da iyi görülmektedir. Bu dönemde daha önce kullanılmaya başlayan bronz paraların kullanımı (ilk kez M.Ö 4.yüzyılda) yaygınlaşmış ve kağıt para kullanımı ile hem kamu gelirlerinin toplanması kolaylaşmış hem de ticaret gelişmeye başlamıştır. Yine bu dönemde Han imparatorları kamusal yatırımları hayata geçirip piyasaya da müdahale edebilmişlerdir.

Han Hanedanı'nın yıkılışı, Çin'de uzun bir süre devam edecek olan bir karışıklık, savaş ve kaos döneminin habercisi olmuştur. Bu karışıklık ancak 580'lerde ortaya çıkacak olan Sui ve 618'de iktidarı devralacak Tang Hanedanında sona ermiş ve yeniden Çin İmparatorluk birliği kurulmuştur. Bu karmaşa dönemi ve sonrasında tesis edilen imparatorluk birliği, 1368'de Ming Hanedanı yönetime gelene ve bir çeşit izolasyon politikası izleyene kadar sürecek olan uzun bir Çin aydınlanması ve ekonomik gelişme dönemini de beraberinde getirmiştir.

Song döneminde kamu maliyesindeki ve tarımdaki yenilikler hem devleti güçlendirdi hem de tarımla birlikte ekonominin güçlenmesini sağladı. Bu dönemde yine dış ticarete de önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Güney Asya, Hindistan, İslam dünyası ve Doğu Afrika'ya kadar uzanan bir ticaret hacmi oluşmuştu.

¹¹⁷ R.Kutay, Karaca, *Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s.21

1276 yılında Cengiz Han'ın Çin üzerine yürüyerek Song Hanedanı'nın topraklarını işgaliyle Yuan Moğol Hanedanı dönemi başladı ve bu dönem bitmiş oldu. Song Hanedanlığı dönemi kamu hizmetinin kurumsallaşmasını sağlamak dışında bu dönemde öyle köklü bir ekonomik gelişme hamlesi de gerçekleştirmiştir ki bazı bilim adamları bu dönemi “Modern Çin'in Başlangıcı” sayarlar.¹¹⁸

Yuan Hanedanlığı yönetiminde, sınırları uçsuz bucaksız olan Moğol İmparatorluğunun başkenti Pekin idi. Daha önceki dönemlerde de kuzey bölgelerin bir kısmının yabancılar tarafından işgal ve idare edilmesinden ziyade bu sefer bir bütün olarak Çin; yabancıların, Moğolların idaresine girmiş oldu. Kubilay Han ve onu izleyecek olan 9 halefi, Çin'in siyasi ve iktisadi yapısında önemli değişikliklere imza atamadılar. Merkezi bürokrasiyi ve ekonomiyi güçlendirme, vergi gelirlerini artırma ve nüfustaki görece azalma ile üretimdeki bozulmayı engellemede başarısız oldular. 1325 yılına gelindiğinde Moğol idaresinin ortaya koyduğu sonuç yokluk içinde olan halk kitlelerinin isyanı olmuştur. Bu isyanlar 1350'lere gelindiğinde bütün Çin'e yayılmıştı. İsyan edenler arasındaki bir köylü çocuğu olan Chu Yuan Chang, etrafında topladığı insanlarla Çin ayaklanmasına şekil verdi. Chu 1355'de Nanjing'i zapt etmiş ve burayı başkent ilan ederek diğer ismi olan Ming Taizu'dan hareketle Ming Hanedanı dönemini başlatmıştır.

Moğolların Çin'den çıkarılmasından sonra imparator olan ve Nanjing'de imparatorluğunu 1368 yılında ilan eden Chu Yuang-Chang de dahil olmak üzere 1644 yılına kadar 16 Ming imparatoru tahta çıkmıştır. 1421'de başkent Nanjing'den Beijing'e taşınmış ve burada inşa edilen ve imparatorun ailesi ile birlikte oturduğu saray (Yasak Şehir) 1912'deki reform hareketlerine kadar imparatorların ikamet merkezi olmuştur. Bu dönemde ilk imparator, reformların mimarı olsa da diğer imparatorların birkaçı dışında hiçbirisi yenilik ve dönüşüm getirmeyi başaramadı. 15.yy'a kadar dünya ekonomisinde önemli bir güç olan Çin, Ming Hanedanının hüküm sürdüğü 15.yy sonlarına doğru ekonomi yapısının bozulmasına rağmen uygulanan vergi artışlarıyla ve halk üzerindeki baskılarla gücünü korumayı başarabilmiştir. Bu dönemde tarımda, ticarete ve endüstriyel üretimde de önceki dönemlere nazaran birçok yenilikler olmuştur. Ayrıca 1513'deki Portekizlilerin Güney Çin'e gelişiyle birlikte başlayan ve Macao yarımadasının Portekizlilerin daimi üs olarak sahip zapt edilmesiyle sonuçlanan Çin-Portekiz ilişkisi de

¹¹⁸ Wasserstrom, 51

başlamıştır ki Macao yarımadası, 20.yy'ın sonlarına kadar Portekiz yönetiminde kalmıştır. Artan ticaret ile birlikte zenginliğin artmasına rağmen Ming yönetiminde ekonomi iflas etmiş ve yüzyılın ortalarından itibaren hanedanlığın gücü zayıflamaya başlamıştır. 1644'de başlayan Mançu fetihleri ile birlikte Ming Hanedanlığı dönemi tamamen sona ermiştir ve bu fetihler Çin'de başka bir yabancı milletin yönetim anlayışını başlatmıştır. 17.yy'dan önce adı sanı bilinmezken 1644 yılındaki fetihleriyle Çin tahtına oturan Mançular (Tarihte isimleri ilk kez 1613'te geçer.), Batı Avrupa'nın erken dönem imparatorluklarının hemen hepsi denizaşırı maceralardayken Çin merkezli büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. 1635 yılında resmi olarak Mançu ismini kullanan bu millet yeni kurduğu devletine isim olarak Quing tabirini, hükümdarlarına ise imparator manasındaki Huangdi ünvanını seçmiştir.6 Haziran 1644'de Pekin'in alınışıyla başlayan dönemde, yürürlüğe konulan ilk yenilik Mançurya'dan getirilen bazı ailelerin bu bölgeye yerleştirilerek yeni bir askeri yapılanmaya gitmek olmuştur. Moğolların yaptığı gibi Çin halkı üzerinde ve onlara rağmen bir yönetim tesis etmeyi düşünmediklerinin kanıtı olarak her bakanlık için bir Mançu ve bir Çinli temsilci belirlemek ve 1729 yılında bu bakanların oluşturduğu bir konsey kurmak bu dönemin önemli göstergelerdendir.

Quing Hanedanının 18.yy'ın ortalarına kadar izledikleri politikalar Çin ülkesinin refahının artışını sağlayacak nitelikte oldu. Özellikle Pekin alındıktan sonra bütün memur kadrosunun görevine devam etmesini istenmesi ve önceki imparatorların yaşamına yakın bir yaşam tarzının benimsenerek Çin kültürüne sempati ile bakılması, ekonomiyi olumlu yönde etkiledi. Qing hanedanının ilk yüzyılında, özellikle dış ticaret Çin'in lehine olarak gelişme gösterse de Çin'in hâlâ başka ülkelerden mal alma konusundaki çekimserliği devam ediyordu. Tarım konusunda da Mançuların yeni tarımsal arazileri ekonomiye kazandırmaları ile üretimde artış olmuştur. Ancak zaman içinde Çin ekonomisinde köklü bir dönüşümün olmaması dışında ayrıca her şey üst üste yığılmış olan uygulamaların karmaşıklığında yürütülüyordu.

19.yy'a gelindiğinde Çin ekonomisini ve siyasi tarihinin temel dinamiklerini belirleyen olaylar meydana gelmiştir. Çin tarihini bölümlere ayıran Batılı yazarların ve Marksistlerin modern dönemin başlangıcı olarak kabul ettiği Afyon Savaşları (1840) bu olayların ilkidir. Savaşın sebebi topluma verdiği etkisiyle Çin hükümetinin ticaretini yasaklamasına rağmen İngiliz tüccarların kaçakçılığını yaptığı afyondur ve o yıllarda en işlek liman olan Kanton Limanında çok sayıda afyon sandığına el konulması savaşın

tetikleyici nedeni olmuştur. İngiltere ile Çin arasındaki savaş Çin'in yenilgisi ve Nanjing anlaşmasını imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma ile Hong Kong adası İngiltere'ye verilirken (1997'de Çin'e devredilene kadar İngiltere kraliyet kolonisi olarak kalmıştır.); Çin topraklarında hem İngiltere hem de diğer Avrupalı devletlerin sömürgeleri başlamıştır.

1840'lardan 1890'lara kadar Qing Hanedanlığı sürekli iç huzursuzluklar ve sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu dönemin en yıkıcı isyanı ise Taiping Ayaklanması (1848-1864)'dır. Bu isyanın kaynağı Çin'in güneydoğu sahilindeki yabancıların faaliyetleri ile ilişkiliydi. Mançuları kovmanın ve Çin'deki Hristiyanlığı onarma görevinin yazgısı olduğuna kendisini inandıran Hong Xiuguan (bir Guangdong Hakkası'ydı.) liderliğindeki isyan Batı desteği olsa da sonunda uluslararası güçlerin de yardımıyla isyancıların ele geçirdiği Nanjing'in Qing Hanedanlığı tarafından alınarak bastırılmıştır. Taiping İsyanı nihai olarak bir fiyaskoydu ve isyan sonucunda yirmi milyon insan öldü ve büyük yıkımlara yol açtı. İsyanın olumlu tek sonucu, 20.yy'ın başarıya ulaşacak olan Çinli devrimcilerine ilham vermesi olmuştur.¹¹⁹

Dönemin bir başka önemli savaşı 1894-1895 Çin-Japon savaşıydı. Savaş Kore'nin kimin kontrolünde olacağını belirlemek üzereydi ve Qing Hanedanlığının mağlubiyeti ile sonuçlandı. Afyon savaşı, Qing'in dünya üzerindeki en güçlü imparatorluğu yönettiğine dair algıyı yıkmışken, Japon savaşı ise bölgesel bir güç bile olmadığını göstermiştir. Savaşın yenilgi ile sonuçlanması Çinli entelektüellerin hanedanlığa Batılı fikir ve kurumları artık Çin'e uyarlanması gerekliliği çağrısına yol açtı ve bu çağrı reform yanlısı imparator nezdinde kabul gördü. Her ne kadar 1898 yılında "100 Gün Reformları" adı altında reformlar başlasa da muhafazakâr kanat bu reformların önüne geçti ve imparatoru ev hapsine mahkûm etti. Böylece hem savaşlar hem de isyanlarla zayıflayan imparatorluk için reformlarla eski gücüne dönebilme umutları da tükenmiş oldu.

19. Yüzyılın bir diğer önemli isyanı olan Boxer (Boksör) isyanı, gençlik çetelerinin Kuzey Çin'deki Hristiyan Çinlilere ve yabancı misyonerlere saldırmasıyla başlamış, 1900 yılının yazında isyancıların Pekin'de yerleşik Batılı ve Japonları 55 gün boyunca rehin tutmasıyla başka boyutlar kazanmıştır. 1901 yılında da devam eden isyanın etkisi, 1901 Eylül'ünde Boxer Protokolü olarak bilinen bir anlaşmanın imzalanması ile sona

¹¹⁹ Halcombe, 240

erdi. Anlaşma, yabancıların uğradığı kayıpları için Qing'in yüklü miktarda tazminat ödemesini şart koşarken, Çinlilerin uğradığı zarar için benzer bir hüküm önermiyordu.

Qing Hanedanlığı, Boxer Ayaklanması'ndan sonra son çare olarak radikal reformlara girişse de hem çok yetersiz hem de geç kalınmış reformlar ülkedeki ayaklanmaları ve imparatorluk ordusunun isyanına karşı koyamadı. Bu arayış ve girişimlerin tetiklediği olaylar zinciri sonunda 1911'de 2 bin yılı aşkın süredir varlığını sürdüren Çin İmparatorluğu sona ermiş ve yerine uygulamada pek bir işlevi olmayan Çin Cumhuriyeti kurulmuştur.¹²⁰

2.6.2. Çin'de Cumhuriyet Dönemi

Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasına giden yolda özellikle Çin-Japon savaşındaki yenilgiyle birlikte azalan özgüvenin artık Batı tekniklerinin gerekliliğini görme ile iyice paramparça olmasının etkisi çok büyüktür. Önce Japonya'ya karşı mağlubiyet ardından gelen Boxer Ayaklanması ile Qing yönetimi hızlı bir değişim dönemine girdi. Öyle ki 20.yy'ın başlarında "yeni" Çince de çok tutulan bir sözcük olmuştur. Yeni modası yüzyılın ilk 10 yılında Qing Hanedanlığının "Yeni Politikaları" ve "Yeni Okulları" ile başlayıp doruk noktasına 1910'larda 4 Mayıs Hareketinin "Yeni Kültürü" ile ulaşmıştır. Bu dönemi o zamanki en meşhur gazetenin adı özetlemektedir: "Yeni Genç"¹²¹.

Batı tarzı otonomi idealinin ülkede yayıldığı zamanlarda Çin imparatorlarının tüm yenilik çabaları daha da kötü olarak algılanıyordu. Zira yapılan reformlar Meiji Japonya'sı ve Alman modellerini örnek aldığı için daha Anglo-Amerikan tarzı liberal bir sistem isteyen reformcuların ve yerli liderlerin canını sıkıyordu. Millet ve milliyetçi kavramları Batı'dan geldiğinde ilk büyük devrimci Çin milliyetçisi Dr. Sun Yat-Sen (1866-1925) modern Batı düşüncesi üzerine geniş çaplı çalışmalar yapmıştır. Sun Yat-Sen ilk devrimci grubunu da 1894'de Hawai'de oluşturmuştur. Bu isyandan sonra birçok başarısız silahlı isyan gerçekleşirse de hatta 1896'da Qing Hanedanının İngiltere'deki elçiliğinde tutsak alınması ve sonrasında medyanın çıkardığı yaygara ile serbest kaldığı

¹²⁰ Fatih, Oktay, *Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2017, 41.

¹²¹ Lee, Leo Ou-Fan, *Shanghai Modern: The Flowering of a New Urban Culture in China, 1930-1945*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999, 44.

zaman büyük üne sahip olsa da 20.yy'ın başına denk ne ondan ne de devrimci hareketlerinden Çin'in haberi olmamıştı.

1911 yılının Ekim ayında başlayan devrim, Qing Hanedanlığı tarafından hanedanlığı kurtarmak için modern Batı tarzı örnek alınarak kurulan ordunun da desteği ile başarılı olmuştur. Kısa sürede birçok bölgeyi ele geçiren isyan açmaza dönüşmüş ve Shanghai'da isyancılar ile müzakereler başlamıştır. Dr. Sun Yat-Sen bu sırada Colorado'daydı ve devrim haberini gazetede görmüştü. Çin'e devrimin ardından dönen Sun yeni Cumhuriyetin geçici başkanı olarak atandı. Bu koltuğu 45 gün sonra Yuan Shi-kai'ye devretti. Yuan aslında başlangıçta Qing Hanedanlığını koruması için seçilmişse de sonradan fikir değiştirerek devrimcilerin tarafına geçmişti ve devrimin başlangıcından sadece 4 ay sonra 12 Şubat 1912'de Çin'in son imparatorunu tahtan indiren kişi de Yuan oldu. Daha 5 yaşındaki imparatora hükümet maaş bağladı ve eski imparatorluk sarayında yaşamasına izin verildi. Yuan Şikai yeni Çin Cumhuriyetinin ilk resmi başkanı oldu. Son imparatorun tahtan indirilmesinden üç gün sonra Sun Yat-Sen son etnik Çinli yönetimi olan Ming Hanedanlığının kurucusunun mezarını ziyaret etti ve Çin'in sonunda 'Yabancı' Mançuların elinden kurtarıldığını bildirdi.

1912'de son imparatorluktan başka, iki bin yıllık imparatorluk yönetimi de sonlanmıştır. İmparatorluğun kaldırılmasıyla birlikte geleneksel Çin'in de sonu geldi. Öyle ki Çin yazı dilinden giyim kuşama saç modellerinden (Mançu döneminde zorunlu olarak Mançulardan ayrılma yolu olan saç biçimi vardı) birçok alanda Batı tarzı modeller yaygınlaştı. 1911'deki devrimle birlikte eski düzenin bütünüyle reddi başladı. Çin gelenekleri ve Konfüçyüsçü erdemler gelişmenin önünde engel olarak görülmeye başlandı. Dönemin ekonomisi ile ilgili tablo ise çok vahimdi zira 16.yy'da kadar hem ipek yolu hem de ticaretteki bilgisi sayesinde dünya ticaretinde önemli yere sahip olan Çin'in, 1913'te dünya üretiminde %3,6'lık payı vardı.¹²²

1912-1950 dönemindeki Çin ekonomisi savaşların, iç çekişmelerin, devrimlerin, uluslararası antlaşma ve manevraların gölgesinde kaldı. Bu nedenle de Çin'in bu dönemde Batılı biçimde bir ekonomik kalkınma gerçekleştirmesi mümkün değildi. Bu dönem daha çok Çin'in önceki dönemin kalıntılarından kurtularak yeni bir toplumsal yapı

¹²² P. Bairoch, "International Industrialization Levels from 1750 to 1980", *Journal of European Economies History*, 11(2) 1982: 296, Tablo 10.

inşa ettiği dönem olarak değeriendirilmelidir. Devlet yönetiminde, dilde, eğitimde ve giyim kuşamda yapılan yenilikler yanında Çin'in ekonomik yapısında köklü değışimler olmadı. Farklı bölgelerde generaller kendi askerleri ile o bölgenin egemenliğini elinde tutuyordu. Yabancı ülkelerin generallerinin desteklemesi ise o bölgeden ekonomik olarak yararlanmalarına imkân veriyordu.

1911 devriminden sonra yönetime gelen Yuan Shi-kai eski bir generaldi ve 1925 yılına kadar da Çin'in yönetimi askeri generaller eliyle yürütüldü. Ancak generallerin ve askerlerin bu yönetime tepkiler 1919 yılından itibaren büyük ayaklanmalara dönüştü. Bu ayaklanmalardan sonra Çin Komünist Partisi kuruldu. 1921'de kurulan bu yeni partinin ilk lideri ve Fransız Devrimi hayranı Chen Doxiu oldu (1879-1942). Sun Yat-Sen liderliğindeki milliyetçi parti de, birkaç isim değışikliğinden sonra Kuamintang ismini aldı. Bu tarihten sonra Çin'deki siyasi mücadeleler Komünistler ve Milliyetçiler arasında cereyan etti. Bir ara iki parti arasında bir ittifak kurulmasına rağmen Sun Yat-Sen'in 1925 yılındaki ölümünden sonra Kuomintang'ın başkanlığını 1927 yılında alan Chiong Kai-shek tarafından başlatılan operasyon ile çatışmalar yeniden başladı. 1927'de Milliyetçi Parti, Komünist Partisi üyelerine karşı Shanghai'de büyük bir kıyım gerçekleştirmiş ve ülke yönetimine geçmişti. Bundan sonra ÇKP kırsal alanlara çekilmiş ve iki taraf arasında bir savaş başlamıştır. Japonya'nın 1937'de Çin'i işgal hareketine girişmesi üzerine ÇKP ve Kuomintang işgalciye karşı yeniden işbirliğine girmişse de bu işbirliği kısa sürmüş ve yeniden üç taraf arasındaki savaş başlamıştır.

Bu üç taraflı savaş döneminde ÇKP'nin kurucularından biri olan Mao Zedung sivrilererek ÇKP'nin lideri konumuna gelmeyi başarmıştır. Sovyetler Birliği tecrübesine dayalı reçeteler yerine ülke koşullarına özgü yaklaşımlar geliştirmesiyle de 1943'de parti başkanı olmuştur.

2.6.2.1. Çin Halk Cumhuriyeti Dönemi

Milliyetçi parti-Komünist Parti-Japonya arasındaki üçlü savaş 1945 yılında Japonya'nın İkinci Dünya Savaşındaki yenilgisi ardından ülkeden çekilmesi ile Milliyetçi Parti ile Komünist Parti arasındaki savaşa dönüşmüştür. Bu savaşta ÇKP SSCB tarafından; Milliyetçi Parti taraftarları ise ABD tarafından destekleniyordu. Askeri olarak daha zayıf olmasına rağmen daha başarılı stratejileri ve yönetimindeki bölgelerde

özellikle kırsala çekilişi ile başlayan Uzun Yürüyüş döneminde halkın güvenini kazanan başarılı politikaları ile ÇKP dört yıl daha süren bu savaşın kazananı olmuştu. Milliyetçi Parti güçleri ABD'nin desteği ile Tayvan adasına çekilip orada 1911'de kurulan Çin Cumhuriyetinin devamı olduğunu savundukları bir yönetim kurdular. Anakarada ise Mao Zedung 1 Ekim 1949'da Tiananmen Meydanında ÇHC'nin kuruluşunu ilan etmiştir.

2.6.2.1. Mao Döneminde Çin

1949 yılında kurulan ÇHC kuruluşundan itibaren Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni takip etti ve merkezi planlı ekonomi politikaları sürdürdü. Ülke yönetiminin büyük bir kısmı, ekonominin genelinde üretim hedefini belirleyen, fiyatları kontrol eden ve kaynak tahsisini oluşturan devlet tarafından kontrol altına alınmış ve yönetilmişti.¹²³

Bu dönemde Çin, diğer düşük gelirli ülkelerde olduğu gibi fiziksel ve beşeri sermayesi kıt, doğal kaynakları ve vasıfsız emeği bol olan bir ülkeydi. Bu yüzden emek yoğun ve doğal kaynak yoğun sektörlerde dışa açık rekabetçi piyasalarda karşılaştırmalı avantaja sahip olabilecekken Mao döneminde, karşılaştırmalı üstünlük dikkate alınmadı ve ağır sanayiye yönelik bir kalkınma hedeflendi. Böylece Mao idaresindeki Çin ağır sanayi, merkezi ekonomi planlama, üretim araçlarında devlet mülkiyeti, siyasi ve kültürel yaşam üzerinde parti kontrolüne önem veren bir sosyalizm kurmaya yönelik strateji izledi. Çin devrimi ve devlet politikaları ülkedeki yabancı hakimiyetini ve kırsal kesimdeki feodal ilişkileri sonlandırdı ve tam gün çalışma, sosyal güvenlik ve fırsat eşitliği sağladı. Ancak bu önemli başarılar büyük sosyal maliyetlere sebep oldu. Ülkede dönüşüm açısından, 1949'dan 1956'ya kadar olan dönemde sosyalist dönüşüm büyük oranda gerçekleştirildi. 1957'den 1966'daki Kültür Devrimi'ne kadar devam eden dönem içinde sosyalist yapılanma tamamlandı.

Halk Cumhuriyetinin ilanından sadece iki ay sonra Mao, ilk yurtdışı gezisini 1949 yılının Aralık ayında Moskova'ya yaptı. Burada hayatında ilk ve son kez Stalin'le (kendi liderliğini tanımayan ve kendisinden 'Mağara Marksisti' diye bahsederek alay eden Rus liderle) buluşan Mao, siyasi ve askeri müttefikler kazanma arzusuyla Moskova ziyaretini

¹²³ Wayne M. Marrison, *China's Economic Rise: History, Trends, Challenges and Implications for the United States*, CRS Report, October 9, 2014, s.36

gerçekleştirdi. Buna rağmen Stalin bu duruma çok hevesli değildi. Stalin'in ilk yüz yüze görüşmelerinde uzlaşmacı bir tavır takınsa da Mao, Moskova'yı Pekin'le diplomatik bir ittifaka razı edebilmek için iki ay çabalamak zorunda kaldı. Sonunda Stalin teklifini kabul etti ve 14 Şubat 1950'de iki taraf arasında geniş kapsamlı bir ‘‘Dostluk, İşbirliği ve Yardım Antlaşması’’ imzalandı. Bu anlaşma sonrasında muzaffer bir eda ile ülkesine dönen Mao, bu antlaşmanın Çin'i Stalinizme bağladığının farkında değildi. Mao, hayatının geri kalan kısmında bu etkiden kurtulmaya çaba harcayacaktı.¹²⁴

Bütün zorluklara rağmen ÇHC'nin ilk üç yılı (1949-1952) içinde, disiplinli ve itaatkâr devlet bürokrasisi ile Çin'in güçlü karma ekonomisinin de yardımıyla, hızlı bir şekilde düzen sağlandı. Çin'de sağlam bir ekonomik düzelme yaşanıyordu. Ancak ekonominin yeniden inşası, komünizm öğretisi tarafından sekteye uğratıldı. Sosyalizmin aşamalı bir şekilde Çin'de kurulduğu sırada yeni yönetim, merkezileştirilmiş iktidarın ekonomik kaynakları seferber etmedeki tüm gücünü sınamış ve Birinci Beş Yıllık Plan döneminde (1953-1957) enerjik bir büyümeyi gerçekleştirmişti. Ancak kolektifleştirme, köylüleri toprağa; işçileri ise iş ünitelerine adeta zincirle bağlayarak hem kırsal alanda hem de şehirlerde kısa süreli bir patlama yaşayan hür girişimciliği aniden sona erdirdi. En kötüsü ise Çinli liderlerin yabancı bir öğretiye körü körüne bağlanmaları ve onu her derdin devası olarak kabul ettikleri taşlaşmış bir dogmaya dönüştürmeleriydi. Mao gibi isyankâr ve bağımsız bir lider bile bu tuzağa düştü ve komünizmi Çin'i barışa ve bolluğa götürecek tek yol olarak benimsedi.

1958 yılında gerçekleştirilen İleri Doğru Büyük Atılım Projesine bugünden bakıldığında yapay bir facia olarak görülmektedir.¹²⁵Bu facia tabi ki beklenmedik şekilde ortaya çıkmadı. Özellikle yetkileri artırılmış yerel yöneticilerin ilgili yıllar alakalı gönderdikleri raporlar Çin'de komünizmin çekiciliği ve ekonomik potansiyeline olan güveni iyice artırmıştır. Ama geçen yıllar bu raporların gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkınca ayrıca derme çatma fırınlarda çelik üretimi kampanyası da başarısızlıkla sonuçlanınca proje feci bir şekilde başarısızlıkla sonuçlandı.

1960'ların başlarında Çin'de toplumsal düzenin yeniden tesis edilmeye başlandığı ve ekonominin toparlanmaya başladığı dönem yaşansa da bu dönem çok sürmedi.

¹²⁴ Ronald, Coase, Wang Ning, *Çin Nasıl Kapitalist Oldu*, Big Bang Yayınları, Ankara 2015, 28

¹²⁵ Coase, Ning, s.43.

1966'da Mao'nun Kültür Devrimi'ni başlatmasıyla yeniden ekonomide çöküş başladı. Kültür Devriminin temel hedefinden biri, Mao'nun halka değil, kendine hizmet ettiğini düşündüğü hükümet bürokrasisinin bertaraf edilmesi ve halkın yönetimi kendi eline almasıydı. Kültür devrimi ile birlikte, (i) eski gelenekler, (ii) eski kültür, (iii) eski alışkanlıklar, (iv) eski fikirler, “dört eski” olarak tanımlanmış ve dışlanmıştı. Ayrıca Mao'nun geçmiş yaşamında da nefret ettiği-akademik öğretimi küçümseme, alay etme ve “bilgi değersizdir” sloganı devlet politikası haline getirilmiştir.¹²⁶

Kültür Devrimi'nin bir başka etkisi öğrenciler üzerinde olmuştu. İlki 1946'da Pekin'de bir ortaokulda ortaya çıktı. Kızıl Muhafızlar denilen gruplar oluşturuldu. Bu gruptaki öğrencilere bedava tren hakkı verilmişti ve çoğu da başkan Mao'yu görebilmek umuduyla Pekin'e gittiler. 21 Temmuz 1966'da Pekin'e giderek bir merkezi komite toplantısında parti liderlerine saldıran Mao, Mao'cu olmayan kişileri ifşa etti. Kızıl Muhafızların saldırısına uğrayanlar arasında Çin Hükümetinin başkanı ve eski siyasetçilerden Liu Şaogi ve Deng Xiaoping vardı.

1968'den 1976'ya- Mao'nun ölümüne kadar- devam eden Kültür Devrimi'nin, 9 Eylül 1976'ya gelindiğinde aktif aşaması sonlanmış oldu. Mao yönetimi altında Çin sıfırdan ülke gibi bir şekilde etkileyici bir sanayi tabanı oluşturmuş olsa da ülkenin ekonomik performansı feci bir hayal kırıklığıydı. Mao'nun geride bıraktığı şeyler yalnızca yoksulluk ve kötü işleyen bir ekonomi değildi. Geniş halk kitleleri büyük bir memnuniyetsizlik içindeydi ve insanların çoğu biran önce değişim istiyorlardı.

2.6.2.2. Deng Xiaoping Döneminde Çin (1976-1997)

Mao'nun 9 Eylül 1976'da ölümü, Çin'de iktidara kimin geleceği konusunda şiddetli ve sonu belirsiz olan bir mücadeleye sebep oldu. Mücadelenin bir tarafında Mao'nun Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi birinci başkan yardımcısı olarak seçtiği ve uzun dönem başkanlık yapmış olan Zhou Enlai'nin ölümünden sonra Şubat 1976'da başbakan vekili olarak atadığı Hua Guofeng ve çevresi bulunuyordu. Diğer taraftan Mao'nun eşi Jiang Qing ve onun Shanghai'den katılımlarını sağladığı, Kültür Devrimi sırasında siyasal hiyerarşide yükselmiş diğer üç kişiden oluşan Dörtlü Çete bulunuyordu. Buna ek olarak bu iki grubun da karşısında ise Mareşal Ye Yian Ying'in başının çektiği içinde Deng

¹²⁶ İrmiş, s.289

Xiaoping, Chen Yun ve Hu Yaobang'ın da bulunduğu Kültür Devrimini ya hiç desteklememiş ya da bu harekete zoraki katılmış olan kıdemli parti ve ordu mensuplarından oluşan bir grup vardı.

Mao'nun ölümünden sonra Hua Guofeng, Dörtlü Çeteyi 6 Ekim 1976'dan sonra tutuklattırdıktan sonra, kıdemli parti üyelerinin güçlü destekleriyle gücünü pekiştirdi ve liderliği ele geçirdi. Hua, Çin'i Mao'nun radikal ideolojisinden aşırı sınıf mücadelesinden uzaklaştırmayı başarabildi ve ülkeyi sosyalist modernizasyona yöneltti. Ayrıca Hua'nın bir diğer başarısı ekonomiyi siyasal gündemin önüne oturtturarak Çin Hükümetinin ideoloji yerine ekonomiye odaklanmasını sağladı.

Çin Komünist Partisi 1978 yılında sosyalist piyasa reformu programını ilan ettiğinde ülkenin büyüyen ekonomik durgunluk probleminin üstesinden gelmeyi ve Mao döneminde merkezi planlama ve üretim sisteminin olumsuzluklarını ortadan kaldırmayı hedeflemişti. Deng'in amacı küreselleşen ekonomide Çin'in yer alması ve ortalama vatandaşların yaşam beklentilerinin yükselmesiydi.¹²⁷

Mao döneminde olduğu gibi Deng'in modernleşme hamlesi de devlet eliyle başlatıldı ve yönetildi. Reform ve dış dünyaya açılma ile merkezi planlı ekonominin ana hatları ortaya konulurken ekonominin yeniden canlanması ve piyasa araçlarının tanıtılması amaçlanmıştı.

18 Aralık 1978'de yapılan 11. Çin Komünist Partisinin Merkez Komitesi (ÇKPMK) üçüncü genel kurulunda Deng Xiaoping ve onun üst düzey destekçileri ÇKPMK'nın kontrolünü kazanarak 1976'dan beri devam eden kararsız ve belirsiz geçen iki yıla son verdiler. 1978 yılından bu yana kademeli bir yol izleyen Çin ekonomisinin kurumsal evrimi kısaca altı aşamada özetlenebilir.

- Merkezi planlı ekonomi (1978'den önce)
- Piyasa tarafından destekli planlı ekonomi (1978-1984)
- Planlı bir emtia ekonomisi (1985-1987)
- Planlı ekonomi ve piyasa ekonomisi karışımı (1988-1991)
- Ana form olarak devlet mülkiyeti ile sosyalist piyasa ekonomisi (1992-1997)

¹²⁷ D.W. Bromley and Yang Yao, "Understanding China's Economic Transformation", *World Economics*, 7(2), April-June 2006, s.7.

- Ana form olarak kamu mülkiyeti ile sosyalist piyasa ekonomisi (1998'den sonra)

Deng'in reformist arayışlarının planı olan On Yıllık Plan (1976-1985) da daha öncesinde İleri Doğru Büyük Atılım'da olduğu gibi büyük hedefleri olan fakat istendiği kadar başarılı olmamıştır. Bu başarısızlığın sebebi, özellikle teknolojiyi içselleştirme konusunda ve çıktı pazarlama boyutlarında ileri ve geri bağlantı kuramamasıdır. Planın tek başarısı, ülkenin dış sermayeyi elde edebilme yeteneğine ulaşmak olmuştur.¹²⁸

Çin'de reformlar önce tarımla ilgi çeşitli düzenlemelerde başlamıştı. Tarımsal verimliliğe ve petrol gibi malların ihracatıyla büyüme hedeflenmiştir. Tarım alanında yapılan reformlarla tarım sektörüne yönelik vergilerde indirim yapılmış, çiftçilerin üretmek zorunda olduğu asgari ürün miktarları da düşürülmüştür. Ürün kısıtlamalarının kaldırılması sonrasında tarımsal üretimdeki verimlilik artarken balıkçılık ve ormancılık gibi sektörlerde gelişmeye başlamıştır.

Deng'i ekonomik reformlara yönlendiren faktörler aşağıdaki gibi özetlenebilir :¹²⁹

- Mao'nun Kültür Devrimi sonrasında yönetimin halk desteğini kaybetmeye başlaması
- Uzun yıllar için planla öngören devlet tarafından yapılan planların, kısıtlıkları önleyememesi,
- Diğer Uzakdoğu ülkelerinin (Tayvan, Hong Kong, Singapur, Güney Kore) geçmeye başladığı piyasa ekonomisi sayesinde görece başarılı sonuçlara ulaşmasıdır.

Çin'de, Deng'in başlattığı seyahatlerle dışa açılma ve dış dünyanın ekonomik gelişmişlik düzeyini fark edildikten sonra ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesinin doğrudan yabancı yatırımlarla olacağı düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır.¹³⁰ Bu düşünce ülkenin ekonomi politikalarına da hakim olarak doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekebilme çalışmalarının hız kazanmasını sağlamıştır.

Deng'in 1997 yılında ölümü ile herhangi bir politik belirsizlik meydana gelmemiş hatta yeni başkan Jiang Zemin'in yürüttüğü başarılı politikalarla liderliği de güçlenmiştir.

¹²⁸ İrmiş, s.292

¹²⁹ Levent, Gökdemir, Gül, Mor, "Dirijistik Çin Modeli ve Türkiye Çin Ekonomik İlişkileri ", Finans-Politik- Ekonomik Yorumlar Dergisi, 54-66, 2006, s.55.

¹³⁰ İrmiş, s.293

2.6.2.3. 1997'den Günümüze Çin Ekonomisi

Deng'in ardından ülkenin yönetimine geçen Jiang Zemin'de Deng gibi ekonomi yönetimini başbakanları Li Peng (1997 boyunca) ve Zhou Kangji'ye (1998-2003) bırakmıştır. Muhafazakâr Li Peng genelde istikrarı ekonomik büyümeden öncelikli olarak görmüş ancak etkisi kısa zamanda çok daha yaratıcı politikalar üreten ve kendisinin birinci başbakan yardımcısı Zhou tarafından görev devralınmıştır. Çetin ceviz olan Zhou Merkez Bankası başkanlığı (1993-1997) görevindeki başarıları ile ön plana çıkmıştır. Ayrıca yine Kamu İktisadi Teşebbüsler (KİT)'in küçültülmesi ve yeniden yapılandırılması bankacılık sisteminin reforma tabi tutulması ve yeniden sermayelendirilmesini konut piyasasını özelleştirilmesini sağlamıştı ve uzun süre gecikmiş olan Çin'in Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne girişini sağlamıştı. Zhou yaygın olarak Çin Halk Cumhuriyeti tarihinin en etkin ekonomik lideri kabul edilir.

15 yıl süren üyelik müzakereleri sonrasında Çin'in ulusal pazarını uluslararası rekabete açan Aralık 2001'deki DTÖ üyeliği ile birlikte 1949'dan bu yana sürdürdüğü merkeziyetçi politikalardan ödün vererek birtakım yükümlülükler altına girmiştir. Çin'in üyeliği her ne kadar endişe ile karşılanmış olsa da geçen seneler göstermiştir ki üyelik Çin'in ekonomisini olumlu etkilediği gibi, ABD'ye karşı piyasa ekonomisinin garantörü haline de gelmiştir.

Başkan Hu Jintao ve Başbakan Wen Jiabao (2003-2012) ekibiyle takip eden başkanlık döneminde de iki dönem süresince ekonomi yönetimini başbakana devretme uygulaması devam etti. Bu dönemde ekonomi önemli büyüme kaydetmiş olsa da Wen zayıf bir başbakan olarak eleştirilir. Xi Jinping'de bu zayıf liderlik eleştirilerinden de etkilenip gelecek on yıl süresince başbakanı Li Qiang'in değil bizzat kendisinin ekonomi politikasının ana mimarı olacağını açıkça ortaya koymuştur.

Bu dönemde Çin'in de kurucu üyesi olduğu Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) 1996 yılında kurulmuştur. Çin, Rusya, Kırgızistan, Tacikistan, Kazakistan tarafından üye ülkeler arasında güvenin artırılması, sınır bölgelerin silahsızlandırılması ve bölgesel işbirliğinin teşvik edilmesi amacı ile “Şangay Beşlisi” olarak kurulmuştur. Özellikle Şangay Beşlisi'ne gidilen süreçte Çin ve Rusya'nın insiyatifi söz konusudur. Öyle ki 1982 yılında başlayan bu iki devletin görüşmeleri, diğer sınır devletlerin katılımı ile örgütün

kurulmasını sağlamıştır.¹³¹ 2001 yılında Özbekistan'ın örgüte katılmasıyla ŞİÖ adını aldı. Son Devlet Başkanları Zirvesi, 8-9 Haziran 2017'de Kazakistan'ın dönem başkanlığında toplanmıştır. Toplantıda, üyelik süreçleri 2015'te başlayan Hindistan ve Pakistan tam üyeliğe kabul edilmiştir.¹³² ŞİÖ'de Türkiye ile birlikte Azerbaycan, Kamboçya, Sri Lanka, Nepal ve Ermenistan diyalog ortağı ülke statüsündedir.¹³³

Çin'in son ve en iddialı projesi ise “Bir Kuşak Bin Yol” projesidir. Proje, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı (OBAR) ve 21.YY Denizcilik İpek Yolu olmak üzere iki ayaktan oluşmaktadır. Bu proje ile Çin hem karada hem denizden Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlamayı amaçlamaktadır. Kimilerince Çin'in Marshall Planı olarak adlandırılan proje kapsamında Çin 65 ülkeyi kapsayan 81 bin km'lik hızlı tren alt yapısı inşa etmeyi planlıyor ki bu rakam dünyanın şuandaki toplam hızlı tren yolu uzunluğundan daha fazladır.¹³⁴

2.7. ÇİN'DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÖNEMİ

Çin'deki yabancı yatırım tarihine ait ilk örnekler 1950'li yıllarda görülmeye başlamıştır. Bu dönemdeki en büyük yabancı yatırımcı SSCB'dir. Genel olarak Çin yönetimi kapalı bir ekonomik model benimsemiş ve yabancı yatırımın ülkeye girişini sıkı denetime tabi tutmuştur. Ancak kısıtlı yabancı sermaye operasyonlarına izin verilmiştir ki bu da ülke ekonomisine fayda sağlamaktan ziyade ideolojik sebeplerle verilen bir izindi.

1978 yılında Deng ve ekibi tarafından gerçekleştirilen ekonomik ve sosyal reformlarla birlikte ülkede yabancı yatırıma verilen imkânlar artırılmaya başlanmış ve Mao döneminde fazla uygulanmayan dışa açıklık daha etkin bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlarla ilgili ilk olarak 1 Haziran 1979'da “Çin-Yabancı Ortak Yatırım Yasası” çıkarılarak, geniş işgücü imkanının istihdamı ve doğal

¹³¹ Atilla, Sandıklı, İlhan Güllü, *Geleceğin Süper Gücü Çin: Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar Ve Şangay İşbirliği Örgütü*, Tasam Yayınları, İstanbul 2005, s.163.

¹³² TC Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>

¹³³ BBC News, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38051013>

¹³⁴ Dünya Gazetesi, İnternet Sitesi : <https://www.dunya.com/ekonomi/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi-haberi-332678>, Erişim Tarihi: 03/09/2018

kaynakların daha verimli kullanılmasına imkân sağlayacak, çağdaş üretim ve yönetim teknikleri ve teknolojileri ile sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi finanse edecek sermayenin ülkeye çekilmesi amaçlanmıştır.¹³⁵

Ekonomik reformlar yapılırken temel amaç Çin'in refah seviyesini artırmaktı ve bu amaç için yapılabilecek tüm düzenlemeler çıkarılmaya başlanmıştır. Aslında bu tutum, Deng'in pragmatistik kişilik yapısı ile de örtüşmektedir. Nitekim Deng için “fare yakaladığı sürece kedinin beyaz ya da siyah olması hiç fark etmez”di.¹³⁶

Genel olarak Çin'deki yabancı yatırımlarla alakalı tarihsel süreç 5 döneme ayrılabilir.¹³⁷

2.7.1. Deneme Dönemi (1979-1983)

Çin'in yatırımlara açılması ile ilgili ilk adım 1979'da “Ortak Yatırım Kanunu”nun çıkarılmasıyla atılmıştır. Bu düzenlemeyle yabancıların, ürünlerinin ihraç edilmesi şartıyla ülkedeki ekonomik kuruluşlarla ortaklaşa üretim tesisi kurmalarına imkân verilmişti. Ardından 1980 yılında yabancı yatırımlara açılmanın denenebilmesi ve bu konuda yöntemler geliştirilebilmesi amacıyla, ülkenin ana sanayi bölgelerinden uzakta (Guandong ve Fujian eyaletlerinde), az gelişmiş ama dış ticarete elverişli konuma sahip dört bölge seçildi: Shen Zhen, Shan Tou, Zhu Hai ve Xia Men. Özel Ekonomik bölge denilen bu bölgelerin yerel yönetimlerine ve bu bölgelerin bulunduğu iki eyalet yönetimine, yabancı yatırımcıları çekmek için düzenlemeler yapma görevi ve bu görevi yerine getirebilmek için ilgili bölgelerde geçerli kanunlar çıkarabilme de dâhil olmak üzere geniş yetkiler verilmiştir.

Çin yönetimi 1979 yılında Müşterek Sermaye Teşebbüsü ve Yatırım Kanunu'nu onaylayarak, yabancı yatırımın varlığını da kabul etmiştir. Bu kanunla birlikte yabancı yatırımcıların hakları ve elde edecekleri menfaatler belirli kurallara tabi tutulmuştur. 1983 yılında ise Müşterek Sermaye Teşebbüsü ve Yatırım Yönetmeliği kabul edilmiştir.

¹³⁵ Selçuk, Öz, Metin, Yıldırım, “Çin Halk Cumhuriyeti Ödemeler Bilançosunun Analizi”, Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, Ekonomi Bilimler Dergisi, Cilt 3, No 2, 2011, 203-212, s.208

¹³⁶ Halcombe, 368.

¹³⁷ Dang, Xiaobao, *Foreign Direct Investment In China*, B.S., North Western University (Xi'an China), 2002, 10.

2.7.2. Büyüme Dönemi (1984-1991)

1983 yılında çıkarılan kanunla birlikte DYY'lerin onaylanma süreci kademeli olarak çıkarılan kanunlarla kolaylaştırıldı. Bu dönemde bir dizi kanun çıkarılarak yabancı yatırımcılara verilen imkânlar ve bağlı olacakları hukuk sistemi oluşturulmaya başlanmıştır. 1986'da kabul edilen Medeni Kanun Genel Hükümleri düzenlemesi ile yabancı yatırımcıların ve yabancı yatırımlı şirketlerin hukuki statüsü belirlenmiştir.¹³⁸ Aynı yıl çıkarılan Yabancı Sermayeli Şirketler Kanunu ise yabancı yatırımcıların Çinli ekonomik kuruluşlarla ortak olmadan, tek başına da yatırım yapabilmesine izin vermiştir.

Çin'in ikinci büyük adası olan Hainan Adası 1987 yılında yabancı yatırımlara tahsis edilerek özel ekonomik bölge statüsüne getirilmiştir. Hainan Adası ile birlikte yabancı yatırım için özel bölgeler olarak ilan edilen bölgeler, Çin'de Şangay'ı çevreleyen Yangtze Nehri Deltası, Güney Fujian Üçgeni ve Liaoning ve Shandong yarımadaları'dır. Bu bölgelere daha önce belirlenen özel kıyı ve ekonomik alan bölgeleri ile aynı özel durum sağlanmıştır.

Çin yönetimi tarafından 1990 yılında yabancı sermaye ile müşterek iştirakler konusuyla alakalı olarak “Çin Şirketleri ile Yabancı Şirketlerin Müşterek Ortaklıklarının Şekil ve Şartları Yönetmeliği” çıkarılmış ve bu sayede daha ileri teknoloji ve daha düşük maliyetli ham madde sahibi yabancı yatırımların ülkeye gelmesi amaçlanmıştır.

2.7.3. Zirve Dönemi (1992-1993)

Bu dönemde, yabancı yatırımı ülkeye getirme çalışmaları ile birlikte Şangay, ülkenin dünyaya açılan finans, ekonomi ve ticaret merkezi konumuna gelmiştir. Dönemin temel amacı yeni politikaları denemek ve Şangay'la birlikte ülke geneline başarılı yabancı yatırımlar çekmekti.¹³⁹

1992 yılından itibaren yabancı yatırımların gerçekleşmesi ile alakalı bürokratik engeller ve karar alma süreçleri daha da kolay bir hale getirilmiş ve ihracata dönük olarak yabancı sermayenin yerleşmesi, şirket kurması ve daha yüksek teknolojileri beraberinde getirmesi yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Ülkeye gelen yabancı yatırımların talepleri

¹³⁸ Çin Ulusal Halk Temsilcileri Kongresi, 12.4.1986; Kanunun Türkçe metni için bkz. İbrahim, KIYMA/İsmail KIYMA, *Çin Halk Cumhuriyeti Derlemeleri*, İstanbul 2012, 129-150.

¹³⁹ Financial Times, 1991; Financial Times Survey: China, April 24, 1991

ile birlikte hizmet sektörüyle ilgili yeni alt sektörler (bankacılık, sigortacılık vb. finans sektörü alt sektörler) de kurulmaya başlanmıştır. Piyasayı standart hale getirmeye yönelik olarak 1992 yılında yönetim tarafından “sosyalist piyasa ekonomisi”ne geçileceğinin duyurulmasını takiben Sendika Kanunu’na ait “Yönetmelik, Şirketler Kanunu ve Vergi Düzenlemeleri Kanunu” yürürlüğe girmiştir.

2.7.4. Uyum Dönemi (1994-2000)

Bu dönem genel itibariyle yabancı yatırımın ülkeye giriş yöntemlerinin değiştiği ve bunlara ilişkin düzenlemelerin olduğu ve DYY ile ilgili mevzuatın olgunlaştığı dönemdir. Yönetim ekonomik kalkınma hedefleri için DYY ile daha fazla ilgilenmeye başladı ve özellikle 1995’te Yabancı Yatırımcıların Anonim Şirket Kurmasına İlişkin Bazı Konular Hakkında Geçici Hükümler yayınlanarak yabancı yatırımcıları ülkeye farklı yöntemlerle de çekmeyi hedeflemiştir. Nitekim aynı yıl Yabancı Yatırımcıların Holding Şirket Kurmasına İlişkin Geçici Hükümler yayınlanarak yatırımcıların hakları, sorumlulukları belirtilmiş ve yatırımcılara Çin’de yapacakları yatırımlar hakkında daha fazla güvence sağlanmıştır.

Çin bu dönemde DYY ile ilgili yaptığı tüm çalışmalarla ekonomik büyümesinin ana kaynağını üretimde kökten kalkınma değil yeni yatırımlar (sadece yabancı yatırım değil Çin’in kendi tasarrufları ile yaptığı yatırımlar da söz konusu) olarak belirlediğini göstermiştir.

Yabancı yatırım mevzuatı ile ilgili 1995 yılında “Yabancı Yatırım Projelerinin Hüküm ve Şartları” çıkarılmıştır. Bu yönetmelik ile yabancı yatırımcılara özellikle farklı sanayi kollarında yatırım yapan şirketlere birtakım ayrıcalıklar tanınmış ve ülkeye gelen yabancı yatırımlar dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır. Yabancı yatırımların ülke için taşıdığı özelliğe göre yapılan bu sınıflandırmada teşvik edilen yabancı yatırımlar, altyapı yatırımları, az gelişmiş tarım kollarına yapılan yatırımlar ve ileri teknoloji sahibi piyasa talebini karşılamaya yönelik olarak ekipman üreten yatırımları kapsamakta iken iç talebi aşan ve nadir bulunan doğal kaynakların aranıp çıkarılmasına yönelik yapılan yatırımlar kısıtlı yatırım olarak kabul edilmiştir. Bunlar dışında ulusal güvenliği tehdit eden veya kamu yararını zedeleyebilecek yatırımlar ile askeri alanları tehdit eden

bölgelere kurulan ya da geniş ekili alanları kapsayan yatırımlar yasaklı yatırım olarak, bu nitelendirmeler dışında kalan yatırımlar ise izin verilen yatırımlar olarak belirlenmiştir.¹⁴⁰

2.7.5. Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyeliği Sonrası Dönemi (2001 ve Sonrası)

Çin 15 yıllık bir müzakere maratonundan sonra 11 Ekim 2001 tarihinde DTÖ'ye üye olmuştur. Üyelikle birlikte 2000'den 2002'ye kadar, DYY'lerle ilgili o güne kadar yapılmış olan tüm kanun ve diğer düzenlemelerde, DTÖ standartlarına uyum amacıyla değişiklik yapılmıştır. Çin yönetimi tarafından yabancı yatırımcı için getirilen en önemli avantaj yabancı sermaye ile kurulan şirketlerin ithalat-ihracat işlemlerini gerçekleştirebilmek için kamu aracısı kullanmadan bu operasyonları tek başlarına gerçekleştirebilmelerine izin verilmesi olmuştur.

Çin iç pazarının yabancı yatırımcılara tam olarak açılması, DTÖ'ye üyelik süreciyle olmuştur. Çin DTÖ'ye girebilmek amacıyla dış ticarete büyük ölçüde serbestlik getirmiş, ortalama gümrük vergisini yüzde 50'lerden yüzde 15'lere indirmişti. Ayrıca anlaşmayla belirlenen istisnalar dışında artık yabancı yatırımcılar için, yatırımların faaliyet alanı ve yeri konusunda kısıtlamalar, asgari ihracat tutarı, yerli katkı oranı, ülkeye teknoloji transferi gibi koşullar koyamayacaktır.¹⁴¹

DTÖ üyeliği sonrasında her ne kadar sınırlamalar çok azalmış olsa da, günümüzde yabancıların Çin'de herhangi bir sektöre istedikleri gibi yatırım yapması mümkün değil; bazı sektörler yabancı yatırımcılara bütünüyle kapalı olduğu gibi bazı sektörlerde ise yatırım Çinli firmalarla ortaklık kurma şartına bağlıdır. Bazı alanlarda da bu ortaklıklarda yabancı ortağın payının belli bir seviyeyi geçmemesi şartı söz konusudur. Bu kısıtlamalar birkaç yılda bir, Ticaret Bakanlığı ile Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu tarafından “Yabancı Yatırımlar Sanayi Yönlendirme Kataloğu” yayınlanarak duyurulmaktadır. Ekonomik serbestleşme çerçevesinde kısıtlamaların daha da azaltıldığı 2015 tarihli katalogta yatırımların teşvik edildiği 349 yatırım alanı listelenirken, koşula bağlı olan 38, tamamıyla yasak olan 36 yatırım alanı belirtilmiştir. Katalogta bunlar dışında, 50 alanda

¹⁴⁰ J. Yuan, *Foreign Direct Investment in China: A Study of the Four Largest Investors*. (Master Thesis), Dalhousie University, 2006, s.

¹⁴¹ Oktay, s.26.

yatırımın Çinli ortakla yapılması şartına bağlanırken bunların 15'inde Çinli ortağın payının yüzde 50 ve üzerinde olma şartı aranmıştır.¹⁴²

Çin'in DYY alanında göstermiş olduğu başarısı, hızlı bir şekilde gelişen ekonomik yapı ve teşviklerle birlikte farklı ülkelere yayılmış Çin nüfusu ve kültürü etkisi ile daha da artmıştır. Yoğun Çinli nüfusuna sahip ülkeler olan Hong Kong, Singapur ve Tayvan, Çin'e yapılan DYY miktarının yarısını karşılamaktadır. Dışa açılımın ilk yıllarında dil ve kapalı toplum gibi kültürel farklılıklar, yabancı yatırımcıların Çin'e gelmesini önemli nispette sınırlarken çevre ülkelerdeki vatandaşların Çin'e yatırım yapmasına kolaylık sağlamıştır.¹⁴³ 1979-1993 yılları arasında Hong Kong, Tayvan, Makao, Singapur ve Tayland gibi Çin'le yakın kültürdeki ülkelerin toplam DYY içerisindeki payları % 88,3 büyüklüğündedir. Bu durumun ortaya çıkmasında dil ve kültür etmeninin dışında Çinli sermaye sahiplerinin ülkedeki yatırım teşviklerinden ve Çin'in uyguladığı ihracatı teşvik amacıyla Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) ve yerli işletmelere ihracattan elde ettikleri kazançların bir kısmını yurtdışında tutma imkânından faydalanmak istemesi ile biriken bu sermayenin Hong Kong üzerinden tekrardan ülkeye yatırım olarak geri dönmesi etkili olmuştur.

Çin'in DYY politikasının önemli özelliklerinden birisi olan miktardan daha çok niteliğe odaklanması Çin'i bir adım öne taşımaktadır. Çin'de genellikle yüksek teknoloji ve katma değer sağlayabilecek DYY'ler teşvik edilmektedir. Bunlar dışında bir başka önemli politika, yabancı şirketlerin kar transferini engellemek maksadıyla yabancı şirketlere, karlarını Çin'de yeniden yatırım olarak değerlendirmeleri halinde ödedikleri kurumlar vergisinin yaklaşık yüzde 40'ını, yüksek teknoloji gerektiren belirli sektörlerde ihracat amaçlı olarak en az beş yıllık faaliyet göstermeleri durumunda ise tamamını geri alma imkânları verilmesidir.¹⁴⁴

Günümüzde Çin, DYY konusunda artık daha seçici davranmaya ve gelen yatırımların ülkenin ekonomik dönüşümünü hızlandıracak tıp, uzay ve alternatif enerji

¹⁴² Yabancı Yatırım Yönlendirme Hükümleri, <http://www.mofcom.gov.cn/aarticle/b/f/200207/20020700031063.html>, (E.T. 18.01.2020)

¹⁴³ Wanda Tseng, Zebregs, Harm, "Foreign Direct Investment in China: Some Lessons for Other Countries", *IMF Policy Discussion Paper*, PDP/02/3 2002, s.17.

¹⁴⁴ OECD, "Main Determinants and Impact of Foreign Direct Investment on China's Economy", *Working Papers* 2000/04, s.4.

gibi belirlenen sektörlerdeki teknolojik kapasitenin geliştirilmesine yönelik olmasını hedeflemektedir. Ayrıca 2008 sonrası dönemde yerli firmaların gelişimini hızlandırmak için vergi sistemindeki ikili yapıyı kaldırmış, yerli ve yabancı firmalara yüzde 25 ortak kurumlar vergisi uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴⁵

Çin, 1,433 milyarlık nüfusu ve hızlı bir şekilde artan kişi başına GSYH'la birlikte değerlendirildiğinde piyasa odaklı DYY'ler için cazip durumda iken aynı zamanda düşük birim emek maliyeti ve artan beşeri sermaye sayesinde ihracat odaklı DYY açısından da çekim merkezi olmuştur.

¹⁴⁵ Ning Zhang, *Foreign Direct Investment in China: Determinants and Impacts*, The University of Exeter, September 2011, s.23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEKİM MODELİ ÇERÇEVESİNDE ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İNCELENMESİ

Bu bölümde, önce DYY'lerin ekonomiye etkisini ve DYY belirleyicilerini ele alan çalışmaların özetine yer verilmiştir. Ardından, Çekim Modeli (Gravity Model) çerçevesinde doğrudan yabancı yatırımların Çin'e yapılan DYY'lere etkisi incelenmiştir. Analiz başlangıç yılı olarak 1998 yılının seçilmesinde, bu dönemde Doğu Asya Krizi sonucunda Çin de dâhil olmak üzere bölge ekonomilerinin büyük bir çöküş yaşamalarına rağmen toparlanıp güçlenebilmeleri ve yatırım yapmaya ve almaya devam edebilmeleri ve Çin istatistik kaynaklarında¹⁴⁶ 1998'den itibaren sağlıklı verilere erişilebilmesi etkili olmuştur.

3.1. LİTERATÜR ÖZETİ

Literatürde doğrudan yabancı yatırımların belirleyicileri ve ekonomiye etkileri üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

3.1.1. Uluslararası Ölçekte Yapılan Çalışmalar

Blomström, vd. (1994), gelişmiş ülkelerin 1960-1985 dönemi verileri ile panel veri analizini kullanarak yaptıkları çalışmada, gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırımların büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Balasubramayan, vd. (1996), çalışmalarında panel veri analizi yöntemiyle 1970-1985 dönemine ait 46 ülkenin verilerini ele alarak doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi genişletici etkisinin, ithal ikametinden daha çok ihracatı destekleyici politikaları izleyen, iyi eğitilmiş işgücüne sahip ülkelerde daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir.

Stone ve Jeon (1999) çalışmalarında, Asya-Pasifik ülkeleri için 1987-1993 verileri ve çekim modeli çerçevesinde, DYY belirleyicilerini incelemiştir. Çalışmada

¹⁴⁶ Çin Ulusal İstatistik Bürosu: <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/>

oluşturulan modelin bağımlı değişkeni DYY iken bağımsız değişkenleri, uzaklık, GSYH ve nüfustur. Yapılan analiz sonucunda, uzaklık ve nüfus ile DYY arasında negatif yönlü, GSYH ile DYY arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Lensink, Merrisey (2001), çalışmalarında nedensellik testi yöntemi ile 1975-1998 dönemimdeki gelişmekte olan ülkeler için, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışma sonucunda elde edilen veriler, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini ve yabancı yatırımlarda ortaya çıkan dalgalanmaların ekonomik büyümeyi artırdığı da tespit edilmiştir.

Carkovic ve Levine (2002), çalışmalarında panel veri analizi yöntemi ile 1960-1995 yılları arasında 72 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştırmış ve çalışma sonucunda hiç bir anlamlı etkiye ulaşamamışlardır. Bu çalışma, ilgili değişkenler arasında bir ilişki olmadığını ifade eden literatürdeki nadir çalışmalardandır.

Bengoa ve Sanchez-Rables (2003) çalışmalarında, 1970-1999 yılları için 18 Latin Amerika ülkesinin verilerine dayanarak, ekonomik özgürlük, doğrudan yabancı yatırım (DYY) ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi çekim modeli çerçevesinde incelemişlerdir. Ev sahibi ülkenin sahip olduğu ekonomik özgürlük seviyesinin ülkeye gelen DYY'lerin pozitif belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bunun dışında ekonomik özgürlükle ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi arasında pozitif korelasyona rastlanmıştır.

Kim ve Oh (2007) çalışmalarında, Doğu Asya ülkeleri (ASEAN üyeleri, Çin, Japonya ve Kore) için 1995-2004 yılları arasındaki dönemin verilerini kullanarak DYY belirleyicilerini çekim modeli çerçevesinde incelemişlerdir. Çalışmada oluşturulan modelde bağımlı değişken olarak DYY, bağımsız değişkenler ise GSYH, döviz kuru değişkenliği, dış açıklık, makroekonomik istikrarsızlık kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, GSYH, döviz kuru değişkenliği, dış açıklık bağımsız değişkenlerinin DYY'yi anlamlı ve pozitif şekilde etkilediğine, makroekonomik istikrarsızlığın ise DYY'ye etkisinin olmadığına ulaşılmıştır.

Sarkar (2007), doğrudan yabancı yatırımların az gelişmiş ülkelerde büyümeyi teşvik edip etmediğini incelediği çalışmasında, panel veri ve zaman serisi yöntemlerini kullanarak 1970-2002 dönemi için 51 az gelişmiş ülkeyi ele almıştır. Çalışmanın panel

veri analizi sonucunda sadece 11 görece zengin ve açık ekonomiye sahip ülkede, doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasında artan bir ilişkinin olduğu gözlemlenirken, zaman serisi analizinde ise sadece 3 ülke için, doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasında pozitif bir ilişkinin olduğuna ulaşılmıştır. Ancak genel olarak iki değişken arasında gelir düzeyi, açıklık (açık ekonomiye sahip olup olmama) gibi kriterlere bakılmaksızın uzun vadeli bir ilişkinin olmadığı belirtilmektedir.

Sridharan vd. (2009) çalışmalarında, ele aldıkları BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkeleri için ve 1990-2007 dönemi verileri ile Johansen eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli çerçevesinde konuyu ele almışlardır. Çalışmada Brezilya haricindeki diğer ülkelerde eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ulaşılmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme arasındaki ilişkinin kısa dönem için yapılan analizde, değişkenler arasında Brezilya, Rusya ve Güney Afrika'da çift yönlü nedensellik, Hindistan ve Çin'de ise tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Ağayev (2010), çalışmasında doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 25 geçiş ekonomisi için, 1995-2006 dönemi verileri ve panel eşbütünleşme ve panel nedensellik yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada elde edilen veriler, klasik teorideki gibi doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde de uzun dönemde de nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Subasat ve Bellos (2012), 18 Latin Amerika ülkesinde yönetimin DYY üzerindeki etkisini 1985-2008 yılları arasındaki veriler ve çekim modeli çerçevesinde analiz ettikleri çalışmalarında bağımlı değişken olarak DYY, bağımsız değişkenler olarak ise GSYH, yolsuzluk, yönetim ve uzaklık değişkenleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, DYY ile GSYH arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu; yolsuzluk, kötü yönetim politikaları ve uzaklık ile negatif yönlü olduğu gözlemlenmiştir.

Arık vd. (2013) çalışmasında, 1990-2011 dönemi verileri ile yükselen ekonomilerden Çin, Brezilya, Hindistan, Rusya, Meksika, Endonezya ve Türkiye için ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar ilişkisini ele almışlardır. Çalışmada yöntem olarak, panel veri analizi yöntemi kullanılmış ve ekonomik büyüme ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında pozitif bir ilişki saptanmasının yanısıra istihdamı artıran doğrudan yabancı yatırımların dış ticaret açığını da düşürdüğü de tespit edilmiştir. Ayrıca

piyasa büyüklüğü, ekonomik istikrar ve dış ticaret açığının da doğrudan yabancı yatırımları etkilediği bu yüzden ülkeler arasında farklılıkların olduğu bunun da yine ekonomik büyümeyi etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Melnyk vd. (2014) çalışmalarında 1975-2000 dönemi verilerini kullanarak komünizm sonrası geçiş ekonomilerinde (62 ülke) doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisini incelerken, neoklasik büyüme teori modelini ve panel veri analizi yöntemini kullanmıştır. Çalışma sonucunda bu ülkelerdeki doğrudan yabancı yatırımların büyümeye önemli bir etkisinin olduğu tespit edilmiş ayrıca bu ülkelere politika önerileri sunulmuştur.

Kahouli ve Maktouf (2015) çalışmalarında, 14 AB üyesi ülke yanında NAFTA ve ASEAN üyesi ülkelerde DYY belirleyicileri ve ekonomik krizle DYY arasındaki ilişki 1990-2011 verileri kullanılarak çekim modeli çerçevesinde test etmişlerdir. Çalışmada oluşturulan modelde bağımlı değişken DYY, bağımsız değişkenler ise GSYH, uzaklık, enflasyon oranı, ekonomik kriz, ortak dil, ekonomik entegrasyon, ortak sınır ve ticaret oranı olarak seçilmiştir. Çalışma sonucunda, GSYH, ortak sınır, ortak dil ve ticaret oranının DYY'yi pozitif olarak ve yüksek enflasyon oranı, uzaklık ve ekonomik entegrasyonun ise DYY'yi negatif olarak etkilediğine ulaşılmıştır. Ekonomik krizlerin ise DYY üzerinde etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Mariev vd. (2016) çekim modeli çerçevesinde, Rusya'nın DYY çekme konusunda başarılı olup olmadığını gelişmiş, az gelişmiş ve Asya ülkelerinden seçilen 44 ülke ile karşılaştırdıkları çalışmalarında, bağımlı değişken DYY, bağımsız değişkenler olarak da GSYH, ortak dil, ortak sınır, uzaklık, ücret maliyeti ve bölgesel ekonomik anlaşmaları seçerek model oluşturmuşlardır. Çalışmanın sonucunda, GSYH, bölgesel ekonomik anlaşmalar, ortak dil, ortak sınır gibi değişkenlerin DYY'yi pozitif etkilediğine, ücret maliyetlerinin ve ülkeler arası mesafenin negatif etkilediğine ulaşılmıştır.

3.1.2. Çin Ölçeğinde Yapılan Çalışmalar

Wei (1996) çalışmasında, 1987-1990 döneminde Çin'deki 434 şehrin verilerini kullanarak, doğrudan yabancı yatırımların Çin ekonomisine etkilerini ele almıştır. Çin'in yanı sıra ABD, Japonya, Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya'nın da ilgili yıllardaki verileriyle de karşılaştırma yaparak doğrudan yabancı yatırımların Çin ekonomisine ve

ekonomik büyümeye olumlu etkisinin diğer ülkelere nazaran daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Chai vd. (2000) çalışmalarında, Çin ve diğer gelişmiş ülkeler için 1970-2000 dönemindeki doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye ve endüstrinin gelişimine etkilerini incelemektedir. Zaman serisi ve kao panel veri analizi yöntemlerini kullanan çalışmanın bulguları doğrudan yabancı yatırımların özellikle sanayileşme sonraki aşamada ekonomik büyümeye önemli bir etken haline geldiğini, ekonomik kalkınmada motor güç olduğunu göstermektedir. Zaman serisi ve panel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların özellikle sanayileşme sonrası aşamada ekonomik büyümede önemli bir etken haline geldiği ve ekonomik kalkınmada motor güç olduğunu göstermektedir.

Cheng ve Kwan (2000) çalışmalarında, Çin'deki 29 bölgede DYY belirleyicilerini Dinamik Panel Regresyonu ve 1985-1995 verileri ile incelemişlerdir. Çalışmada DYY bağımlı değişken olarak, altyapı, pazar büyüklüğü, ücret maliyeti, eğitim ve tercihli politikalar ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, DYY girişleri ile altyapı, bölgesel pazar büyüklüğü ve tercihli politikalar arasında pozitif, ücret maliyeti ile ise negatif bir etkileşim olduğuna ulaşılmıştır. Eğitimin ise DYY üzerinde etkisinin olmadığı da ayrıca tespit edilmiştir.

Graham ve Wada (2001), çalışmalarında 1996-1999 yılları arasında karşılaştırmalı bir analiz izleyerek Japonya'dan, ABD'den ve Avrupa'dan Çin'e doğru yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomiye ve ekonomik büyümeye etkisi ele alınmıştır. Elde edilen veriler sonucunda değişkenler arasında olumlu bir etkileşimin olduğuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışmanın sonunda Çin'e konuyla ilgili politika önerilerine de yer verilmiştir.

Zhang (2005) çalışmasında, 1992-2004 yılları arasında panel veri analizi yöntemi ile Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomiye etkisi ele almıştır. Çalışma sonucunda, doğrudan yabancı yatırımlar arttıkça ekonomik büyümenin de arttığı özellikle Çin'in kıyı kesimlerinde iç bölgelere nazaran bu etkileşimin daha çok gözlemlendiği belirtilmiştir.

Yao (2006), çalışmasında büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracat arasındaki ilişki, Çin'in 1978-2000 yıllarındaki verileri ile incelemiştir. Panel veri analizi yöntemi kullanılan çalışmada, uzun bir süre boyunca yüksek ekonomik büyüme elde eden

Çin'in bu başarısına alternatif bir açıklama yapılmaktadır. Pedroni'nin eşbütünleşme ve Arrelano ve Bond'un dinamik panel veri tahmini tekniği ile dönüştürülen veriler Çin ekonomisinde büyüme ile hem ihracat hem de doğrudan yabancı yatırımlar arasında güçlü ve olumlu bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Ayrıca yine elde edilen sonuçlara göre Çin'in her iki olguya dayalı politikasının diğer gelişmekte ve geçiş ekonomileri için yararlı olacaktır.

Das (2007), çalışmasında Çin'deki 1978-2005 dönemi için doğrudan yabancı yatırımların, Asya ekonomilerine ve Çin'deki ekonomik büyümeye etkileri de incelenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre, doğrudan yabancı yatırımların Çin'in reform ve büyüme stratejisinin hayati bir unsuru olduğuna ve yabancı yatırım yapılan işletmelerin Çin'in büyüme ve küreselleşme çabalarında önemli bir rol oynadığına ulaşılmaktadır. Komşu Asya ekonomileri de yapılan bu doğrudan yabancı yatırım akışından etkilenecek büyüme oranlarında artış göstermektedir. Fakat çalışmada değinilen bir diğer önemli konu, aslında dünya ekonomisinde önemli bir role sahip olan Asya'nın ikinci büyük ekonomisi olan Çin'in ekonomisinin büyüklüğüne ve performansına göre uyumsuz bir oranda doğrudan yabancı yatırım aldığıdır.

Paolino (2009), çalışmasında Çin'deki 1977-2007 dönemleri arasında doğrudan yabancı yatırımlar, yurt içi yatırımlar, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki En Küçük Kareler yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda yurt içi yatırımlar ve ekonomik büyüme arttıkça ülkeye giren doğrudan yabancı sermayenin arttığı görülmektedir. Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırım miktarını en fazla etkileyen insani gelişme değişkeni okuryazarlık oranı olduğu ve bu oranın artışı ile doğrudan yabancı yatırımların daha çok arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Adi ve Adimani (2014), çalışmasında Çin'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 1995-2010 dönemi baz alınarak ele alınmıştır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının sektörler (birinci sektör tarım, ikinci sektör üretim ve üçüncü sektör hizmet) üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Granger nedensellik analizi sonucunda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ilk sektörde ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığı görülmüştür. İkinci sektörde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye, ekonomik büyümenin de doğrudan

yabancı sermaye yatırımlarında artışa neden olurken; üçüncü sektörde, ekonomik büyüme doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına pozitif etkilemektedir.

Bayar (2014), çalışmasında 1982-2012 yıllarındaki Asya ekonomilerine yapılan doğrudan yabancı sermaye girişleri, yurt içi yatırım, yurt içi tasarruf ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmış ve ilgili bağımsız değişkenlerin uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Rezac (2014), çalışmasında 1995-2011 döneminde Çin'e yatırım yapan 189 ülkenin verileri ile doğrudan yabancı yatırım belirleyicilerini çekim modeli çerçevesinde ele almıştır. Bağımlı değişken olarak DYY, bağımsız değişken olarak ise özellikle Çin'in kurumsal yapısı, kültürel bağlar, vergi politikası, yatırım kısıtlamaları ve teşvikleri, hakların korunması gibi değişkenler belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, bağımsız değişkenlerin Çin'deki DYY'ler üzerinde pozitif yönde etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Şahin (2015), çalışmasında 1982-2013 yılları arasındaki Çin'e yapılan doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi incelenirken bağımlı değişken olarak doğrudan yabancı sermaye girişleri, bağımsız değişken olarak da KBGYH, mal ticareti, sermaye birikimi ve yüksek öğretimde okullaşma oranı alınmıştır. Çalışma sonucunda bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında, kısa dönemde ilişki olduğu saptanmıştır. Uzun dönemde ise değişkenler arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3.2. ÇEKİM MODELİNİN ÇİN'DEKİ DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM BELİRLEYİCİLERİNE UYGULANMASI

Bu bölümde; Çekim Modeli kavramı, Çin'deki Doğrudan Yabancı Yatırım belirleyicilerin bu model çerçevesinde incelenmiş, modelin değişkenleri, yöntemi ve model sonucunda ulaşılan ampirik bulgular ile bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

3.2.1. Çekim Modeli Kavramı ve Doğrudan Yabancı Yatırım Akışı Analizi

17.YY'da Isaac Newton tarafından geliştirilen Çekim Modeli Teorisi'ne göre, iki kütle arasındaki çekim kuvveti; iki kütlenin büyüklükleriyle doğru, aralarındaki

mesafenin karesiyle ters orantılıdır. Çekim kuvveti şiddeti aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanabilir.¹⁴⁷

$$F_{ij} = c * \frac{M_i * M_j}{R_{ij}^2} \quad (3.1)$$

Formülde:

$F_{i,j}$: İki kütle arasındaki çekim kuvvetinin büyüklüğü,

c : Evrensel çekim sabiti $6,67 \times 10^{-11} \text{ Nm}^2\text{kg}^2$

M_i ve M_j : Birinci ve ikinci kütlelerin büyüklüğü,

R_{ij}^2 : İki kütle arasındaki mesafeyi,

i : Birinci birim kütleyi,

j : İkinci birim kütleyi ifade etmektedir.

Bu teoremin temel varsayımı; iki kütle arasında oluşan çekim kuvveti, iki cismin kütleleri arttıkça artarken aralarındaki fiziksel mesafe arttıkça azalır şeklindedir. Fizikte bu haliyle kullanılan yerçekimi modeli, iktisatta ilk kez 1962 yılında Tinbergen tarafından ülkelerin ikili ticaret potansiyellerini hesaplamak amacıyla kullanılmıştır. İktisata uyarlanan çekim modelinde Tinbergen, kütlenin yerine GSYH büyüklüğü kullanılarak iki ülke arasındaki mesafe üzerinden ülkelerin ticaret hacmi potansiyeli hesaplanmaya çalışmıştır. Bu haliyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi; ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru orantılı, ülkeler arasındaki fiziki uzaklık ile ise ters orantılıdır.¹⁴⁸ Modelin iktisata uygulanmış halinin denklemi ise;

$$X_{ij} = c * \frac{GDP_i * GDP_j}{D_{ij}} \quad (3.2)$$

X_{ij} : İhracatçı i ülkesinden ve İthalatçı j ülkesine potansiyel ihracat hacmi,

GDP_i ve GDP_j : i ve j ülkelerinin sahip olduğu GSYH'nı,

D_{ij} : a ve b ülkelerinin merkezleri arasındaki mesafeyi,

c : sabit katsayıyı,

ifade eder.

¹⁴⁷ Hazewinkel, *Çekim Modeli Teorisi*, https://www.encyclopediaofmath.org/index.php/Gravitation_theory_of, Erişim Tarihi: 12.12.2019.

¹⁴⁸ Alan, V. Deardorff, Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World, Working Paper 5377, *NBER Working Paper Series*, National Bureau of Economic Research, December 1995.

Denklemin her iki tarafının logaritması alındığında aşağıdaki gibi bir denklem elde edilir ki bu standart denklem halidir.

$$\log(X_{ij}) + \log(GDP_i) + \log(GDP_j) - \log(D_{ij})$$

Zamanla modeldeki değişkenlere ek olarak kültürel, coğrafi, tarihi ve ekonomik sebeplerle ülkeler arasındaki ticareti etkileyen farklı faktörler de eklenmiştir. Bu şekilde yeni değişkenler eklenerek elde edilen modellere genişletilmiş modeller denir. Bu modellerde genelde kullanılan değişkenler, ülkeler arası reel kur endeksi ve nüfus gibi makro değişkenler ve iki ülkenin ortak dil kullanımları, geçmişte aynı ülkenin parçaları olma durumları, komşuluk durumları ve serbest ticaret anlaşmalarına taraf olma durumlarını gösteren kukla değişkenler yer almaktadır.¹⁴⁹

Tinbergen (1962)'in geliştirdiği temel modele eklemeler yapan iktisatçılar arasında Linneman, Aitken, Deardorff gibi isimlerin yanı sıra Brainard modeli, doğrudan yabancı yatırımlar üzerine uygulayan ilk yazardır. İlgili modelin denkleminde ise;

$$F_{ij} = \frac{M_i M_j}{D_{ij}} \quad (3.3)$$

F_{ij} : j ülkesinden i ülkesine doğrudan yabancı yatırım akışını,

M_i ve M_j : ülkelerin ekonomik büyüklüğünü (GYSH),

D_{ij} : Ülkeler arasındaki mesafeyi,

ifade eder.

Çekim modeli, genellikle kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye gelen ticaret akışlarını incelemek için kullanılmaktadır. DYY akışlarını incelemek için de kullanılan model, DYY akışlarını ve ikili ticareti tahmin edebilme konusunda güçlü bir modeldir. İlk ve en basit haliyle model ticareti ölçme amacıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra modele yapılan eklemelerle DYY potansiyeli de tahmin edilebilir ve yine farklı değişkenler eklenerek model genişletilebilir, bu değişkenlerin DYY'lere etkisi incelenebilir.¹⁵⁰

Genişletilmiş çekim modeli, temel çekim modelindeki değişkenlerin genişletilmiş şeklidir. Di Mauro'nun geliştirdiği çekim modelinin denkleminde;

¹⁴⁹ Sezai, Ata, *Türkiye'nin İhracat Potansiyeli : Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme*, (Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı Ankara 2010, s.22.

¹⁵⁰ Turan, Subasat, Sotirios Bellos, Governance and Foreign Direct Investment in Latin America: A Panel Gravity Model Approach, *Latin American Journal of Economics*, Sayı 50, 2013, 107-131, s.116.

$$FDI_{ij} = \beta_0 (Y_{i,t})^{\beta_1} (Y_t)^{\beta_2} (N_{i,t})^{\beta_3} (N_t)^{\beta_4} (D_{ij})^{\beta_5} \quad (3.4)$$

FDI_{ij} : Kaynak ülkeden ev sahibi ülkeye gelen DYY'leri,

$Y_{i,t}$: Kaynak ülkenin GSYH'sini,

Y_t : Ev sahibi ülkenin GSYH'sini,

$N_{i,t}$: Kaynak ülkenin toplam nüfusunu,

$N_{j,t}$: Ev sahibi ülkenin toplam nüfusunu,

D_{ij} : Kaynak ülke ile ev sahibi ülke başkentlerinin birbirine olan mesafesini,

temsil eder.

3.4 no'lu denklem baz alınarak ve temel değişkenler yanında literatürde de yer verilen diğer değişkenler de eklenerek geliştirilen 3.5 no'lu denklem ile model genişletilmiştir.

Bu durumda kaynak ülke ve ev sahibi ülke olan Çin arasındaki DYY akışını gösteren denklem şu şekildedir

$$\begin{aligned} DYY_{kay,\text{çin}} &= \beta_0 (KBGSYH_{kay})^{\beta_1} (KBGSYH_{\text{çin}})^{\beta_2} (MESAFE_{kay,\text{çin}})^{\beta_3} (REEL KUR_{\text{çin}})^{\beta_4} \\ &\quad (STA_{\text{çin}})^{\beta_5} (FIN \text{ ÖZ}_{\text{çin}})^{\beta_6} (KOMŞULUK_{\text{çin}})^{\beta_7} (ORTAK DİL_{\text{çin}})^{\beta_8} u_{kay,\text{çin}} \end{aligned} \quad (3.5)$$

Bu denklem logaritma şeklinde sunulmuştur. Çalışmada uygulanan çekim denkleminin bağımlı değişkeni Çin'e yapılan DYY'ler olarak belirlenmiştir. Açıklayıcı değişkenler olarak da Çin'in ve kaynak ülkelerin Kişi Başı GSYH (KBGSYH)'leri, kaynak ülkelerin başkentlerinin Pekin'e olan coğrafi uzaklıkları ve son olarak Serbest Ticaret Anlaşması yapma kukla değişkeni belirlenmiş, daha sonra denklem genişletilerek 4 nolu denklem elde edilmiştir. Denkleme bağımsız değişken olarak ise Çin'in ekonomik özgürlük endeksi eklenerek 3.5 nolu denklem elde edilmiştir.

Modelde kullanılacak temel çekim denklemi log-doğrusal biçimde 3.6 nolu denklemde gösterilmektedir.

$$\ln DYY_{kay,\text{çin},t} = \beta_0 + \beta_1 \ln KBGSYH_{kay,t} + \beta_2 \ln KBGSYH_{\text{çin},t} + \beta_3 \ln MESAFE_{kay,\text{çin},t} + \beta_4 \ln REEL KUR_{\text{çin},t} + \beta_5 \ln STA_{\text{çin},t} + \beta_6 \ln FİNOZGURLUK_{\text{çin}} + \beta_7 \ln KOMŞULUK_{\text{çin},t} + \beta_8 \ln ORTAK DİL_{\text{çin},t} + u_{kay,\text{çin},t} \quad (3.6)$$

Çalışmanın amacı, Çin'deki DYY'lerin belirleyicilerinin çekim modeli çerçevesinde analiz edilmesidir. Bu bağlamda, Natioanal Bureau of Statistics of China (NBSC) verilerinden faydalanarak Çin'e yapılan DYY miktarı bağımlı değişken olarak belirlenmiştir. NBSC'de Çin'e gelen DYY'lere ilişkin veriler 1998-2017 yıllarını kapsadığından sadece bu dönem baz alınarak analiz yapılmıştır. Söz konusu dönemde kesintisiz her yıl Çin'e doğrudan yabancı yatırım yapan 43 ülkenin olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkeler gruplandırılarak Tablo 3.1.'de gösterilmiştir.

Çalışmada DYY'ler milyon dolar cinsinden alınmış, daha sonra ABD TÜFE'sine bölünüp, 100 ile çarpılarak reel hale getirilmiştir. Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerin açıklamaları ise aşağıdaki gibidir:

$\ln KBGSYH_{KAY}$: Kaynak ülkenin kişi başına düşen GSYH'nın doğal logaritmasıdır. Kaynak ülkenin ekonomik açıdan büyüklüğünü gösteren KBGSYH o ülkenin, ev sahibi ülkeye gerçekleştireceği DYY'leri artmasını sağlamaktadır. Çünkü küçük piyasaya sahip ülkelere nispeten daha büyük piyasaya sahip ülkelerde yurtdışına yatırım yapan firma sayısı çoktur. Nitekim ilgili ülkedeki tasarrufların fazla oluşu daha fazla yatırım kaynağının oluşmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla kaynak ülkenin kişi başına düşen GSYH ile DYY arasında pozitif ilişki olduğu kabul edilmektedir.¹⁵¹

$\ln KBGSYH_{\text{çin}}$: Ev sahibi ülkenin kişi başına düşen GSYH'nın doğal logaritmasıdır. Ev sahibi ülkenin ekonomik büyüklüğünü gösteren kişi başına düşen GSYH'sı, ev sahibi ülkedeki ekonomik istikrarın ve iç pazar potansiyelini gösterir. Dolayısıyla yabancı yatırımcıların ev sahibi ülkenin GSYH'na bakarak yatırım kararı verdikleri söylenebilir. Bunun dışında, eğer yatırımcı maliyet avantajı amacıyla yatırım yapacaksa, niteliksiz- ucuz işgücü ve doğal kaynak bakımından zenginliği sebebiyle gelişmekte olan ülkeleri tercih edecektir. Dolayısıyla böyle bir durumda düşük GSYH,

¹⁵¹ Oleg, Mariyev, "Igor Dropkin, Kristina Chukavina", *Is Russia Successful in Attracting Foreign Direct Investment ? Evidence Based on Gravity Model Estimation, Review of Economic Perspective*, 16(3), 2016, 245-267.

daha çok DYY çekecektir. Fakat eğer yatırımcının amacı, yeni pazarlara girme ise ev sahibi ülkenin GSYH'nın yüksek oluşuna göre tercihini yapacaktır. Çünkü GSYH'sı yüksek olan gelişmiş ülkelerde DYY'ler yaygındır ve bu ülkelerin pazarları da büyüktür. Bu sebeple de daha fazla kar elde etmek isteyen yabancı yatırımcılar, bu ülkelere yatırımı daha çok tercih etmektedir. Dolayısıyla bu değişkenin pozitif (+) veya negatif (-) işaretli olması beklenmektedir.

ln MESAFE_{kay,çin,t} : Çalışmada mesafe değişkeni, Çin'in başkenti Pekin ile Çin'e DYY yapan kaynak ülkelerin başkentleri arasındaki kuş uçuşu mesafe km cinsinden ele alınmıştır. Mesafe, taşıma maliyetlerini gösterebilmek için çekim modelinde yer almaktadır. Mesafelerin artması taşıma maliyetlerini artırması yanında ülkeler arasındaki dil ve kültür farklılıklarını da ortaya çıkaracağı için DYY'leri negatif olarak etkileyebilmektedir. Fakat bunun yanında mesafenin artması DYY'lerin artmasını sağlayabilmektedir. Öyle ki şirketler taşıma maliyetlerine katlanmak yerine hedef ülkede yatırım yaparak müşterilerine kalite ve teknik servis açısından daha iyi hizmet verebilme veya hedef ülkedeki bir firmaya ürün bilgisini vermemeyi ve kalitesinin bozulmaması sebebiyle hedef ülkede yatırım yapmayı tercih edebilmektedir. Bu sebeplerden dolayı mesafe ile DYY arasındaki ilişki, pozitif (+) veya negatif (-) yönde olabilmektedir.

ln REELKUR_{çin} : Çalışmada, Çin'in 2010 bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi kullanılmıştır. Endeksteki artış Yuan'ın değer kazanması, azalış ise Yuan'ın değer kaybetmesi anlamına gelmektedir. Ev sahibi ülkenin ulusal para biriminin değerlendirilmesi, o ülkedeki tüketicilerin satın alma gücünü artıracığından DYY girişlerini artırabilmektedir.¹⁵²Bu durumun geçerli olması halinde, değişkenin katsayısının pozitif (+) işaretli olması beklenmektedir. Diğer yandan, döviz kuru yatırımcı şirketlerin hem refah hem de işgücü maliyetini etkileyeceğinden, ulusal para biriminin değer kaybetmesi yatırımcı şirketlerin refahını artırabilir, yabancıların ev sahibi ülke mallarına yönelik taleplerini yükseltebilir ve ev sahibi ülkede işgücü maliyetinin daha düşük olmasını sağlayarak o ülkede DYY girişlerini artırabilir. Bu durum geçerli olursa da, değişkenin katsayısının negatif (-) işaretli olması beklenmektedir. Dolayısıyla reel efektif döviz kurunun DYY üzerindeki etkisini belirlemek zordur ve etkisi belirsizdir.

¹⁵² Arık vd., s.104.

$ln F_{INOZGURLUK}$ _{ÇİN}: Çalışmada kullanılan finansal özgürlük endeksi ekonomik özgürlük göstergesi olarak ele alınmaktadır. Finans Özgürlük tanım itibari ile, ülkedeki bankacılık sisteminin etkinliğini ölçmeyi, bunun yanında da finansal sektörde hükümet kontrol ve müdahalelerinden bağımsızlığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Finansal özgürlük endeksi skoru hesaplanırken şu parametreler dikkate alınmaktadır:

- Finansal hizmetlerde hükümet düzenlemelerinin kapsamı
- Doğrudan ya da dolaylı mülkiyet yoluyla devletin banka ve diğer finansal kurumlara müdahalesi - Finansal piyasalar ve sermaye piyasalarının boyutu
- Kredi dağıtımında hükümetin etkisi
- Yabancı rekabete açıklık
- Bu parametrelerle ekonominin genelindeki finansal özgürlüğün düzeyi tespit edilmekte ve 0-100 arasında değer almaktadır. Endeks değeri arttıkça ekonomik özgürlük artmaktadır. Ekonomik özgürlük artışı ise ekonomik büyümeye hız kazandıran bir unsur olması yanında ilgili ev sahibi ülkeye güveni artırarak geleceğe yönelik planların artmasını sağlamaktadır. Fakat eğer ülkede ekonomik özgürlükler ile birlikte artan rekabet ortamından rahatsız olan baskı grupları varsa, ekonomik özgürlüğün varlığı bu baskı gruplarının ülkenin politikaları üzerindeki etkisi nispetinde DYY akışını olumsuz etkileyecektir. Dolayısıyla bu değişkenin pozitif (+) veya negatif (-) işaretli olabileceği düşünülmektedir.

STA_{ÇİN} : Serbest Ticaret Anlaşması, ülkeler arasındaki ticareti engelleyen veya kısıtlayan tarife, kota gibi uygulamaların etkisiz hale gelmesi ülkeler arasındaki ticareti artırmak amacıyla imzalanmaktadır. Bu anlaşmalar sayesinde ayrıca sermayenin mobilitesi sağlanmakta ve ev sahibi ülkelere yabancı yatırımların daha kolay bir şekilde gelebilmesini sağlamaktadır. Anlaşmaya taraf olan ülkeler arasındaki yatırım faaliyetlerini teşvik eden bu tür uygulamalar DYY girişlerini pozitif olarak etkileyecektir.¹⁵³ Çin ile kaynak ülke arasında serbest ticaret anlaşması varsa “1” yoksa “0” değerini alan değişkene ait katsayı işaretinin pozitif (+) olması beklenmektedir.

¹⁵³ Buket, Çetin, *Türkiye'nin Ortadoğu Ve Kuzey Afrika Bölgesine İhracatını Etkileyen İç Ve Dış Dinamikler: Çekim Modeli Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, 126.

KOMŞULUK_{ÇİN} : Çalışmada ev sahibi ülke ile kaynak ülke arasında, sınır varsa “1” yoksa “0” değerini alan komşuluk değişkenin pozitif (+) değer alması beklenmektedir. Genel itibari ile eğer kaynak ülke ev sahibine komşu bir ülke ise yatırımın maliyetlerinin azalacağı bunun dışında kültürlerin benzeşmesi de yatırımın karlılık oranını artıracığı beklenmektedir. Bunun dışında uluslararası ticarete yapılan çalışmalarda komşuluğun ticaret üzerindeki etkisinin yatırımlar üzerinde ortaya çıkardığı etkiden daha fazla olduğu gözlenmektedir. Hatta herhangi bir birliğe üye olmak komşuluğun modeldeki katsayısını azaltan bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim OECD üyesi ya da AB üyesi ülkelerin birbirleriyle yatırım ilişkilerinde komşuluğun çok önem arz etmediği görülmektedir. Dolayısıyla ülke birliklerinde DYY’ler için uzaklık önemli bir faktör iken, ortak sınırın önemli bir faktör olmadığı da görülebilmektedir.

ORTAKDİL_{ÇİN}: Ortak dil, çekim modelinde kullanılan diğer bir önemli değişkendir. Aynı dilin konuşulması, hem uluslararası ticaret akımlarında hem de DYY akımlarında önemli bir belirleyici role sahiptir. Ortak dil, bilgi ve iletişim maliyetlerini azaltma bakımından yatırımları etkileyen bir faktördür. Uluslararası ticarete mevzuatın açık ve net olması ve uygulama, taşıma güvenliği ve rekabet konularında uluslararası alanda geniş düzenlemeler bulunması sebebiyle ortak dilin etkisinin daha düşük olması beklenir. Fakat yabancı yatırımların uzun vadeli bir özelliğinin olması ve bu nedenle ülkeler arasında iletişim ve denetim maliyetlerinin önemini fazla olması dolayısıyla DYY akımlarında ortak dil etkisinin daha yüksek olması beklenmektedir. Eğer kaynak ülke, Çince konuşuyorsa ‘1’, konuşmuyorsa ‘0’ değerini alan değişkenin pozitif (+) olması beklenmektedir.

Değişkenlere ait açıklamalar ve veri kaynakları, Tablo 3.1. ve Tablo 3.2.’de özetlenmiştir.

Tablo 3.1. Modele Dahil Edilen Ülkelerin (1998-2017 Döneminde Kesintisiz Çin'e Yatırım Yapan Ülkeler) Gruplar Halinde Gösterimi

Afrika Kıtası Ülkeleri	Amerika Kıtası Ülkeleri	Asya Kıtası Ülkeleri	Avrupa Kıtası Ülkeleri	Okyanusya Kıtası Ülkeleri
Güney Afrika	ABD	Güney Kore (k)	Almanya	Avusturalya
Mauritius	Brezilya	Hindistan (k)	Avusturya	Endonezya
Nijerya	Kanada	Hong Kong (d, k)	Birleşik Krallık	Filipinler
	Meksika	Japonya (k)	Belçika	Samoa
	Şili	Macao (d, k)	Danimarka	Yeni Zellanda
	Panama	Malezya (d, k)	Fransa	
		Pakistan (k)	Hollanda	
		Rusya (k)	İspanya	
		Singapur (d)	İsveç	
		Suudi Arabistan	İsviçre	
		Tayland	İtalya	
			Lüksemburg	
			Macaristan	
			Norveç	
			Polonya	
			Portekiz	
			Türkiye	
			Ukrayna	

Kaynak : Yazar tarafından oluşturuldu. d: ortak dili konuşmayı k: komşuluğu temsil etmektedir.

Tablo 3.2. Modelde Kullanılan Değişkenler ve Açıklamaları

Değişkenin Adı	Tanımı	Veri Kaynağı	Beklenen İşaret
Bağımlı Değişken			
$\ln DYY_{\text{ÇİN}}$	Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Çin'e gelen doğrudan yabancı yatırımlar(Milyon \$) ABD TÜFE'sine bölünüp 100 ile çarpılarak reelleştirildikten sonra logaritması alınmıştır.	Natioanal Bureau of Statics of China, http://www.stats.gov.cn/english	
Bağımsız Değişkenler			
$\ln KBGSYH_{\text{KAY}}$	Kaynak ülkenin kişi başına düşen Gayrisafi yurtiçi hasılası (Sabit 2010 ABD \$)	Dünya Bankası	+
$\ln KBGSYH_{\text{ÇİN}}$	Çin'in kişi başına düşen Gayrisafi yurtiçi hasılası (Sabit 2010 ABD \$)	Dünya Bankası	+
$\ln MESAFE_{\text{KAY,ÇİN}}$	Pekin ve kaynak ülkelerin başkentleri arasındaki kuş uçuşu mesafe (km)	http://www.mesafesorgulama.com/	+/-
$\ln REELKUR_{\text{ÇİN}}$	Çin'in 2010 bazlı Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi	Dünya Bankası	-
$\ln FİNOZGURLUK_{\text{ÇİN}}$	Çin'in Finansal özgürlük endeksi: "0" ile "100" arasında değer almakta olup, endeks değeri arttıkça söz konusu ülkede ekonomik özgürlük artmaktadır.	Heritage Foundation	+/-
$STA_{\text{ÇİN}}$	Çin ile kaynak ülke arasında bir serbest ticaret anlaşması bulunuyorsa "1", aksi halde "0" değerini alan kukla değişken	Yazar tarafından oluşturuldu	+/-
$KOMŞULUK_{\text{ÇİN}}$	Çin ile kaynak ülke arasında komşuluk, sınır bulunuyorsa "1" aksi halde "0" değerini alan kukla değişken	Yazar tarafından oluşturuldu	+/-
$ORTAKDİL_{\text{ÇİN}}$	Çin ile kaynak ülke arasında ortak dil konuşuluyorsa "1" aksi halde "0" değerini alan kukla değişken	Yazar tarafından oluşturuldu.	+

3.2.2. Yöntem

Çalışmada, son yıllarda ekonomide sosyal bilimlerde ve davranış bilimlerinde yaygın bir şekilde kullanılan uzunlamasına (longitudinal) veri analizi yöntemi olan panel

veri analizinden yararlanılmıştır. Panel veri setlerini elde etmek için birçok yatay kesit gözleminin zaman serileri kullanarak bir araya getirilir. Panel veri bireyler, firmalar, ülkeler, şehirler ve hane halkları gibi birimlere ait yatay kesit verilerinin zaman dilimleri içinde ölçülen (yıllık, üç aylık, günlük, vb.) gözlemlerinden oluşan veriler şeklinde ifade edilebilir.¹⁵⁴ Hildreth (1950), Kuh (1959), Grunfeld ve Griliches (1960) panel veri analizini ilk kullanan yazarlardır.¹⁵⁵

Panel veri analizinde basit bir regresyon modeli şu şekilde tahmin edilebilir;

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \beta X_{i,t} + u_{i,t}$$

Regresyon denkleminde t (t=1,2,...,T) her bir zaman aralığını, i (i=1,2,...,N) yatay kesitleri ifade etmektedir. Panel veri analizinde, verilerin zaman boyutuna yatay kesit boyutunun da eklenmesi, birim kök testlerinin gücünü artırmaktadır. Makro iktisadi analizlerde sorunlara getirilen değişik çözüm önerileri, yeni panel birim kök testlerinin geliştirilmesini sağlamıştır.

Panel veri setinin, model açıklamadan daha sağlam sonuçlar vermesi bakımından avantajlı olduğu varsayılmaktadır ve bu avantajlar aşağıdaki gibi özetlenebilir :¹⁵⁶

- Panel veri yönteminde kesit ve zaman serisi gözlemleri birlikte kullanılabildiğinden dolayı gözlem sayısı fazla olması
- Panel verinin değişkenler arasında diğer yöntemlere göre daha az çoklu bağlantı problemine sebep olması.
- Zaman serilerinin kısa ve kesit gözlemlerinin yetersiz olması durumunda dahi ekonometrik analiz yapılmasına imkân tanınması.

Panel veri analizi için yapılan birim kök testlerinde karşılaşılabilen önemli sorunlardan biri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olup olmaması durumudur. Birinci nesil panel birim kök testi adı verilen panel birim kök testleri, yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olduğu varsayımı altında kurgulanmıştır (Güloğlu ve İspir, 2009:2), Im, Pesaran ve Shin (1997), Maddala ve Wu

¹⁵⁴ Badi, H. Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data*, England, John Wiley & Sons Ltd, 2005, s.1

¹⁵⁵ Sevcin Kapkara, Selçuk Koç, *Yükselen Ekonomiler Arasındaki Ticaret Hacminin Çekim Modeli İle Analizi*, Ege Akademik Bakış Dergisi, Yıl 2016, Cilt 16 , Sayı 3, 477 – 490, s.480.

¹⁵⁶ Subasat, s.118.

(1997), Levin vd. (2002), Hadri (2000) ve Choi (2001) tarafından geliştirilen testler örnek birinci nesil birim kök testleri olarak sayılabilir.

Paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin herhangi bir şoktan aynı derecede etkilendiği varsayımında bulunmak her zaman için gerçek sonuçları yansıtmamaktadır. Yatay kesit bağımlılığı ikinci nesil panel birim kök testlerinin çıkışına temel olmuştur. Taylor ve Lucio (1998), Breuer vd. (2001,2002), Pesaran (2007) paneli oluşturan seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığını dikkate alan birim kök testleri geliştirmişlerdir. Bu testlere ikinci nesil panel birim kök testleri denilmektedir.¹⁵⁷

Panel veri analizinde diğer bir önemli bir konu, sabit etkiler veya rastsal etkiler tahmini arasında bir tercih yapmaktır. Sabit etkiler modeli, panel gruplarına ait zamana bağlı olmayan bazı özelliklerin açıklayıcı değişkenleri etkilediğini ve aralarında korelasyon olduğunu kabul eder ve bu zamana bağlı olmayan etkileri gidererek sadece açıklayıcı değişkenlerin etkilerinin görülmesini sağlar. Rastsal etkiler modeli ise panel grupları arasındaki varyasyonun rastsal olduğunu ve açıklayıcı değişkenler ile arasında korelasyon olmadığını varsayar. Ayrıca $N > T$ olması durumunda, rastsal etkiler modelinin varsayımları geçerli ise, rastsal etkiler modeli tahmincileri, sabit etkiler modeli tahmincilerinden daha etkindir.¹⁵⁸ (N , ülke sayısını T , zamanı göstermektedir.)

3.2.3. Ampirik Bulgular

Modelde yatay kesit boyutu (ülke sayısı) $N=43$, zaman boyutu ise $T=20$ yıl olduğundan $N > T$ koşulu gerçekleşmiştir. Modelde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılması için önce birim kök testinin yapılmasına karar verilmiştir. Hangi tür birim kök testinin yapılacağına karar vermek için değişkenlere yatay kesit bağımlılık testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 3.2’de sunulmuştur.

¹⁵⁷ Bülent, Güloğlu ve Serdar İspir, “Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye’de Satın Alma Gücü Paritesi Önsayının Panel Birim Kök Sınaması”, Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F.İktisat Bölümü Yayınları, 2009, s.3.

¹⁵⁸ Figen Tombak, Türkiye’nin Dış Ticaretinin Çekim Teorisi Çerçevesinde Analizi: Teori ve Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010, 110.

Tablo 3.3. Değişkenlerin Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

CD Testleri	LM2 (Pesaran 2004CDLm)		CD LM (Pesaran 2004)		Bias-adjusted CD test	
	Constant	constant and trend	constant	constant and trend	constant	constant and trend
$LNDYY_{\text{ÇİN}}$	38.127 (0.000)	40.998 (0.000)	-2.150 (0.016)	-1.898 (0.029)	15.374 (0.000)	16.348 (0.000)
$LNKBGSYH_{\text{KAY}}$	88.575 (0.000)	91.938 (0.000)	-1.862 (0.031)	-1.723 (0.042)	92.449 (0.000)	52.161 (0.000)
$LNKBGSYH_{\text{ÇİN}}$	11.740 (0.000)	16.360 (0.000)	-0.929 (0.177)	-0.838 (0.201)	56.409 (0.000)	64.239 (0.000)
$LNMESAFE_{\text{KAY,ÇİN}}$	121.422 (0.000)	123.639 (0.000)	-1.409 (0.079)	-1.403 (0.080)	59.056 (0.000)	29.395 (0.000)
$LNREELKUR_{\text{ÇİN}}$	20.699 (0.000)	22.192 (0.000)	-1.294 (0.098)	-1.030 (0.151)	100.571 (0.000)	109.896 (0.000)
$LNFINOZGURLUK_{\text{ÇİN}}$	19.907 (0.000)	21.312 (0.000)	-0.240 (0.034)	-0.226 (0.411)	46.727 (0.000)	52.473 (0.000)

Tabloda görüldüğü üzere modeli içeren tüm değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı vardır. Bu yüzden serilere yatay kesit bağımlılığı göz önüne alan CADF testi yapılmıştır. CADF test sonuçlarının ortalaması Test sonuçları Tablo 3.3’de verilmiştir.

Tablo 3.4. Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli		Sabitli ve Trendli	
	CIPS İstatistiği	Kritik Değerler	CIPS İstatistiği	Kritik Değerler
$LNDYY_{\text{ÇİN}}$	-2.886***	%1 - 2,25 %5 - 2,11 %10 - 2.03	-2.907***	%1: -2,76 %5: -2,62 %10: -2,54
$LNKBGSYH_{\text{KAY}}$	-3.234***		-3.663***	
$LNKBGSYH_{\text{ÇİN}}$	-3.508***		-3.662***	
$LNMESAFE_{\text{KAY,ÇİN}}$	-4.612***		-4.747***	
$LNREELKUR_{\text{ÇİN}}$	-4.324***		-4.276***	
$LNFINOZGURLUK_{\text{ÇİN}}$	-4.449***		-4.342***	

Tablo 3.4.’de modelde kullanılan tüm değişkenleri düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Bu aşamadan sonra tahmin edilecek modelin tek yönlü mü çift yönlü mü olacağına karar vermek gerekir.

Uygulamada kullanılan bir diğer model, rassal etkiler modelidir (REM). Eğer bireysel etkiler modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle ilgili değilse ve birimlerin sabit terimleri birimlere göre rassal olarak dağılmaktaysa, modelin yapısı buna uygun hale

getirilmesi gerekmektedir.¹⁵⁹ Rassal etkili modellerde, kesitlere ve/veya zamana bağlı olarak meydana gelen değişimler, modelde hata teriminin bir bileşeni olarak yer almaktadır. Bunun sebebi, sabit etkili modellerde karşılaşılan serbestlik derecesi kaybının rassal etkili modellerde ortadan kalkmasıdır.¹⁶⁰ Bu çalışmada, modelde zamanla değişmeyen mesafe, komşuluk, ortak dil gibi temel çekim modeli değişkeni yer aldığından ve bu değişkenlerin etkisini tahmin etmek rastsal etkiler modeliyle mümkün olacağından dolayı, tek yönlü rassal etkiler modeli kullanılmıştır. REM’de öncelikle birim ve zaman etkisinin varlığı LR testiyle araştırılmış ve test sonuçları Tablo 3.5.’de verilmiştir.

Tablo 3.5. LR Testi Sonuçları

	LR test istatistiği	Prob.
Birim etkili REM	1250.02	0.0000
Zaman etkili REM	0.0000	1.0000

Öncelikle modelde birim etkinin varlığına bakılmıştır. LR testi sonuçlarına göre, birim etkilerin standart hatalarının sıfıra eşit olduğunu söyleyen H_0 hipotezi¹⁶¹ reddedilmiş ve birim etkili REM’in geçerli olduğu görülmüştür. Ayrıca zaman etkilerinin standart hatalarının sıfıra eşit olduğunu ifade eden H_0 hipotezi reddedilememiş ve dolayısıyla zaman etkili REM’in geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle tek yönlü, yani birim etkili REM’in uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Analiz için birim etkili REM tahmin edildikten sonra modelde değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılık sorunlarının varlığı araştırılmış ve sonuçları Tablo 3.6.’da özetlenmiştir.

¹⁵⁹ William, H. Greenlee, *Econometric Analysis*, 5th Ed., New York, Prentice Hall, 2003, s.293.

¹⁶⁰ Badi, H., Baltagi, *Econometric Analysis of Panel Data*, 2nd Ed., UK: John Wiley & Sons Ltd., 2001, s.15.

¹⁶¹ Sıfır Hipotezi (H_0 , Yokluk, Null hipotezi); değişkenler arasında farkın ya da ilişkinin olmadığını ifade eder. İstatistiksel hipotez olarak da bilinir ve sembolü H_0 olarak gösterilir. (<https://biistatistik.com/h0-ve-h1-hipotezi-nasil-kurulur/>, E.T. : 10.01.2020)

Tablo 3.6. Değişen Varyans, Otokorelasyon ve Yatay Kesit Bağımlılık Test Sonuçları

	Test adı	Test istatistiği	Prob
Değişen varyans Testi	Levene, Brown, Forsythe	W0= 5.5835280 W50= 4.7194970 W10= 5.2771953	Pr> F = 0.0000 0000 Pr> F = 0.0000 0000 Pr> F = 0.0000 0000
Otokorelasyon Testleri	Bhargava vd. Durbin-Watson	1.1217276	< 2
	Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez test	1.289714	< 2
Yatay Kesit Bağımlılık Testleri	Pesaran CD LM testi	1.631	0.1030
	Friedman Spearman Rank testi	28.895	0.9380

Uygun bulunan birim etkili REM’de değişen varyans sorunun tespiti için Levene, Brown, Forsythe testinden yararlanılmıştır. Test sonuçlarına göre “değişen varyans sorunu yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezi, F istatistiğinin olasılık değerlerinin anlamlı olmasından dolayı reddedilmiş ve REM’de değişen varyans sorununun olduğu tespit edilmiştir. Otokorelasyon sorununun tespiti için Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından önerilen DW testi ve Baltagi-Wu tarafından önerilen LBI test istatistiklerinin elde edilebilmesi için, öncelikle modeller AR (1) kalıntı kullanılarak rassal etkiler varsayımıyla tahmin edilmektedir. Her iki testte de, otokorelasyon katsayısının sıfıra eşit olduğu H_0 hipotezi test edilmektedir. Her iki test için de değerler kritik değer 2’den küçüktür, bu durumda rassal etkiler modelinde birinci mertebeden otokorelasyon vardır. Yatay kesit bağımlılık sorunu ise sırasıyla Pesaran CD LM testi ve Friedman Spearman Rank testi ile araştırılmıştır. Her iki testin de H_0 hipotezi “birimler arası korelasyon yoktur” ya da diğer bir ifadeyle “yatay kesit bağımlılık yoktur” şeklinde kurulmaktadır. Pesaran ve Friedman testi sonucunda hesaplanan test istatistiklerinin olasılık değerleri anlamsız olduğundan yatay kesit bağımlılık sorununun olmadığına karar verilmiştir.

Modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu tespit edilirken yatay kesit bağımlılık sorununun olmadığı görülmüştür. Otokorelasyon ve değişen varyans sorununun bulunması nedeniyle, bu problemleri dikkate alan Arellano, Froot, Rogers dirençli tahmincisiyle model tahminine gidilmiştir. Tahmin sonuçları Tablo 3.6’da özetlenmiştir:

Tablo 3.7. Arellano, Froot, Rogers Dirençli Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Robust standart hata	Z	Prob
$LNKBGSYH_{KAY}$	0.5396424	0.299574	1.80	0.072
$LNKBGSYH_{ÇİN}$	0.4371905	0.1799175	2.43	0.015
$LNMESAFE_{KAY,ÇİN}$	-1.243371	0.3184494	-3.90	0.000
$LNREELKUR_{ÇİN}$	-1.964485	0.4985214	-3.94	0.000
$LNFINOZGURLUK_{ÇİN}$	1.761563	0.9361467	1.88	0.060
$STA_{ÇİN}$	0.9584277	0.4024605	2.38	0.017
$KOMŞULUK_{ÇİN}$	-0.1036099	0.8323794	-0.12	0.901
$ORTAKDİL_{ÇİN}$	1.393587	0.711842	1.96	0.050
Sabit	25.56553	5.842575	4.38	0.000
Wald chi2(6)	69.16			0.000
R ²	0.4752			
Gözlem sayısı	860			
sigma_u sigma_e rho	1.6859249 0.76830612 0.82803475			

Tablo 3.7.'de görüldüğü gibi kaynak ülkenin kişi başına düşen GSYH'yi temsil eden ($LNKBGSYH_{KAY}$) katsayısı pozitif ve istatistik açıdan %10 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Çalışmada ele alınan ülkelerin kişi başına düşen GSYH'leri arttıkça, Çin'e yaptıkları DYY'lerin arttığı görülmüştür. Kaynak ülkenin GSYH'sindeki yüzde 1'lik artış ülkenin yapacağı DYY miktarını yüzde 0.539 artırmaktadır. Bu çalışmadaki bulgular, Bu çalışmadaki bulgular, Mariev (2016)'in elde ettiği sonuçlarla aynı doğrultudadır.

Çin'in kişi başına düşen GSYH'sını temsil eden ($LNKBGSYH_{ÇİN}$) değişkeninin katsayısı pozitif işaretli olup, istatistik bakımından %5 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Ev sahibi ülke olan Çin'in KBGSYH'sındaki yüzde 1'lik artış ülkeye gelen DYY miktarını yüzde 0.437 artırmaktadır. Çin'in KBGSYH değerindeki artış, ülkenin ekonomik istikrar açısından pozitif bir imaj ve piyasa odaklı DYY'lerin artmasını sağlayacaktır. Adi ve Adimani (2014) ve Paolino (2009)'nun çalışmaları ile aynı doğrultuda sonuçlar elde edilmiştir.

Çin ile kaynak ülkeler arasındaki mesafeyi temsil eden ($LNMESAFE_{KAY,ÇİN}$) değişkeninin katsayısının negatif ve istatistiki açıdan %1 önem düzeyinde anlamlı

bulunmuştur. Ülkelerin birbirlerine olan uzaklıkları arttıkça, taşıma, iletişim ve denetim maliyetleri de artmakta ve DYY girişleri azalmaktadır. Bu sonuçlar, Kahouli ve Maktouf (2015)'un çalışmaları ile örtüşmektedir.

Çin'in reel efektif döviz kuru endeksini temsil eden ($LNREELKUR_{ÇİN}$), değişkeninin katsayısı negatif ve %1 önem düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu endeksteeki artış Yuan'ın değer kazanması anlamına gelmektedir.. DYY'ler ulusal parası değer kaybeden ülkelere yatırım yapmayı tercih etmektedir ki bu bulgu, Ahmad vd.(2016) çalışmasındaki sonuç ile uyumludur.

Çin'in finansal özgürlük endeksini temsil eden ($LNFINOZGURLUK_{ÇİN}$) değişkeninin katsayısının pozitif ve istatistik bakımdan %10 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Genellikle finansal özgürlüğün artması DYY'yi olumlu etkilemesi beklenir. Elde edilen sonuçlar ile Gökmen vd.'nin (2012) ve Bengoa ve Sanchez-Rables (2003) çalışmalarındaki bulgular birbirini desteklemektedir.

Çin ile kaynak ülkeler arasındaki serbest ticaret anlaşmalarını temsil eden (STA) kukla değişkenin katsayısının pozitif ve istatistik bakımdan %5 önem düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiş olup. Serbest ticaret anlaşması yapmak DYY akımlarını normalin yaklaşık $e^{0.9584277} = 2,060$ katı artırmaktadır. Ülkenin serbest ticaret anlaşması yapması ülkeye gelen DYY'ler üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bersgtan (1985), Frankel (1997) ve Mariev vd. (2016) de çalışmalarında, serbest ticaret anlaşmalarını kukla değişken olarak kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlar, Mariev vd. (2016) ve Çetin (2014)'in çalışmaları ile elde edilen sonuçlarla aynı doğrultudadır.

Aynı dilin konuşulması, gerek uluslararası ticaret akımlarında gerek de DYY akımlarında önemli bir faktördür. Ortak dil bilgi ve iletişim maliyetlerini azaltma açısından yatırımları etkileyen bir unsurdur. Aynı dili konuşmak DYY akımlarını normalin yaklaşık $e^{1.393587}=4.02$ katı artırmaktadır. (Tablo 3.7.) Ancak Çin ile komşuluğun ya da ortak sınırın yatırım ilişkilerinde pek fazla önem arz etmediği belirlenmiştir.

SONUÇ

19.yy.'da Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa'nın artan hammadde ve işgücü ihtiyacını karşılamak için başlayan ve DYY'lerin ilk örnekleri sayılabilecek sömürge düzeni, gelişmiş olan ülkeleri daha da zenginleştirirken gelişmemiş olan ülkeleri daha da fakirleştiren bir düzendi. Zaman geçtikçe bu düzen değişmiş, önce kıta Avrupa'sının tartışılmaz süper gücü zayıflamış ve Dünya Savaşlarıyla birlikte güçlenen ABD ve Sovyet Rusya'nın iki kutuplu güç sistemi oluşmuştur. Oluşan bu yeni sistemde ülkeler Batı ve Doğu Blok şeklinde kamplaştığı için yapılan yatırımlar da ideolojik amaçlarla gerçekleşmiş karşı blokla iletişim dahi yasak olan bir zamanda sermayenin serbestliği de mümkün olmamıştır. Sovyet Rusya'nın yıkılmasıyla birlikte tek kutuplu bir dünya düzenine geçilmesi ve küreselleşmenin de etkisiyle sermaye daha serbest bir şekilde dünyanın her yerine gidebilmiş ve artık sömürge düzeni de ideolojik yatırımlar da son bularak hem kaynak ülkenin hem ev sahibi ülkenin kazandığı bir dönem başlamıştır. Bu bağlamda kaynak ülkeler ve çok uluslu şirketler yapacakları yatırımdan maksimum kar elde edebilmek için daha seçici davranmakta ülkelerin tüm koşullarını değerlendirerek kendilerine en uygun ülkeyi seçmeye çalışmaktadırlar. Ev sahibi ülkeler ise daha fazla yatırımı ülkelere çekebilmek için farklı ekonomik ve kurumsal stratejiler izlemekte özellikle ellerinde bulunan işgücü ve hammadde kaynaklarını geliştirerek diğer ülkelerin önüne geçmeye çalışmaktadırlar.

Çin'de ise DYY'lerle ilgili süreç, 1978 yılında başlayan dışa açılım politikaları ile başlamış, bu yıla kadar ise genellikle Sovyet Rusya ile aynı blokta olmanın verdiği avantajlarla daha çok ideolojik yatırımlar şeklinde gerçekleşmiştir. Deng'in liderliğinde başlayan serbest ekonomiye geçişle birlikte Çin'e yapılan DYY'lerin de nitelikleri değişmiş ideolojik sebeplerden çok ucuz işgücü ve hammadde kaynağı olması nedeniyle tercih edilen ülke haline gelmiştir. Özellikle ilk yıllarda, 1979-1993 yılları arasında, görüldüğü kadar yabancı olmayan (Bu dönemde yapılan yatırımların %88'inden fazlası Hong Kong, Tayvan, Makao ve Singapur gibi Çinli nüfusun büyük çoğunluk olarak yaşadığı veya Tayland gibi önemli ve varlıklı bir Çin kökenli azınlığa sahip olan ülkelere gelmiştir.¹⁶²) yatırımları ülkesine çekmeyi başaran Çin, uyguladığı

¹⁶² Atilla, Sönmez, Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı : Türkiye İçin Dersler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s.304.

politikalarla ve serbest ekonomik bölgelerle daha çok yatırım girişi sağlayabilmiştir. Sovyet Rusya'nın yıkılmasıyla birlikte Batı ile olan ilişkilerin de gelişmesiyle, yatırımların daha hızlı artması için çalışmalar yapan Çin, bu amaçla ekonomik örgütlenmelere (APEC, Şangay İşbirliği Örgütü vb.) katılmış ve en son 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuştur. Bunların yanı sıra yaptığı birçok serbest ticaret anlaşmaları ve mevzuattaki düzenlemeler sonrasında yatırımcıların daha çok ilgisini çeken Çin bugün dünyanın en çok yatırım çeken ülke konumundadır. Başarı hikâyesinin de anlatıldığı çalışmada da görüldüğü üzere bu yatırımlar da Çin'in hem komşularına hem de diğer geçiş ekonomisine sahip ve diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı büyümesini sağlayan motor görevini yapmıştır. Ekonomi için bu kadar önem arz eden doğrudan yabancı yatırımların miktarını belirlemede etkili olan faktörler de büyük önem arz etmektedir.

Çalışmada genel olarak DYY'lerle ilgili bilgiler verildikten sonra DYY'lerin belirleyicileri ele alınmış ardından bu belirleyicilerin, 1998-2017 dönemi için ve 43 kaynak ülkenin de verilerinin kullanılarak DYY'lere etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. DYY belirleyicileri arasından da literatürde daha çok tercih edilmiş olan, GSYH, mesafe, reel döviz kuru, serbest ticaret anlaşması yapma, finansal özgürlük, komşuluk ve aynı dili konuşma gibi faktörler belirlenmiş ve bu faktörlerin Çin'e yapılan DYY'leri ne kadar etkilediği, çekim modeli çerçevesinde ortaya konulmuştur. Analiz bakımından, bağımlı değişken olan DYY ile bağımsız değişkenler- DYY belirleyicileri- arasındaki ilişkiye ait, sağlıklı sonuçlar alınabilmesi, verilerin kolay ulaşılabilir olması ve modelin tahmin gücünün yüksek olması gibi özellikleri sebebiyle, çalışmada çekim modeline yer verilmiştir.

Yapılan çalışma bulgularına göre komşuluk ilişkisi dışındaki tüm değişkenlerin istatistiki olarak anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Çekim modelinin temel değişkenlerinden olan GSYH'yı temsilen kullanılan KBGSYH'nın artmasının, serbest ticaret anlaşması yapma, finansal özgürlüğün artmasının ve aynı dili konuşmanın DYY üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mesafenin ve reel efektif döviz kurundaki artışın DYY'üzerinde negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma sonucunda, reel efektif döviz kuru, finansal özgürlükler ve kişi başına GSYH değişkenlerinin ekonomik ve politik açıdan değerlendirilerek yatırımcı çok uluslu

şirketler tarafından izlenerek, daha az maliyet daha fazla kar sağlama amacını sağlayabilecek yatırım kararları alındığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Çin'in daha fazla yatırım çekebilmek ve diğer ülkelerin önüne geçebilmek amacıyla hem finans özelinde ekonomik hem de politik stratejiler izlemesi gerekmektedir. Nitekim günümüzde ekonomik çıkarlar kadar özgürlük özelinde politik çıkarların da göz önünde bulundurularak yatırım yapıldığı görülmektedir.

Çin'deki yatırımların ilk örneklerinin Doğu Blok'unda yer alması sebebiyle yapılmış olduğu gibi ekonomik örgütlere katılma ve serbest ticaret anlaşmaları yapma da DYY'leri artırıcı etkide bulunmaktadır. Özellikle yeni süper güç olma yolunda dünyanın hemen hemen tüm ülkeleriyle diyalog halinde olan ve bu ülkelerden yatırım alan Çin, daha fazla ülke ile serbest ticaret anlaşmaları yaparak bu yatırımları daha da artıracaktır. Ayrıca bu ticaret anlaşmalarının geçerlilik sürelerini daha uzun tutarak gelen yatırımların ülke ekonomisine katkısı yanında kalıcı olmalarını sağlayacak yeni düzenlemeler de yaptığı takdirde DYY'ler konusunda süreklilik ve azami fayda elde edebilecektir.

DYY'lerin ülke ekonomisini etkilemeye başladığı yıllarda gelen ilk yatırımlar Çince konuşan, nüfusun fazla olduğu veya önemli ve etkili Çince konuşan azınlık nüfusa sahip ülkelerden gelmişti. Çalışma sonucu da bu olguyu kanıtlar niteliktedir ve Çin bu başarısını özellikle Hong Kong ve Tayvan'dan gelen yatırımlara sağladığı imtiyazlarla sağlamıştır. Bu yatırımların devamlılığı ve hatta daha da artması için sağlanan imtiyazların genişletilmesi ve daha çok ortak dil konuşulan ülkeyi kapsar hale getirilmesi, ortak dili konuşmanın sağladığı kolay iletişimle yatırımların ülke ekonomisi için verimli alanlara yönelmesini sağlayacaktır. Ayrıca bu ülkelerden gelen yatırımları diğer bölgelere ve sektörlere göre daha az gelişmiş olan bölge ve sektörlere kanalize edilmesi, bu bölgelerin gelişmişlik düzeyinin artmasını ve az gelişmiş olan sektörlerin daha fazla gelişmesini sağlayabilecektir.

Son olarak, 1949'da kurulmadan önceki dönemde de yakın ilişkilerimizin olduğu ve kurulduktan sonra da siyasi ve ticari ilişkilerimizin devam ettiği ÇHC'ne yapılan DYY'leri belirleyen faktörlerin etkisini ele aldığımız çalışma sayesinde, ülkenin yakalayabildiği ekonomik büyüme başarısında önemli role sahip DYY'lerin gelişmekte

olan bir ülkeyi nasıl Dünya'nın ikinci büyük ekonomik gücü haline getirdiği ortaya konulmuştur.

Türkiye için rol model olabilecek olan Çin'de DYY'ler her ne kadar yaklaşık 30 yıllık bir geçmişe sahip olsa da ülkenin büyümesinde büyük öneme sahiptir. Özellikle DTÖ'ye üyelikle birlikte uluslararası sermaye için daha serbest hale gelen Çin'de gerçekleştirilen reformlar örnek alınarak ülkemizin de daha fazla DYY çekmesi sağlanabilir. Elbette Çin kadar yurtiçi tasarruflar, emek ve doğal kaynak imkanı bol olmasa da var olan ülke kaynakları ve jeopolitik konum kullanılarak daha fazla yatırım çekilebilecektir. Ayrıca Çin'in Yuan'ı bilinçli olarak diğer para birimleri karşısında düşük tutması gibi politikalar da ülkemiz tarafından izlenemeyecek politikalardır. Fakat yine de Çin'in DYY'lere açıldığı ilk yıllarda olduğu gibi hem komşu ülkelere hem de aynı dili konuşma gibi ortak kültüre sahip olduğumuz ülkelere verilebilecek imtiyazlar ve bu ülkelerle yapılacak STA'lar ülkemize daha çok yabancı yatırımın gelmesini sağlayabilecektir.

Çin 1978 yılından bu yana global ekonomiye tüm bağrını açmasına rağmen, Reaganist tutuculardan, ABD'nin işçi liderlere kadar tüm grupları hayal kırıklığına uğratmış ve politik özerkliğinden ve egemenliğinden taviz vermemiştir.¹⁶³ Bu durumda dahi Çin başarılı bir şekilde piyasa ekonomisine entegre olmuş ideoloji ile ekonomi arasında herhangi bir çatışma çıkmasını engelleyebilmiştir. Oysa ülkemiz hem Çin'den daha önce global ekonomiyle bütünleşmiş hem de politik sistem açısından da piyasa ekonomisinin gerekliliği olan demokrasiye sahip olması açısından özellikle Batı blokundan yapılacak yatırımları teşvik edici düzenlemeler ve STA'lar ile ülkeye daha fazla yabancı yatırım çekebilir. Bu anlamda Çin'in yaptığı gibi hemen hemen tüm Dünya ülkeleri ile diyalog halinde olmak ve yabancı yatırımcıları teşvik edecek yasal düzenlemeler çıkarmak ülkemizin ekonomik büyümesi açısından olumlu sonuçlar sağlayacaktır.

¹⁶³ Arif, Dirlik, Global Modernite ve Sosyalizm: Üçüncü Dünya Hayaleti, Globalite ve Çin Halk Cumhuriyeti, Derl. Veysel Batmaz, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006, s.208.

KAYNAKÇA

- Abudureymu, Abulikemu, *Çin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Hukukunda Yabancı Yatırımın Ülkeye Girme Yöntemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı, Özel Hukuk Bilim Dalı, İstanbul 2015.
- Adı, Agya ve Adımanı, Wunuji, “Effect of Foreign Direct Investment on China Economic Growth: A Granger Causality Approach”, *IOSR Journal of Economics and Finance*, S. 4, 2014, 56-63.
- Afşar, Muharrem, *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinde Özelleştirme Verimlilik İlişkisi*, 1998.
- Ahmad, F., Draz, M.U. ve Yang, S. , *Exchange Rate, Economic Growth and Foreign Direct Investment in Emerging Asian Economies: Fresh Evidence from Long Run Estimation and Variance Decomposition Approach*, June 6, 2016.
- Ata, Sezai, *Türkiye’nin İhracat Potansiyeli : Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme*, (Uzmanlık Tezi), Devlet Planlama Teşkilatı Ankara 2010,
- Ayaz, S. , *Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018
- Bairoch P., “International Industrialization Levels from 1750 to 1980”, *Journal of European Economies History*, Vol. 11, 1982, 269-333.
- Baltagi H. Badi, *Econometric Analysis of Panel Data*, England, John Wiley & Sons Ltd, 2005.
- Bandelj, Nina, “Embedded Economies: Social Relations As Determinants of Foreign Direct Investment in Central And Eastern Europe”. *Social Forces, The University Of North Carolina Press*, Vol.81, No:2, 2002, 409-444.
- Başar, S., “Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) Üzerindeki Etkileri”. *İktisat, İşletme ve Finans, Bilgesel Yayıncılık*, 19 (222), 2004, 66-76, s.66-72.

- Başarır, Ç., Ketten, M., “Gelişmekte Olan Ülkelerin CDS Primleri ile Hisse Senetleri ve Döviz Kurları Arasındaki Kointegrasyon İlişkisi”. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 2016, 369-380.
- Bayar, Yılmaz, “Safinse, Foreign Direct Investment Inflows and Economic Growth in Emerging Asian Economies”, *Asian Economic and Financial Review*, S. 8, 2014, 1106-1122.
- Bromley, D.W. and Yang Yao, “Understanding China’s Economic Transformation”, *World Economics*, Vol. 7 No. 2 ,April–June 2006, 73-95.
- Buckley, PJ, Clegg, LJ, Çapraz, A., Liu, X., Voss, H. ve Zheng, P. (2010), “Çin Dışa Dönük Doğrudan Yabancı Yatırımın Belirleyicileri: Gelen Doğrudan Yabancı Yatırım”, *Çin ve Dünya Ekonomisi, Palgrave Macmillan, Londra*, 81-118
- Bulutoğlu, Kenan, “100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye”, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1970.
- Cass, F., “Attracting FDI to Transition Countries: The Use of Incentives and Promotion Agencies”, *Transnational Corporations*, 16 (2), 2007, 77-122.
- Castro, Barros Francisco, “Foreign Direct Investment in the European periphery: The Competitiveness of Portugal”, University of Leeds Unpublished PhD Thesis, 2000.
- Coase Ronald ve Ning Wang, *Çin Nasıl Kapitalist Oldu*, Çeviren:İlkay Yılmaz, Big Bang Yayınları, Ankara 2015.
- Çakmak, Erol, Sevda Gümüş, “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 60-01, 2005, 60-72.
- Çam, Esat, “Çok Uluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Dergisi*, 45(14), 1987, 93-120.
- Çetin Buket, *Türkiye’nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesine İhracatını Etkileyen İç ve Dış Dinamikler: Çekim Modeli Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Demircan Hayrettin, *Dünyada ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Stratejileri*, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2003.

- Deardorff, Alan V., *Determinants of Bilateral Trade: Does Gravity Work In A Neoclassical World*, Working Paper 5377, *NBER Working Paper Series*, National Bureau of Economic Research, December 1995.
- Dirlik, Arif, *Global Modernite ve Sosyalizm: Üçüncü Dünya Hayaleti, Globalite ve Çin Halk Cumhuriyeti*, Derl. Veysel Batmaz, Salyangoz Yayınları, İstanbul 2006.
- Dunning, J. H. (2001). “The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future”, *International Journal of Economics of Business*, 8(2), 73-90.
- Edwin, L ve Lai, C., “*Competition For Foreign Direct Investment In The Product Cycle*”, *Japan and World Economy*, Vol.13, 2001, 61-81.
- Efe, Birol, *Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Analizi: İzmir Örneği*, Yayın no:120, İzmir: İzmir Ticaret Odası, 2002.
- Emen, Türksoy, *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Belirleyicileri ve Vergileme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Emsen, Selçuk, Kemal Değer, *Geçiş Ekonomileri ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermayenin Dinamikleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 953.
- Ener, Meliha, “Doğrudan Yabancı Yatırımın Gelişmekte Olan Ülkelerde Yerli Yatırım Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 5(1), 2005, 1-11.
- Ertekin, S.Meriç, *Çin Ekonomisi: Küresel Sisteme Entegrasyon Serüveni*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2017.
- Erten, Rifat, *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunun Türk Yabancılar Hukuku Sistemi İçindeki Yeri ve Rolü*, Ankara 2005.
- Gökdemir, Levent, Gül, Mor, “Dirijistik Çin Modeli ve Türkiye Çin Ekonomik İlişkileri”, *Finans-Politik-Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 2006, 54-66.
- Göver Zeki Tuğrul, *Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi*, TC Başbakanlık ve Hazine Müsteşarlığı, Ankara 2005.
- Greenee, William, H., *Econometric Analysis*, 5th Ed., New York, Prentice Hall, 2003.

- Güloğlu, Bülent ve İspir, Serdar, *Yeni Gelişmeler Işığında Türkiye’de Satın Alma Gücü Paritesi Önsavının Panel Birim Kök Sınaması*, Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F.İktisat Bölümü Yayınları, Denizli 2009.
- Güngör, Uras, *Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İktisadi Yayınlar Ltd. Şti., İstanbul 1979.
- Gürak, Hasan, “Küreselleşme Nereye Götürüyor: Doğrudan Yabancı Yatırım, Verimlilik ve Gelir Dağılımı”, *Verimlilik Dergisi*, Sayı 2, 2003.
- Halcombe, Charles, *Doğu Asya Tarihi Çin, Japonya, Kore : Medeniyetin Köklerinden 21.Yüzyıla Kadar*, Çeviren: Muhammed Murtaza Özeren, Dergah Yayınları, İstanbul 2016.
- Ito, Kiyohiko, Rose, Elizabeth L., “Foreign Direct Investment Location Strategies in the Tire Industry”, *Journal of International Business Studies*, Vol. 33, No: 3, Third Quarter 2002, 594-595.
- İrmiş, Ayşe, Emsen Ö. Selçuk, *Kapitalizmin Küreselleşme Ağı: Düğümler ve İlmekler*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2018.
- Jarvorcik, Beata Smarzynska, “The composition of foreign direct investment and protection of intellectual property rights: Evidence from transition economies”, *European Economic Review*, Volume 48, 2004.
- Kapkara, Sevcan ve Koç Selçuk, “Yükselen Ekonomiler Arasındaki Ticaret Hacminin Çekim Modeli İle Analizi”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Yıl 2016, Cilt 16 , Sayı 3, 477-490.
- Karaca, R. Kutay, *Dünyadaki Yeni Güç Çin: Tek Kutuptan Çift Kutuba*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Karluk, Rıdvan, *Uluslararası Ekonomi*, 7.Baskı, Beta BasımYayın, İstanbul 2013.
- Kılcı, Esra, N., “CDS Primleri ile Bir Ülkenin Ekonomik ve Finansal Değişkenleri Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”. *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6 (12), 2017, 145-154.

- Kinoshita, Y., Campos, N. F. (2002). “The Location Determinants of Foreign Direct Investment in Transition Economies”. *Centre for Economic Policy Research, CEPR*, 4.
- Knickerbocker, Frederick, T., “Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise”. *The International Executive*, Vol. 15, No: 2, Spring 1973, 7-9.
- Krueber, A.R., *Çin Ekonomisi: Herkesin Bilmesi Gerekenler*, Çeviren: Mehmed Mazi, Buzdağı Yayınları, Ankara 2017.
- Landry Pierre, *Decentralized Authoritarianism in China*, Cambridge University Press, Cambridge 2008
- Lee, Leo Ou-Fan, *Shangai Modern : The Flowering of a New Urban Culture in China, 1930-1945*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1999.
- Mariyev, Oleg, “Igor Dropkin, Kristina Chukavina”, *Is Russia Successful in Attracting Foreign Direct Investment ? Evidence Based on Gravity Model Estimation, Review of Economic Perspective*, 16(3), 2016, 245-267.
- Marrison, Wayne M., *China’s Economic Rise: History, Trends, Challenges and Implications for the United States*, CRS Report, October 9, 2014.
- Moosa, Imad A., *Foreign Direct Investment : Theory, Evidence and Practise*, Palgrave Macmillan, New York 2002.
- Mutlu, M., *Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Ülke Ekonomisine Katkıları ve Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Nazan, Ö.F., *Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermeye*, Tc Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Uzman Tezi, Ankara 1992
- Nonnemberg, Marcelo Braga, Mendonça, M. J. C. D., “The Determinants Of Foreign Direct Investment In Developing Countries”, (çevrimiçi), 2004, www.anpec.org.br/encontro2004/artigos/A04A061.pdf, E.T.: 09.01.2020,
- OECD, *Benchmark of Foreign Direct Investment*, 3.Baskı, Paris 1996.
- OECD, “Main Determinants and Impact of Foreign Direct Investment on China’s Economy”, *Working Papers* 2000/04.

- Okday, Fatih, *Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, Türkiye İşbankası Yayınları, İstanbul 2017.
- Öz, Selçuk, Metin, Yıldırım, “Çin Halk Cumhuriyeti Ödemeler Bilançosunun Analizi ”, *Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, Ekonomi Bilimler Dergisi*, Cilt 3, No 2, 2011, 203-212.
- Özel, B., *Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Türkiye Örneği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Öztürk, Lütfü, “Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 7, Yıl 2004.
- Paolino, Michael, “The Effect of Domestic Investment, Economic Growth and Human Development on Foreign Direct Investment into China”, *Bryant Economic Research Paper*, 11, 2009, 1-23.
- Pekcan, Cemre, “Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arasında Çin-ABD İlişkileri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 2017.
- Rehman, A., Ilyas, M., Alam, H.M., Akram, M., “The Impact of Infrastructure on Foreign Direct Investment: The Case of Pakistan”. *International Journal of Business And Management*, 6(5), 2011, 268-276.
- Rezac, Michal, *Determinants of foreign direct investment inows to China: A Gravity Model Approach*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Charles University in Prague Faculty of Social Sciences Institute of Economic Studies, 2014.
- Sandıklı, Atilla, ve Güllü, İlhan, *Geleceğin Süper Gücü Çin: Uzakdoğu'daki Entegrasyonlar ve Şangay İşbirliği Örgütü*, Tasam Yayınları, İstanbul 2005,
- Sekler, Khalid and Venganzones-Varuodakis, Marie- Ange, Trade and Foreign Exchange, Liberalization, Investment Climate and FDI in the MENA Countries”, *World Bank MENA Region Working Paper Series*, No:39, 2004.

- Seyidoğlu, Halil, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Güzem Can Yayınları, İstanbul 2015.
- Sezen, Serije, *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 2016.
- Sönmez, Atilla, *Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı: Türkiye İçin Dersler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.
- Subasat, Turan ve Sotirios, Bellos, "Governance and Foreign Direct Investment in Latin America: A Panel Gravity Model Approach", *Latin American Journal of Economics*, Sayı 50, 2013, 107-131.
- Tarı, Recep ve Hanife, Bıdırdı, "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri: 1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:24, 2009, 253-268.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Dünya'da ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuş ve Dönüşümü*, Yurt Yayınları, Ankara 1987.
- Tekeli, Sevinç, *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Polonya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Türkiye Örneği: 1996-2006*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007.
- Tombak, Figen, *Türkiye'nin Dış Ticaretinin Çekim Teorisi Çerçevesinde Analizi: Teori ve Uygulama*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010.
- Tiryakioğlu Bilgin, *Doğrudan Yatırımların Uluslararası Hukukta Korunması*, Dayanıklı Hukuk Yayınları, Ankara 2003.
- UNCTAD Dünya Yatırım Raporu, World Investment Report 1998, 1998.
- UNCTAD Dünya Yatırım Raporu, World Investment Report 2019, 2019.
- Vernon, Raymond, 'International Investment and International Trade in the Product Cycle', *The Quarterly Journal of Economics*, vol.80, no .2, May 1996, 190-207.
- Yerlikaya, Gökhan Kürşat, *Yap-İşlet-Devret Modeli Hukuki Mahiyeti ve Vergilendirilmesi*, Ankara 2002.

Yabuki, Susumi and Stephan M. Harrer, *China's New Political Economy*, Westview Press, 1999.

Yapraklı, Sevdâ, “‘Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Belirleyicileri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 21, No:2, 2006, 23-48.

Wanda, Tseng, Zebregs, Harm, “Foreign Direct Investment in China: Some Lessons for Other Countries”, *IMF Policy Discussion Paper*, PDP/02/3 2002.

Wasserstrom, J. N., *21.Yüzyılda Çin: Çin Hakkında Bilmek İstediğiniz Her Şey*, Çeviren: Hür GÜDÜ, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Zhang, K.H., “How Does FDI Affect a Host Country’s Export Performance? The Case of China”, *International Conference of WTO, China and the Asian Economies*, III. Xi’an, 25-26 June, China 2005.

傅梦孜: 世界直接投资——发展，理论与实践，北京，1998. (Fu Mengzi: *Dünyada Doğrudan Yatırımlar – Gelişim, Teori ve Uygulama*, Pekin 1998)

Faydalanılan İnternet Siteleri

Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-tek-cocuk-politikasi-kalkmasina-ragmen-cocuk-sayisi-dustu/1372164>, E.T. : 24.01.2019

BBC Türkçe İnternet Sitesi : <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43362926>, E.T. : 02/09/2018.

Biistatistik, <https://biistatistik.com/h0-ve-h1-hipotezi-nasil-kurulur/>, E.T. : 10.01.2020

Cri Online, <http://turkish.cri.cn/chinaabc/chapter6/chapter60101.htm>, E.T. : 02/09/2018.

Çin Ulusal İstatistik Bürosu: <http://www.stats.gov.cn/english/Statisticaldata/AnnualData/>, E.T. : 03/09/2019

ÇKM, http://www.cinkultur.com/CIN_HAKKINDA/Cin_Hakkinda_Kisa_Kisa/, E.T. : 01/09/2018.

Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/ekonomi/cinin-buyuk-donusumu-yeni-bir-dunya-duzeni-mi-haberi-332678>, Erişim Tarihi : 03/09/2018.

Hazewinkel, Michiel, *Gravitation Theory*, https://www.encyclopediaofmath.org/index.php/Gravitation,_theory_of, E.T. : 22.01.2020.

ICSID Resmi Sitesi: <https://icsid.worldbank.org/en/Pages/about/default.aspx>, E.T. : 25.12.2019.

IMF, IMF Publishes 2001, Global Portfolio Investment Survey, <https://www.imf.org/en/Publications/Manuals-Guides/Issues/2016/12/30/Coordinated-Portfolio-Investment-Survey-Guide-second-edition-15523> , E.T. : 11.12.2019.

MIGA Resmi Sitesi, <https://www.miga.org/history>, E.T. : 25/12/2019.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Abdullah KARAKUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum, 17.04.1992
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü (2010-2014)
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Bölümü (2016-2020)
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce, Arapça
İletişim	
E-Posta Adresi	abdullah.karakus25@gmail.com
Tarih	27.01.2020